सं

मोरोपंतकृत

द्रोणपर्व

आर्या.

रा.रा. परशुरामबल्लाळगोडबोले

यांच्यासहायानें

शुद्धकरून

माधवचंद्रोबा

यांनीं

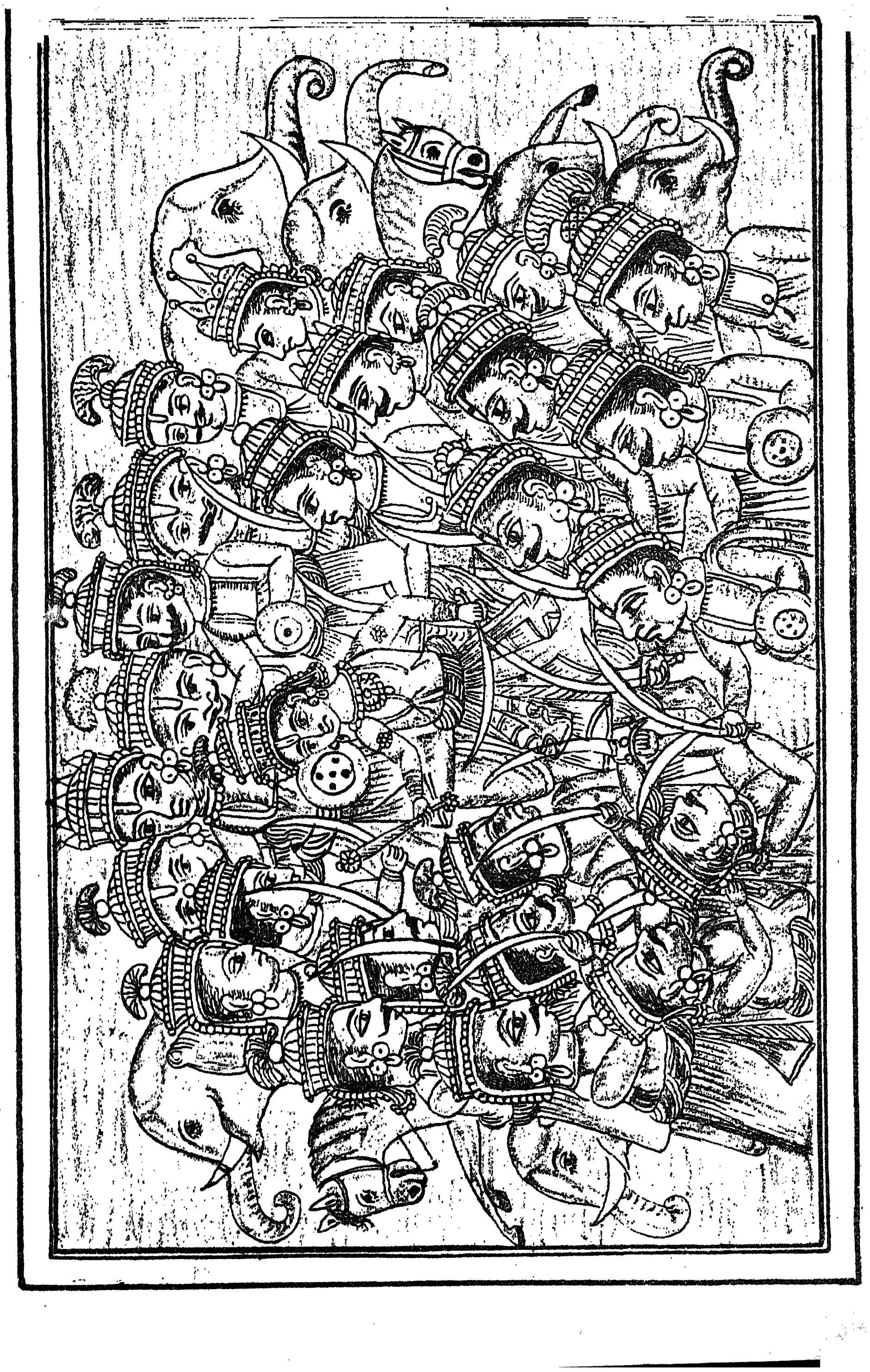
लोककल्याणार्थ

आपल्याछापखान्यांतछापिल्या.

मुंबई.

लोहारचाळ.

शके १७८४

मोरोपंतकृतद्रोणपर्वाच्याआर्या.

योधश्रेष्ठ[1]-वरतात-पतनें अनुदिन[2] धृतराष्ट्र होय कष्टी, तें
किति वर्णावें! विजनीं[2] अंध रडे, हारवूनि यष्टीतें[3]. १
योगीश्वरसा[4] साक्षात्– जो पाहे सर्व संजय-ज्ञानी,
तो ये पुरासि चिंतित– जें गांवें पाद-कंज[5] यज्ञानीं. २
"शिबिराहुनि आलों मी.– संजय,[6]–नमितों"–असें वदे; त्यानें
नृप वृत्त पुसे; सांगे गावल्गणि कर्ण-चित्त दृत्यातें. ३
"भीष्म पडतांचि, गेले सर्वांचेही, पळांत, आवांके.[7]–
नसतां धुरंधर[8] वृषभ, बाळ वृष[9] भरें,[10] करूनि आ,[11] वांके. ४
"कुरुकटका आठवला कर्ण महासंकटीं–गजा[12] हरिसा.
देउनि दर्शन, वदला तो जें, तें सर्व सांगतों, परिसा. ५
'देवव्रतेंचि[13] केली सत्य असाधारणा प्रतिज्ञा ती.–
आहे क्षम भाराच्या कोण असा धौरेंणा-[14]प्रति ज्ञाती? ६
'रविरुचिचें,[15] तीमागें, संपादे स्वल्प काज वातीस.
विसरविल काय, तेज प्रकट करुनि, अल्प काजवा तीस? ७
'भीष्माच्या पतनाची चित्तांत धरूं नको व्यथा, राया;
कुरुगुरुपुढें समर्थ न सुरगुरु,[16] तोही न कौव्य,[17] [illegible]. ८

---

१ योधश्रेष्ठभीष्मपतनानें, -२ एकांतीं, -३ काठीस, -४ व्यासासारिखा, -५ चरणकमल, -६ संजय, -७ धैर्यें, -८ रथाची धूरवाहणारा, -९ बैल, -१० भारानें, -११ तोंड वासून, -१२ गजेंद्रास, -१३ भीष्मेंच, -१४ धरावयास, -१५ सूर्यप्रभेचें किंवा किरणांचें; -१६ बृहस्पति, -१७ शुक्र, -१८ स्थिरच्छायास, -अत्यहीं, सेनातलभूमि.

'प्रार्थुनि अभिषेकाचा; देइल वर, होय स्फुरतरुचि[1]! राज्या
वरितिल देवी—जाणति सर्व कला विविध स्फुरतरुचिरा[2] ज्या.' ९
"कुरुराज म्हणे, 'गुरुजी! सेनापति, शत्रुबलविरामा[3]! व्हा.
तुमची ओह्मा[4] पळऊं अहितमदा[5], जेविं पळवि रामोह्मा[6].' १०
"द्रोण म्हणे, 'सेनापति होतों, म्हणतोसि जरि; परि स्पष्ट—
धृष्टद्युम्नासि न मी वधिन; करीन त्वदर्थ बहु कष्ट.' ११
'मी समर[7] पांडवांसीं करिन, हरिन अरिनराधिपति कटकें[8].—
भट[9] केविं टिकेल इतर!—गरुड निरखिजेल काय, गा, चटकें[10]? १२
'मज गुरुसीं गुरुवत्सल पांडव रण न करितील उत्साहें.
येईलचि तच्चित्तीं कीं, होइल सज्जनांस कुत्सा[11] हे.' १३
"ऐसें वदोनि, कुरुगुरु विधिनें अभिषेक करुनि घे, राया.—
त्यासि न शकले पांडव- भट कोटिहि, धैर्य धरुनि, [illegible]! १४
"गुरु-रथ-वेग असह्यचि झाला त्या विष्णु-पत्ररथ[12]-वेगा!
केला पांच दिवस बहु युद्ध-चमत्कार, तो न कथवे, गा! १५
"धृष्टद्युम्नें वधिला अन्यायें, सकळ सैन्य हळहळतें.
गुरु-मरण तसें देतें,—जैसें दे मोह, दैन्य, हळहळ[13] तें." १६

धृतराष्ट्र विलाप करी बहु.—आपण आपणासि निंदुनि घे.
स्मृति हरपे, करपेचि! न तन्नयनांतूनि अश्रु बिंदु निघे! १७

---

१ कल्पतरुच,–२ स्फुरतरम्या,– ३ हे शत्रुसैन्यनाशका–४ नाम,–५ अहितमद= शत्रुच्या गर्वास;– ६ रामनाम,– ७ युद्ध,–८ अरि-नराधिपति- कटकें– शत्रुराज्यांचीं सैन्यें मरणें,– ९ वीरा,–१० चिमण्यानें,–११ अपकीर्ति,– १२ विष्णु-पत्ररथ-वेग- विष्णूचा पक्षी गरुड त्याच्या वेगा,– १३ विष

"सूता! जो वादविला— स्वपराक्रमसाच—विप्र मत्तातें,
धृष्टद्युम्नें वधिला,—हें वाटो साच विप्रमेत्तातें. १८
"भीष्म, द्रोण—रवि, शशी—गिळिले पांचाळ-काळ-राहूनीं!
निवधित होते कीं ते जननयनां सर्वकाळ राहूनीं! १९
"मरण नये, उर न उले, जन्हि हें बहु शोकपर्व ापावितें;—
विधि न धरी भेदाया कां या धृतराष्ट्र-पर्वता पेवितें? २०
"कविवृंद सदुपदेशें तुज शिणवुनि, देवि वाणि! तळमळलें!
हा कोळसा, कराया शुद्ध धुतां व्यर्थ पाणि-तळ मळलें! २१
"बहु जन बुडवुनि शोकीं, दुष्टा दुर्योधना! बुडालास!—
मकरालय लंधाया, मत्ता मशका! कसा उडालास? २२
"गज गोष्पदीं बुडाला!—हा! देवा! सिंधु शोषिला मशकें!
न शकें सोसाया हें.—वधिला तो केसरी कसा शशकें? २३
"आली मूर्च्छा, सूता! उत्तम होईल जरि न वांचेन!—
कांचेन आधि-पाशीं;—सुत-शोकचि गुण सुपाक यांचे न. २४
"हा! भार्गवास्त्र सव- [12] स्व-सुपात्रा! लहळें हारिमति मी
न वचकेलों[13].—नव्हतों जैय[14] कृण कल्पित अर्जुनीं—हरिप्रतिमीं[15]. २५
"हा द्रोणा! हा द्रोणा! हा द्रोणा! मृत्यु तुज कसा घडला?"
ऐसें रडोनि,—धडडड— धरणीवरि तो धरापती[16] पडला. २६

१ संजया,–२ मत्—तात्—माझा पिता भीष्म जो त्याणें,–३ उन्मत्तास,–४ चंद्र,–५ रुग्णाते,–६ कविसमुदाय,–७ समुद्र, ८ घुंगुरट्या,–९ गाईचा खुर उपटेल त्या जागीं च्या पाण्यांत,–१० सिंह,–११ सशानें,–१२ भार्गव- अस्त्र- सव- स्व- सु- पात्र—परशुरामाच्या अस्त्ररूपी सर्वंधनाच्या उत्तम पात्रा, १३ भ्यालों,–१४ जयलेश,–१५ हरिसदृशीं,–१६ धृतराष्ट्र.

यापरि कुरुगुरुच्या बहु- शोक-भरें होय कांयं कारो ज्या,
उठविति, वारा घालुनि, शिंपुनि शीतांबु[2], बायका राज्या. २७
देवें, आप्तोपायें, कश्मल-जलधीस[3] तो नरपति तरे.
करुनि बहु विलाप म्हणे, "निंदिल धर्मासि, तो नर पतित[4], रे! २८
"रे, संजया! म[illegible]ा, राजर्षि अजातशत्रु* कोपविला.—
पुण्य-श्लोक, तपोनिधि,— भस्म कटाक्षें करील तो पविला! २९
"एकेंचि गदा घातें भेदिल भीम-प्रभाव[5] भीम नगा.[6]—
[illegible]रभास[7] जसें हरिचें[8], माझें, ऐकोनि त्यास, भी मन, गा. ३०
"अर्जुन नर; नारायण कृष्ण-प्रभु;-परम-पूत-नामा[9]! या,
बाळपणींहि, न शकली माराया, करुनि पूतना मायां[10]. ३१
"वधिला वत्स, अघ, तृणा- वर्त, कपटि, खलैवतंस[11] बक, राहो.
कालिय-केशि-दमन हरि;—हरि! हरि! हरि! होय कंस बकरा, हो! ३२
"न सरेल, वानिलें जरि दिव्य सहस्राब्द[12], आठ-यामेंहि[13], त्यां!
लाजोनि, अनंता[14]च्या ज्ञानें दिधलीच पाठ या महिम्या! ३३
"जात्यंधासहि मजला देवें निज दिव्य रूप दाखविलें!
दाढुनि दयोदधीनें[15] दीना- रोगदास[16]-अमृत चारवविलें! ३४
"केला नाहींच नरक[17] निज नामानें, तसाचि चक्रानें.

१ वंदिशाळा,–२ शीत-अंबुअशीतोदक,–३ कश्मल-जलधि-मूर्छासागरास,–४ पडलेला, नीच,–५ भयं-रपराक्रमज्याचा,– ६पर्वतास,–७ पुराणांतरीं वर्णिलेला आठपायांचा मृगविशेष, जो सिंहास मारितो,–८ सिंहाचें,–९ परमपवित्रनावाचा,–१०कपट,–११ खलनायक,–१२ सहस्र-अब्द-हजार वर्षें,–१३ अष्टौप्रहरही,–१४ शेषाच्या,–१५दया-उदधि [illegible],–१६ रोग्यास,–१७ नरकराक्षस आणि दुर्गति,– * धर्मराज. * वपु.

बल, पारिजात हरितां, दारवविलें यासि काय शक्रानें? ३५
"दुर्वासा भगवान् बहु वर देता जाहला सदारा ज्या,
जी जगदीश्वर जपती— निज निधिला •.पणासा—सदा राज्या. ३६
"मरतील जरि कथंचित् •तनय पांडव •••• हे, तथापी,
न भलें, कीं, राज्यपदीं ईश्वरचि, करुनि समस्त हित, थापी. ३७
"तो ईश्वर-कृष्णा[४]करें कवळिल कदनां[५] कराल करवाल[६],
सांगा तुम्ही, कवि कुशळ! काय, कसें मग कराल, करवाल? ३८
"कौरव मारुनि, देइल . निष्कंटक सर्व राज्य आतेला.—
त्यजुनि हित, अहित घे तो खल; करितो, वसुनि आज्य, आ तेला! ३९
"मी-माझें,-हें घातक! लागो या आजि आग मोहाला!
न मनांत अहंममता- भ्यधिका लोकांचिया गमो हाला! ४०
"सांग रणकथा; काढिल, नसतां मनिं मोह, काय बाप रडें?
वांकेल ताजव्याचें भारावांचूनि काय, बा, परडें?" ४१
संजय म्हणे, "नृपा! मन लाऊनि •नीश्वरां स्मरवीं, न रडें.
हो सावध, काळानें जों नाहीं घातलें मुखीं नरडें! ४२
"पुत्रास-राज्य-मोहें होय जरि तुज व्यथा,—परि सराया
मोह श्रोत्यांचा, मी कथिन गुरुवरें कथा; परिस, राया. ४३
"स्वीकारुनि अभिषेक, द्रोण म्हणे, 'मज अभीष्ट वर मागें—
लोपविलाचि नैतजना- ऽस्कृद्दर्क गुरुप्रसाद-चरमागें. ४४

१अत्रिपुत्र,-२स्वकीयद्रव्यास,-३स्थापी,-४हस्तानें,-५युद्धास, किंवा, मारायास,-६भयंक
र,-७तलवार,-८घृत,-९अहंममतेहून अधिक,-१०मद्य,-११अविनाशी,-१२रक्षित,-१३
त-जन-अस्कृद्द-अर्क- ारणागतजनशत्रुरूपसूर्य,-१४गुरु-प्रसाद-चरम-अग-गुरुप्रसादरूपपर्व
तानें

"दुर्योधन नमुनि म्हणे, 'धर्म धरुनि मज*समीप आणावा.—
गुरुजी, मज कोटि-वर- स्थानीं हा वर अभीष्ट** जाणावा.' ४५
"द्रोण म्हणे, 'कुरु राया! या भरतकुलांत धन्य पांडव, गा;—
नरिच सुर म्हणति,'नर हो! धर्माचे गुण,करुनि तांडव, गा.'४६
'पुण्यश्लोक, युधिष्ठिर, अजातरिपु, धर्मराज,- ज्या नांवें,
वानावें भगवत्सम कविनीं, मानव असें न मानावें. ४७
'बहुधा याचा द्वेष्टा कोण्ही नाहींच, आजि हें कळलें:—
मळलें न द्वेषें मन, तरिच प्रेमें रसें असें वळलें. ४८
'प्रथम रणीं जिंकावें, मग द्यावें काय राज-पद भावा?
आणा धरूनि, न वधा—म्हणसी, याच्या स्वयेंचि वद भावो.४९
"तत्पुत्र म्हणे,'गुरुजी! अर्जुन भीमहि न आवरायाचा;
पाहुनि तुम्हांसि सन्मुख, समरीं,जाईल औघ गयाचा. ५०
'कीं,जरि हि तेजस्वी,तो साधु मृदु शशी;+तुम्ही तपनसे, हो.—
कुतुकें धराल त्याच्या पदरांत तुम्हां असें तप नसे,हो. ५१
'कथितों, द्यूतीं पहिल्या- परि जिं[illegible]यास, पांडव धराया.
कां अन्यथा न [illegible], —बा! हाण उरांत कांड,वध राया!'५२
'वधिल्या धर्म नसे जय. भीमार्जुन,परम उग्र अंतकसे,
कोपें खवळुनि आम्हां सकळांचा न करितील अंत कसे? ५३

१ नृत्य,-२ त्याला,-३ अभिप्राय,-४ धैर्य,-५ [illegible]सारख,-६ कौतुकानें,-
७ शर,-८ यमासारखे,-* मजकडे,-** इच्छित,-+ चंद्र.

'म्हणउनि दवडावा हा, द्यूतीं जिंकुनि, वनास दायाद.—
जाणे स्वहितद्यूता मच्चित्त—जसें वेना सदा योद'. ५४
''हृदईं बहु हांसोनि, द्रोण म्हणे, 'युक्ति बहु भली रूचली!
राज-मना जी कांहीं रूचली, तीच प्रजा-मना रुचली. ५५
'परि, जरि हरिसारथि मज, धर्माला गांठितां, न लक्षील,
तरि करिन कार्य हें मी:—भीमादि न अन्य शूर रक्षील. ५६
'याकरितां, सर्व तुम्ही तो कुरुसंतान नलिनरवि रोधा.
विजयापुढें जय कवण पावेल करूनि बलि-नर विरोधा? ५७
'जरि म्या प्रथम पढविला,—बाळपणीं, पुत्रसाच खेळविला,
तरि मदधिक! कीं तेणें परमेशास्त्र-प्रसाद मेळविला. ५८
'वृद्ध ब्राम्हण मी, तो तरुण क्षत्रिय;—मला न मारेल.—
भार्गव-नदीज-समर स्मरतां, मद्वचन सत्य वाटेल. ५९
'न्याल उपायें अर्जुन दूर, तरि धरिन रणांत धर्मातें'.—
''या सांतर [illegible] रदानें पावे बालिश-सं[illegible]ह शर्मातें. ६०
''परहित म्हणुनि, गुरु करी मंत्रींचा स्व कटकांत [illegible] भाट.
होय, श्रुत-प्रतिज्ञा- स्थैर्यार्थ, नृप स्वयेंचि तो भाट. ६१

---

१ शत्रु,-२ उदका,-३ जलचर,-४ हरि आहे सारथी ज्याचा असा अर्जुन,-५ कुरु-संतान-नलिन रवि- कौरवकुलरूपकमलांचा सूर्य,-६ पाशुपतास्त्रप्रसाद,-७ परशुराम भीष्मयुद्ध,-८ अर्जुनाचें दूर करणें हें अंतर आहे ज्यांत,-९ मूर्खसमुदाय,-१० सुखास,-११ गुप्तगोष्टीची

*** "म्हणउनि दवडावा या द्यूतीं जिंकुनि वनास दायाद." असाही एक पाठ आहे. परंतु एथें या शब्दाचा उपयोग बराबर होत नाहीं. तो द्यूताचा दर्शक केला तर द्यूतविशेष दाखविलेलें नाहीं. जर दायादशब्दाचा दर्शक आहे तर दायाद प्रथमांत असून याचा दर्शक द्वितीयांत होतो. असें होऊं शकत नाहीं. "या द्यूतीं" म्हणजे या युद्धद्यूतीं असा संशयच नको-

“हें दूतमुखें परिसूनि, धर्म म्हणे, ‘अर्जुना महाबाहो!
बा! हो भ्राता! कोणा, व्यसनीं घेऊनि नाम, हो बोहो? ६२
‘गुरुनें सुयोधनाला— देतों मज धरुनि—हा दिला वर, हो.
न घडो हें! समरीं मी मेल्यावरि, तो सुखें इळा[४]-वर हो. ६३
‘अंतर घरांत आहे, वत्सा! तें कळवितों; बरें परिस.
‘धर्म धरिन जरि विजय न रक्षिल, गुरुवर वदे असें अरिस[५]. ६४
‘यास्तव समीपचि रहा समरीं, होऊनि अनलस[६] मद्[७]वना;—
आश्रयगुणें लघुहि गुरु होय जना ऽलंघ्य—अनल[८] समंद[*]-वेना[९].’ ६५
“विजय म्हणे, ‘त्या गुरुचा वध, या गुरुचाहि उचित न त्याग.—
जरि करिन भवदुपेक्षा[१०], तरि मग त्याहूनि कोण अत्यांग[११]? ६६
‘सोडीन प्राण; परि न गुरुवरि, म[illegible]र्थ, बाण सोडीन.—
मोडीन न प्रतिज्ञा; बोलुनि अनृत[१२] न अकीर्ति जोडीन. ६७
‘क्षितिवरि खचोनि, सहसा, सग्रह नक्षत्र-मंडल पडेल,
पृथिवी विरेल, परि हे दुष्टाची कार्यसिद्धि न घडेल. ६८
‘प्रभुजी! हा मी सेवक जीवंत असें;—तसें कसें होतें?
पुण्य-प्रताप तुमचा सिंह! सकळ शत्रु-बल ससें, हो, तें! ६९
‘जरि ससुरासुर[१३], साक्षात् स्मरहर[१४] होइल म[illegible][१५] पापा, हो[१६].

---

१ संकटीं, —२ मी धर्मजो हा, —३ हाकमारो-बोलावो, —४ पृथ्वीपति, —५ शत्रूस,—६ आलस्यरहित, —७ मत्-अवन-मद्रक्षणार्थ, — ८ अग्नि, —*महान्, —९ अरण्य, — १० भवत्-उपेक्षा—तुमचीउपेक्षा, —११ अति-आग- महापराध, अति पाप; —१२ असत्य, — १३ देवदैत्यसहित, — १४ शिव, — १५ पाप्या दुर्योधनास, — १६ होवो; ±नवग्रहासहित, — ※ ससा.

समरीं अदृष्टपूर्व स्वपरिभवा तो महातपा पाहो. ७०
'असतां समर्थ सारथि, अरिची आम्हासि काय परवा, हो?—
शोणित-पूरीं गृध्र- श्येन-कृत ग्रास काय पैर वाहो. ७१
'दुर्लभ अहिंचा बाळ, होय स्पर्शीच काळसाचि, मणी;
होईल काय हंसी, गति टाकूनीहि, आळसा चिमणी? ७२
'त्याला वर कुरुगुरुनीं, अभयवर दिला तुम्हासि गुरुगुरुनीं;—
सिंह शरणाश्रितांचें करितील अनिष्ट काय गुरुगुरुनी?'
"अर्जुन-वागवसानीं बहुधा ते वीर गर्जले हरिसे.—
अरिसेना भी, जाणों— ती सिंह-रवासि गज-घटा परिसे. ७४
"मग, आम्ही, ते, करिते झालों, स्वजयार्थ, आहवारंभा.
भट म्हणती वीररसें, शृंगाररसांत वाहवा रंभा. ७५
आम्हा अर्जुन-पालित- धर्मनृप-बळाकडे पहावेना;
त्यां पांडवांहि कुरुगुरु- रक्षित-कटक-प्रभा सहावेना. ७६
"राया! दोन्हीहि चमू स्तिमित क्षणमात्र राहिल्या होत्या;
चित्रीं जेविं लिहाव्या, सर्वांहीं तेविं पाहिल्या, हो, त्या. ७७
"व्यूहांतुनि रुक्मरथ द्रोण-चमू-पति निघे-महाते.।:—
'घनै-पटल-निर्गत, तरुण तरणि'-म्हणति निपुणही पहाते ज्या ७८
"इतर भट किती? पाहों न शकेचि श्वेतवाह वीरा या!

१पूर्वींपाहिलानाहीं ऐसा,-२रक्तपूरांत, ३गृध्र-श्येन-कृत-ग्रास-काय-गीध ससाण्यानीं केलाआहेग्रासशरीराचाज्याच्या ४शत्रू ५सर्पांचा ६आळसा ७श्रीकृष्णानें ८अर्जुन-वाक्-अवसान-अर्जुनाच्याभाषणांतीं ९समुदाय १०आहव-आरंभ-युद्धारंभास ११स्थिर १२अभ्रपटलांतूननिघालेलाबालसूर्य

सोमक, पांचाळ वधुनि, रक्तांचा सिंधु[1] वाहवी, राया ! ७९
"भट गांठिती भटांतें—अहि अहितें—जेविं पतंग [illegible].—
कीं, हरि हरितें.—अत्य[3]द्भुत होय द्वंद्व-युद्ध-शत, गा, तें ! ८०
"सौभद्र[4] पौरवाचें अत्युग्र द्वंद्व-युद्ध परिसा, हो ;
तुमचें-निजोपकर्षा[5], धर्मोत्कर्षासि चित्त, परि, साहो. ८१
"करितां सारथि[6]मस्तक- कोदंड-छेद पौरवें अहितें,
आर्जुनि, असि-चर्म धरुनि, गांठी अरितें—जसा गरुड अहितें. ८२
"खंडुनि सूतशीर्ष-ध्वज, वामकरें केशभार दृढ धरिला ;—
पाडुनि रथाखालें, घावीं जों त्या कबंधता[12]-अरिला, ८३
"तों खड्ग-चर्म घेउनि, सिंधुप[13], टांकुनि उडी रथा-वरुनी,—
गर्जुनि—हरिपरि, अरिवरि धांवे, तद्वध-मनोरथा वरुनी. ८४
"त्या पौरवासि सोडुनि, सौभद्र जयद्रथावरि उगारे ;
हांसुनि म्हणे, 'हरिपुढें. वृक-शशा-कार्या न थांबसि[14], उगा, रे.' ८५
"सैंधव-सैनिक-शस्त्रें, खड्गें, खंडुनि सरोज-नाभांच्या[15]
मोहीं—वीरजना हर- सा,—स्मरसा अप्सरोजना[16],—भाच्या. ८६
"असि भंगतां प्रहारें लोकांत, न थापडुनि भुजा-माता,
ज्या मातापी,—तें करि :— कीं जाय तुझा पळोनि ज[illegible] ! ८७
"कटकीं जयद्रथाच्या कदन करी, त्यजुनियां दया, दवसा[17]—

---

१ समुद्र,-२ पक्षि,- ३ अति- अद्भुत,-४ अभिमन्यु,-५ आपलामोड,- ६ सारथि मस्तकाचा आणि धनुष्याचा छेद,-७ शत्रूनें,-८ अभिमन्यु,-९ ढालतलवार १० सर्पास, ११ [illegible] शेर आणि ध्वज,-१२ शिरहीनता,-१३ सिंधुदेशपति जयद्रथ,-१४ संपादी, १५ कमलनाभ कृष्णाचा,-१६ रंभादि अप्सरांच्या सुरायास,-१७ वणव्यापरि.

गमला परां जनेंकसा तो; किंवा, दानवांसि यादवसा. — ८८
"लोकमुखें 'धन्य' असें जो म्हणुनि, रणांगणांत राहुनि, घे,
सौभद्र-सुधांशुवरि धांवोनि त्या मद्रराज-राहु निघे. ८९
"वारुनि सुतासि भीम, स्यंदन सोडुनि-महाभुज-गदेतें
घेउनि, शत्रुभटांला दे, भेकोला महाभुजग देतें. ९०
"अवकाश सिंहनादें भरती ते शूर [illegible] नभाचा;
मामासा-नात्यासि न दे वीररस-प्रमत्त मन, भाचा. ९१
"भीमगदा शल्यातें, शल्यगदा, एकदांचि, भीमातें,
ताडी, मूर्च्छित पाडी;- कांपविती सांगतांहि भी मातें. ९२
"कृतवर्मा शल्यातें स्वरथीं वाहोनि शीघ्रतर पळवी;
होय स्वयेंचि सावध भीम; न तो मोह [illegible] मळवी. ९३
"उठतांचि तो गदीश्वर भीम, पळे कुरुचमू, न राहे ती;
अमराहि जी न सोसे, त्याची सोसेल कसि नरा हेती? ९४
"कर्णाचा नंदन, वृष- सेन, कुरुबलासि अभय दे, वारी;
तेणें केले पांडव वीर-गुहें जेविं सभय देवारी. ९५
"पाहुनियां निजसैन्यें वृषसेन-शर-प्रलय-घनाकुलितें,
जें आश्रितावनें यश गिरिधर जोडी;-स्वयेंहि नाकुलि तें. ९६
"चाप, ध्वज खंडुनि, बहु शर सोडी कर्णसुत शतानीकीं;-

१ अभिमन्युपिता अर्जुनसा, - २ अभिमन्युरूपअमृतकर-चंद्रजोत्याचेवरि, - ३ मंडुकांला, - ४ शूरश्रेष्ठ, - ५ भीति, - ६ गदी-ईश्वर- गदाधारणकरणारांचा ईश्वर, - ७ देवांसही, - ८ शस्त्र, - ९ षडानन, - १० देव-अरि-दैत्य, - ११ वृषसेनाचे बाणरूप प्रलयमेघांनीं व्याकुलकेलेलीं, - १२ आश्रित-अवन- आश्रितांचें रक्षण, - १३ नकुलपुत्र.

बंधु म्हणति,'हा केला अहि विकल[1] पिपीलिका शतानीं, कीं! ९७
"ते द्रौपदेय चवघे वृषसेनीं विशिखेंव वर्षले शतदा;
न उरे कुरु-कटक-मनीं युद्ध-जयोत्साह-हर्ष-लेश तदा. ९८
"त्या द्रौपदी-सुतां-वरि कर्ण, कृप, द्रौणि, धांवले-हरिसे;
त्यांवरि पार्षत, सात्यकि, भीमहि, उठले जवें-मनासरिसे. ९९
"करिते झाले युद्ध-[6]क्रुद्ध शरभ-सिंह-देव-दानवसे.—
मानवसे गमले न; स्नेह-कणाहि तन्मनीं, तदा, न वसे. १००
"उठली युधिष्ठिर-चमू—जसि महिषासुर-बलावरि भवानी.—
शोभति सुभट-भुज जिचे असकृत्कृत[7]शत्रु-बल-परिभवानीं. १
"स्व-बल-क्षय पाहूनि, द्रोण करि [8]क्षत्रियांत-भार्गवसा.
वीरांसि म्हणे,'स्वर्गीं जा; मच्छर दावितील मार्ग, वसा.' २
"रविला झांकी गगनीं कुरुगुरु बहु शरभरीं, [10]तिमिर [11]विरवी;
लीलेनें नर-[12]केसरि लक्ष चिरी, शरभरीति मिरवी रवी. ३
"धर्माला गांठाया धांवे तो विप्र, [13]कटकैं विसकडुन
वाटे तदेकविशि[14]खांहुनि [15]सिंधुजे-गरल-घट कविस कडु न. ४
"मदमत्त मत[16]गजे, कीं मर्दी जैसा [17]समीर कदलींतें,—
कुरुगुरु तसें करी; तें परिसा कटकें—सकंप—वदलीं तें. ५
"पक्षि[18]पति, पक्ष-पवनें उडवुनि जल, सागरीं अहिस धरितो!

१व्याकुल,-२सुंग्यानीं,-३बाण,-४द्रुपद,-५वेगानें,-६कोपलेला,-७असकृत्-कृत-शत्रु-बल-परिभव-वारंवार केलेजेशत्रुसैन्याचेपराभवत्यांहींकरून,-८क्षत्रिय-अंत-क्षत्रिय नाश,-९मत्-शर-माझेबाण,-१०अंधकार,-११पसरी,-१२लक्ष्मनरसिंह,-१३सैन्य,-१४तत्-एक-विशिख-तीद्रोणजोत्याच्याएकाबाणाहून,-१५सागरोत्पन्नविषघट,-१६हत्ती,-१७वायु,-१८गरुड.

करिती तसेंचि कुरुगुरु;-हा! हा! कृतकृत्य होतसे अरि तो! ६
'हा आला! हा आला! कोंडील युधिष्ठिरासि शरभवनीं!'—
शिरला समोरचि जसा— सिंहासि वधावयासि शरभ वनीं.' ७
"आम्ही वदलों, केलें, जें हृदय निसर्ग-मृदुल, कर्कश तें;
धरिलाचि धर्म गुरुनें;-निश्चय केला असाचि तर्कशतें. ८
"येतां समीप गुरुला पाहुनि आधीं मनांत कर जोडी;
सोडी श्वास शर तया धर्म म्हणुनि धर्म संगरीं झोडी. ९
"धर्माच्या चापातें कुरुगुरु एकेंचि मोर्गणें तोडी;
झोडी भीमप्रमुखां बहुतांतें, बहुबळें बळें मोडी. १०
"भग्नार्तस्वभटोच्च- ध्वनि परिसुनि विजय निज यशोदात्या—
'सूता! हूं, हांक,' म्हणे— ज्या जपत्या देवकी यशोदा त्या. ११
"दुस्तर संकट पडतां मारिति शक्रादि हाक वीरा ज्या,
त्या जगदीशाकरवीं, 'हूं'-म्हणुनि हयांसि हाकवी, राजा. १२
"द्रोणानीकीं केला, शर-वृष्टी करुनि, घोळ वीरानें;
ओळविलीं रथवृंदें बहु,-जेसीं वात लोळवी रानें. १३
"रक्तनदी वाहविली, राया त्या शत्रु-सिंह शरभानें;
केवल कुरुकटकाचीं हरिलीं, विखरुनि अनंत शर, भानें. १४
"जे विजय-मुक्त सायक भरिती, झांकुनि रविभाति, नभा ते—

१ शस्त्रृहीं,-२ शरें,-३ सैन्यें,-४ भग्न-आर्त-स्व-भट-उच्च-ध्वनि-छिन्नव्याकुल [illegible] यांचा मोग शब्द,-५ द्रोण-अनीक-द्रोणाच्यासैन्यांत,-६ शस्त्री,-७ बाण,-× स्वभावानें मृदु,-** कठोर,-* यशोदेणाऱ्यास,-‡ रथसमुदाय,-* पसरुनि,-‡‡ अर्जुनानें सोडलेले.

सरेतिल, सरेतिल मार्गे, कधिं-तरि, वारिहि अपांपति; न भाते. १५
"दाटे बहु निबिड-तिमिर, राया! त्या विजय-रचित शर-भवनीं.-
आम्हां दिग्भ्रम झाला,-जैसा सिंहासि होय शरभ-वनीं. १६
"असुर-चमूचा, बहुधा, धीर तसा नृहरिनें नसे नेला;
ज्यां सर्पदष्टकन्ये- हूनि उणें पाहिलें न सेनेला. १७
"तों रवि गेला जाणों सकल-कटककदन राहवाया :—
करिजेल कां न अद्भुत शक्राद्यजितें नराहवा यातें. १८
"आलों शिबिरा वर्णित विजया गुरुहून, अंगपा, ऽन;
झालों अन्योन्याचें पर्ण-कुसुम-वर्ण अंग पाहून. १९
"परते पार्थ;-गजांच्या शून्य-करुनि जेंवि हरि समस्त वना.
अजितत्वंगुणें होय स्तोत्यांच्या विषय-हरिसम-स्तवना. २०
"द्रोण म्हणे, 'कुरुराजा! मद्वचन प्रत्ययासि आलें कीं?
विजय-निवारण-शक्ति न माझ्या चापीं, न माझिया लेंकीं. २१
"युद्ध कराया हटकुनि, विजयाला न्याल दूर जरि सारे,
धरिन, न पळतां, धर्मा; कौरवहो, हें यथार्थ परिसा, रे. २२
"तेव्हां म्हणे सुशर्मा, 'जरि न हि भुजहि सहस्रंबाहून
अर्जुन, नेऊं बोडुनि दूर, बळें संगरा बाहून. २३
'आम्हाला तो, किंवा त्याला आम्ही वधूं, प्रतिज्ञानीं;—

१ संपतील, - २ हटतील, - ३ सागर, - ४ अर्जुनरचितबाणगृहीं, - ५ दिक्-भ्रम-दिशाविषयींभ्रांति, - ६ शरभांच्या वनांत, - ७ कर्णाहून, - ८ पलाशपुष्पवर्ण, - ९ अजिंक्यगुणेंकरून, - १० सहस्रबाहूपेक्षांउणा, - ११ बोलावून, - + अंधकार, - ※ नरसिंहानें, - * सर्पचावलेल्याकन्येहून.

बहु रक्षिति प्रतिज्ञा- मति-जैसे कुलवधूप्रति ज्ञानी !' २४
"बोलुनि ऐसें स्वमतीं, घे तो सुत-बंधु-वीर-वर्गातें
स्वर्गातें साधाया, सुखवाया रण-मखांत मार्गातें. २५
"सुत-बंधु-वीर-कटका- सह निश्चित-चित्त देवदेश-पथ
अवलंबाया, हो,मुनि- विप्रांला वित्त दे; वदे शपथ. २६
"जैसें मरण सुशर्मा,-तैसें तद्भट अशेष-पथ करिती,-
करितां रणीं पलायन, नरक घडावे;-असे शपथ करिती. २७
"ते समसप्तकसंज्ञ, प्रबळ, सुभट सिद्ध जाहले युद्धा ;-
क्रुद्धाशीविष गरुडा — कीं जिंकाया अशक्यथी सुद्धा! २८

प्रथमदिनयुद्ध समाप्त

अध्याय २

द्वितीयदिनयुद्ध

"दुसरे दिनीं, सुशर्मा जेव्हां रण-मख करावया बाहे,
अर्जुन धर्मासि म्हणे, 'दे आज्ञा; शत्रु बाहती, बा, हे.' १
"धर्म म्हणे, 'मागितला मद्ग्रहवर कीं सुयोधनें अहितें?
गुरु धरिल मला-धरितो लीलेनें पक्षिपति जसा अहितें! २

१ शिवातें,-२ स्वर्गमार्ग,-३ प्राप्त करून घ्यावयास,-४ क्रुद्ध-आशीविष कोपलेला सर्प,-५ रणयज्ञ,-६ मत्-ग्रह-वर- माला धरण्याचा वर,-७ शत्रूनें ८ गरुड,- ९ सर्पास.

"कृष्णे-सखा ह्मणे, 'देवा! होऊं द्यावें न भीत चित्त रणीं.—
होइल गुरु-शस्त्रतिमिरा- प्रति हा पांचाल्य-सत्यजित् तरणी. ३
'रक्षित आला तुमचा धर्म तुह्माला, पुढेंहि रक्षील.
गुरु तो करुणाचि-कठिनहि काल न कोपें करून लक्षील! ४
'जरि सत्यजित्, कदाचित्, समरीं पावेल मरण, न रहा, हो;
स्वस्थमनें आज्ञा द्या; दैव संसप्तक-तृणांत नर हा हो.' ५
'वत्सा! विजयी हो. ये, संहारुनि शत्रुसैन्य सत्वर तें.'—
"यापरि वदोनि, आज्ञा दिधली सत्व-निरतास सत्वरतें. ६
"जे, जे, प्रताप शस्त्रा- स्त्रांचे संसप्तकांकडे होते,
पांडव-चंडांशुपुढें झाले, तत्काळ, कांकडे, हो, ते! ७
"पार्थाचा प्रलय-घना- ऽधिक-दारुण देवदत्त दर वाजे;
दरवाजेसे-डोळे झांकिति, आइकति भीतिदरवा जे. ८
"शर्मा, रथ, धर्मा, धनु, बाहु,-ह्माते-स्फूर्व-पांच, विंती
ज्यां, त्यांसि-पूतनाशी- विजयविशिरिव-दृष्टि पळ न वांचविती. ९
"नर-हर-शर-दृक्-पातें पडला-सहसा-रवचोनि स्फधनुरवी;
धैर्य परजैनीं अर्जुन,— षड्वर्गांतिलहि जेविं बुध गुरवी.—१०
"सर्व त्रिगर्तबल तें, प्रेक्षुनि भटेना का, द्रवे यश, तें
किति वर्णूं! विपतिपुढें टकावें काय क[illegible]ें? ११

---

१ अर्जुन, २ अंधकार, -३ वणवा, -४ सत्व निष्ठास, -५ पांडवरूपसूर्यापुढें, -
६ शंख, -७ भीतिदेणाऱ्याशा ास, -८ स्फहावर्णपूर्वीज्यांच्या, -९ प्रसवती, -
१० अर्जुनरूपशिवाच्या शररूपदृष्टिपातें, -११ स्फधनुरूपसूर्य, -१२ शत्रुजनीं, -१३ का
मादिषड्रिपूंतील, -१४ अर्जुनास, -१५ सर्पशतानीं, -+ अर्जुनाचीशरवृष्टि

"त्याला म्हणे सुशर्मा, 'सुरवद न हा वासवाहि लेश पथ.—
परता; भीतां तरि कां?–दाउनि भावास वाहिले शपथ. १२
"फिरले ते नारायण गोपालहि– बहु जसे घन रविवर.—
विवर न तच्छर देती वाता; लोपे पराहि नरविवर. १३
"शरतिमिरीं कृष्ण म्हणे, 'मच्चेतोंबु[illegible] ! कोसि?—
चित्र, अपक्वाहि फल- प्रकरा पाडी, न वात पक्वासि !' १४
"पार्थ म्हणे, 'स्वस्थ असें.–होती त्वच्चिंतनेंचि नरक रिते.—
नसता आधार तुझा, मज भस्म रणीं कधींच नर करिते. १५
'देवा! निजप्रसादा म्हणसिल तूं होय, दास मी रणांगा
काळा पळविन! काय न होइन परेतापदा समीरण, गा?' १६
"ऐसें वदोनि, योजी त्वष्ट्यानें वोपिल्या [illegible];
जेविं सुकवि सुमनातें, कुतुकें खंडावया [illegible]. १७
"अ[illegible] शतशः, क्षणमात्रें प्रकट जाहलीं कटकीं;
भुलले ते संसप्तक; केली बहु [illegible]त कटकट कीं. १८
"वीर म्हणति, 'हा अर्जुन!–हा केशव!–काय पाहतां, हाणा!
आणा मनीं, कुलज हो! ज्या अग्निसमीप वाहिल्या आणा. १९
'वेष्टा धनंजयाला, आत्मयशें संत पांड वेष्टाया;
चेष्टा करून द्याव्या गोपाला–सत्य पांडवेष्टा या.' २०

---

१ इंद्राला,-२ मत्-चेतस्-अंबुज-नव-आतप-हे माझ्या [illegible] मळा त्यानूतनसूर्य प्रकाशा अर्जुना,-३ क-असि-कोठें आहेस,-४ रण[illegible],-५ शत्रुरूप मेघास,-६ वायु,-७ विश्वकर्मानें,-८ वश-अस्त्र-वशी[illegible] रणास्त्रातें,-९ घेरा,-१० सत्य-प-अंड-सत्यलोकपतिब्रम्हात्यानें अंड-ब्रम्हांड,-११ पांडव-इष्ट-पांडवप्रिया.

“पार्थ म्हणोनि पर[illegible] हाणुनि शस्त्रांचिया महानिकरें,
मेले बहुत, भुलविले त्या अस्त्रें शत्रु,-धीमहानिकरें. २१
“समरीं स्वयेंहि वोसवि[४] बहुशत्रूंतें, हरूनि असु,स्वपवी:—
याचा जेविं शर परा, तैसें देईल काय असुख पवी? २२
“समसप्तकां नर,—जसा नरहरि मारी विस्फुरण[६] खळांतें.—
होय असृक्स्रोतःशत; वाहे समराजिरीं खळखळां तें. २३
“अरि-कदन जसें अर्जुन, कुरुगुरुहि तसेंचि वीर-कदन करी.
मिरवी तया पुढें भट—जेविं हरिपुढें बलीहि मदन करी. २४
“धृष्टद्युम्न-द्रुपदादि- सौभद्रप्रमुख वीर कंपविले
द्रोणें; बहु शूरांचे समर-[illegible] सर्व संपविले. २५
“कौंतेयें गांठिला रण- रंगीं, नटउनि महा-भट कबंध;—
जैसा जलद[११] समीरें—तैसा विसकटुनियां कटक-बंध. २६
“धीर धरुनि, धर्मज्ञें, धीरें धर्में धनुष्य चढवीलें;
दाखविलें तें गुरुला, जें होतें आपणासि पढवीलें. २७
‘गुरुनें नृप धरिला रे, धरिला!-हाणा हयां कशा[१४]! हाका!-
हा! काय पाहतां? द्विज वेढा.’-भट मारिती अशा हाका. २८
“तों धांवे वेचाया धर्मार्थ स्वायुधास्त्रवित्त[१५] रणीं.—
वाटे मुहूर्त तो द्विज[१६]- राज, द्विजराज शत्रुजित्तरणी[१८]. २९

१ तेजोहानिकर,-२ अर्जुन,-३ प्राण,-४ शत्रूस,-५ वज्र,-६ निर्बंध,- ७ रक्तन द्यांचे शत,-८ रणांगणीं,-९ गज,-१० धर्मराज-११ शिररहितशरीर,-१२ मेघ,-१३ वायूनें,-१४ चाबूक,-१५ स्वायुधस्[illegible] वित्त,-१६ चंद्र,-१७ द्रोण,-१८ शत्रु-जित्-तरणी.

“त्या पांचाल्यातें गुरु- राज स्वर्गासि पाठवी, राजा.
तेव्हां धर्म पलायन धर्म म्हणे — धर्म पाठ वीरा जा! ३०
“धर्म न भांडे गुरुसीं — जैसा सत्पुत्र पाठि दे वदिलो;
त्यासि न म्हणाति नर्भाचे, सोडूनि स्तोत्र-पाठ, देव दिला. ३१
“समराजिरासि, राया, सोडुनि जैसा युधिष्ठिर [illegible],
कुरु[illegible]रु तसेंचि पळवी त्याच्या स्व-निवारणोद्यत बच्चाला. ३२
“भ्याले गुरुसि पर-जसे पंचाक्षर-मंत्र-जप-परा भूत.—
हतशेष भट पळाले — जेविं असुर विष्णु-बल-पराभूत. ३३
“कुरुपति कर्णासि म्हणे, ‘आचार्यें पळविले, पहा, पर ते.
भ्याले सात्यकि, धृष्टद्युम्न, वृकोदर; न एकही परते. ३४
‘गुरु भ[illegible]नि शस्त्रगुण अधिक! धनुर्वेद मूर्त हा सत्य!
हास्य सत्त्वावधि ये. — झाला मद्रि[illegible]गदास ना[illegible]त्य.’ ३५
“राधेय म्हणे; ‘राया! जयहर्षें हा सतोसि, परि समज
परम अनर्थ. — परतला भीम; गमें उग्र मृत्युपरिस सज. ३६
‘पां[illegible]डवार पळाले, गेले, ऐसें तुवां न मानावें. —
यांचें बल सत्कविंनीं हरि-हर-बलसें, सदैव, [illegible]नावें. ३७
‘आतां गुरुवरि धर्म स्वकटक फिरवील; भीम [illegible]रतळ;
परम प्रदीप्त होइल कीं तो नररूप वन्हिवर तेल! ३८
‘२[illegible] द्रोण रणीं यत्नें आम्ही, तुम्ही [illegible],

---

१ धर्मराज, - २ धर्म[illegible], - ३ वडिला, - ४ समर-अजिर-रणांगणाला, - ५ स्व निवारण तत्पर, - ६ स्फूर्तिमान्, - ७ अमर्याद, - ८ मद्र-रिपु-गद - ५ा[illegible] रू परोगास, - ९ अश्विनीकुमार, - २ शत्रु, - ॐ हास्य.

म्हणतिल काय अरक्षित-हरि-मथन-यशःस्पृहा मसे नाहीं?
"ऐसें कर्ण वदे तों, मागें सहसा फिरे कटक,राया:—
प्रलयींचा पाथोनिधि जैसा पृथ्वी,प्रजा,गट कराया. ४०
"द्वंद्व-शतें किति वर्णूं! भीम क्रीडे रणीं समुद्ररसा!
त्या युद्धरसा सेवू लच्छुति-सेवी जसी अर्क रसा. ४१
"भीमासीं युद्ध करी, द्विरदीं बैसोनि,पुत्र नरका [illegible]:—
टिकला भीमचि;टिकता त्यासीं समरांत काय नर काचा?
"मर्दुनि करि-कटकातें, व्याकुळ दुर्योधनासि भीम करी,
तों,प्रेरिला तयावरि अंगें,म्लेंछाधिपें,स्व-भीम-करी. ४३
"एकेचि शरें मस्त[illegible] भेदुनि,येनेंचि नाग लोळविला;
पर-[illegible]ति अंगें, छेदुनि मूर्धा,पळांत बोळविला. ४४
"ज्या ऐरावत-कुलजा अर्पुनि,पूर्वी महेंद्र सोम करी,
तो प्रेरिला सकोपें भगदत्तें सुप्रतीक-नाम करी." ४५
"भीमावरि,न गणुनि शर-वृष्टीची झड,वैरी करी लगट:—
वाटे जनासि-काळचि तो,त्याला झडकरी करील गट. ४६
"तो क्रोध-मदांध,महा-नागाऽयुत-शक्ति-मूळ-पीठ करी
शुंडा-पादाऽघातें साश्व-रथांतें पळांत पीठ करी. ४७
"भीम गमे मेला,परि त्याच्या पाटातळीं द[illegible]ला,हो:—
तो चित्तांत म्हणे,'बहु मर्दलाभें ताप या ज[illegible]ला हो.४८

१सागर,-२गिळावयास,-३समुद्र-हर-हरि[illegible],-४सत्-श्रुति-तुम्हेकर्ण,-५अर्क,-६पृथ्वी,-७हत्तीवर,-८भगदत्त,-९आपला भयंकरग[illegible],-१०गज,-११अंगराजा,-१२मस्तक,-१३सरव्य-संधि,-१४मत्-अलाभ-माझेअप्राप्तीनें.

"भ्रमला कुलाल[1]-चक्रा- सम नाग धरावया [illegible];—
जरि तो प्रवर्तला श्रित- नाशीं, [illegible] न त्रेपा[2] त्याल. ४९
"सत्वर निघोनि पळतां, धरुनि करें कंठ, दे उरीं गुडघे.—
चीत्कार[4] करी, जाणो, 'हा तूं घांटावया'-म्हणे 'गुड घे.' ५०
"बंधापासुनि [illegible] वेगें भीम, भ्रमोनियां उलटा;—
शुंडा तसि होय, बळें जसि पडली साधुच्या गळां कुलटा.[5] ५१
"पोटातळीं पुन्हा त्या द्विप-पतिच्या[6] तो पृथा-सुत लपाला;
वाटे जनासि—म्हणती कवि एक बळी पृथा सुतलपाला.[7] ५२
"भीम निघे, दृष्टिपुढें येता निज-गज-घटा, शिरे तींत;
श्रम होय सुप्रतीका[8]-जैसा नटा[illegible]ं नटासि रेतींत. ५३
"जन म्हणति, 'नवल, साहुनि वज्रा[illegible]तास भीम नग झाला!
कीं या भगदत्त-च्या देवगजाचेंहि भी मन गजाला. ५४
"वेष्टिति भगदत्ताला प[illegible]व, होऊनि ए[illegible]वट सारे;
तेव्हां सुर म्हणति, 'अहा! गमतो जलधींत एक वटसा, रे![10] ५५
"मुनि म्हणति, 'या वेळीं[11] हा गज, त्या सिंधूंत जेविं मंदर तो!—
एवंविधे[12] रण-यज्ञ त्यागुनि, यज्ञा॑तरांत मंद रतो. ५६
"बहु भग्न, चूर्ण केलें बल त्या भगदत्तें[13] सिंधुरा॑गानें;—
वाटे—जग बुडवितसे प्रलय-समय-मत्त-सिंधु रागा-[illegible]. ५७
"भीम रथीं बैसुनि ये, त्यावरि, 'फूं' करुनि, तो शुकीउडवी—

---

१ कुंभाराच्या चक्राप्रमाणें,—२ लज्जा,—३ शुंडेनें,—४ गजरव,—५ जारिणी,—६ गजराजाच्या,—७ सुतल पतीजो बलि त्याला,—८ सुप्रती[illegible] गजास,—९ ऐरा[illegible]तानें,—१० वटवृक्षासारिखा,—११ सैन्यांत,—१२ याप्रकारचा,—१३ भगदत्ताच्या गजरूप अगानें-पर्वतानें.

बुडवी भयांत वाँजी; पळवी, थांबुनि सहाय बहु तुडवी.५८
"गज-गर्जितें धनंजय समजे भगदत्त कृत्य वित्तांत;–
होय बहु विकळ, कीं बुध लुब्ध यशीं;-कृपण जेविं वित्तांत.५९
"कृष्णानुमतें भंगुनि, भुलवुनि निज विशिख-भव-तमीं[2] पर ते
मोहूनि सुशर्म्यातें [illegible]-शोकें[3] शरें, विजय परते. ६०
"कुरु-कटका तप्त करी पार्थ–ग्रीष्मीं जसा पतंग[4] जगा,
तों पेरिला तयावरि भगदत्तें काळसा मतंगज, गा. ६१
"देव गजासि म्हणे; 'रे, गर्व, अय-स्तंभ-सम-रदा![5] न वहा.
हा मखरव[7] नर सिंहचि– वज्रधराऽसह्य समर–दानव[8] हा!६२
"होय पुढेंचि, न मागें पार्थ[illegible]हि शतमखसख सरे.
मुनि म्हणति,'अर्जुनीं तव शक्ति, जसी सागरांत खसखस, रे!६३
"हाणी वज्र-प्रतिम प्राग्ज्योतिष[10]-वीर-राय तोमर तो;–
भगवत्प्रसाद सुकवच त्याला जो साधु, काय तो मरतो?
"प्रकट करूं दे समरीं–श्रीदेवी जेविं सैरिभौस[11]–कळा[12]
तेविं विजय-चापलता[13]; मग दवडी दूर वैरि-भा[14] सकला.६५
"विजय विशिखाऽर्त होतां, पूर्वी दुष्करहि आयकोन, करी
[illegible]चें कथिलें–अधनाचें जेविं बायको–न करी. ६६
"शस्त्रें सरतां, आला पार्थ-[illegible]मथनार्थ अंकुश मनाला;

---

१ इच्यांत,-२ आपल्या [illegible]णरूप भव-अज्ञानांत (अंधकारांत);३ बंधुशोकानें,-४ सूर्य,-५ लो[illegible]ज्याचे दंत अशा,-६ धरूनको,-७ इंद्रासहि असह्य युद्ध ज्याचें,-८ मदोत्कटा हत्तें ज्याचें ऐसा ९ भगदत्त,-१० देशविशेष,-११ महिषासुरास,-१२ युद्धकला,-१३ धनुष्यवल्ली,-१४ वैऱ्याची कांती,-* घोडा,-** विशिख-आर्त.

विष्णवस्त्रें अभिमंत्रुनि, सोडी– हरि जेविं रंकुशमनाला. ६७
"प्रभुनें, अनिवार्य म्हणुनि, वक्षस्थल अंकुशास वोढविलें;
अत्युग्र वैष्णवाऽस्त्रा घालुनि निजमित्र रत्न सोडविलें. ६८
"होऊनि वैजयंती, अवलंबी अस्त्र विष्णुचें उर तें;
त्या अंकुश-प्रहारें न निमेषाहि वस्त्र विष्णुचें उरतें. ६९
"हें नेणुनि पार्थ म्हणे, 'ओढविलें अंकुशासि कां उर, गा?
स्मर गाती अनृत मला.–गरुड न खंडील कोणत्या उरगा? ७०
'कां भीसी? भय कैंचें मज, असतां वत्सला–पोवि-कुवच?
"भक्तः प्रणश्यति न मे"–हें कीं वदलासि तूंचि भविक वच? ७१
'समयीं न आठवूं दे हें वत्सलता गुरुप्रतिज्ञा ते;–
काय व्यास-पराशर- मुख म्हणतिल तुज गुरुप्रति ज्ञाते? ७२
"देव म्हणे, 'भूतें म्यां दिधलें याच्या पित्यास रक्षाया;
तें वैष्णवाऽस्त्र झालें– दायें तसें प्राप्त युद्ध-दक्षा या. ७३
'त्या अस्त्रें अभिमंत्रित भगदत्तांऽकुश तुला न सोसवता,–
अथवा तुझेंचि उर हें; भाव, सख्या! त्वन्मनीं नसो सेवंता. ७४
'अस्त्र-बल-रहित झाला, जय तुज देतो मरोनि भगदत्त;
होसिल सकल-रिपु-क्षय- कर. तुजहुनि अधिक काय मग दत्त[११]?
'आधीं पट्ट छेदीं, त्या वृद्धाचीं मिळोत, बा, पोतीं.–
दुर्जय स्वरासुरांस हि! तुजही, जों लागलीं न, बापा, तीं! ७६

---

१ सिंह,-२ मृगना शार्थ,-३ उर,-४ पुढें केलें,-५ सपोस,-६ वज्रकवच,-७ कुशल. वाक्य,-८ रथ्वीस,-९ पितृधनसें,-१० भिन्न,-११ दत्तात्रेय,-१२ पक्ष्में.

* मे भक्तः न प्रणश्यति– माझा भक्त नाशाप्रत पावत नाहीं.

“मारी [illegible]; खंडुनि तत्पक्ष्म बंधन, कैरीतें;
गुरु-वचन-रत्न डोळस मान्य करी; मान्य अंध न करी तें. ७७
“प्रभुनें-हूं, वध-म्हणतां, वधिला पार्थे महेंद्र-सख, जुलता;
उलता शोकें, परि गुरु-बोधें बाधों दिली न आकुलता. ७८
“गांधार-रथ खवळले, पाहुनि त्या पार्थ-शर-विपन्नास;
तेही वधिले विजयें—सिंहें गज जेविं तेविं—[illegible]. ७९
“तेव्हां, तुमचे [illegible]— वृषक, अचल, फार तापले रागें;—
नागें [illegible]— ते वधिले एके शरें [illegible]. ८०
“झाले सुयोधना जरि शोकद शर-दलित काय मातुल ते,
तरि धन्यचि! देवांसीं सुचिरहि वांचोनि काय मातुलते? ८१
“यत्न करी शकुनि कपट- शर-दहनीं पार्थ-काय [illegible];
त्याच्या चाली [illegible] भगव[illegible]ख, पार्थ, काय, हो, माया? ८२
“माया-क्षय-भीत शकुनि सूतासि म्हणे, रथा [illegible].—
जरि हि रण मरण हित, अहित- मर्दन-कामें तथापि टाळावें. ८३
“जो नील भूप दावी बल हरिचें मृग-[illegible]ळांत शिर[illegible]चें,
हृद[illegible]नें, तटकरि तोडी भटतिलक द्रोण-पुत्र शिर त्याचें. ८४
“कर्णानुजेंचि वधिले त्याचे भीमानुजें तिघे बंधु;—
सिंधु अगस्त्याऽचमना न पुरे, पुरतील काय, मग, अंबु? ८५
“दुसरे दिवशीं गुरु-शर- निकरें बहु धर्म-वाहिनी आटे;

१ गजास,-२ भगदत्त,-३ कृष्णबोधें,-४ व्याकुळता,-५ मृतास,-६ बाणानेंविदारिले देह ज्यांचे,-७ कींकाय-हा मालवणाकडील लोकांच्या भाषणांतील फार प्रसिद्ध प्रयोग आहे.-८ कपटाच्या [illegible]लेला,-९ वीरश्रेष्ठ,-१० कूप,-११ सर्पानें.

कुरु कटकासि किरीटी स्पष्ट कटु-कुठोर-पापिसा-वाटे. ८६
"गुरुनें कर्णादि,जग- ड्डेरूनें धर्मादि रक्षिले पार्थे;-
विश्वाच्या यश केलें, कर्पूर-सच्चूर्ण,अक्षि-लेपार्थ. ८७

अध्याय ३

तृतीयदिनयुद्ध

"तिसरे दिवसीं प्रातः- कालीं वंदन करूनियां,राजा
द्रोणासि म्हणे,'गुरुजी ! कां आशा-भंग करितसां मांजा १
'प्राप्त युधिष्ठिर झाला असतां,धरिला तुम्हीं न कां काल?
झांकाल तपन नयनें, तेजें काळासही न वांकाल! २
'आत्माहि उपेक्षावा, नोपेक्षावाच बोल संतांनीं;
झाला भक्त मनोरथ न गुरुजनीं,कीं न फोल संतांनीं?३
'सगळी तिकडेचि असे तुमची,इकडे नसे कृपा लेश.-
ऐसें नसतें तरि तो कां मरता शक्र-सरव,नृपालेश?' ४
'द्रोण म्हणे,'त्यजुनि कुमति, सन्मातिसीं करुनि संग,रम,राया!
निंदिसि कां,तुजकरितां जन्हि मजलों,वरुनि संगर, मराया?५
'त्रिभुवनहि न जिंकिल हरि- सरव रक्षित धर्मनंदना सत्य!
हे अजित कृष्ण-सासा- न्निजजन-हृद्रोग-कंद नासत्य! ६

१परश[illegible], -२ कृष्णानें,-३ कुंतीपुत्र,-४ माझा,-५ निष्फल,- ६ कल्प वृक्षीं,-७ भगदत्त,-८ युद्ध,-९ भक्तस्य स्वजनाच्या [illegible]कंदाविषयीं अश्विनीकुमार.

'जेथें जगदुत्पादक केशव, तन्मित्र विजय सेनानी[1],
तेथें नर-वीरांच्या साधावा विजय काय सेनांनीं[2]? ७
'एक त्र्यंबक वर्जुनि, इतर सकल पुरुषजहि बलनदीप[3],
तहि दीन हरिपुढें ते;-दारवितिल रविपुढें बल न दीप. ८
'पाहीन निश्चयें मी कोणा एका महा-रथा आजी;
गातील जिला सत्कवि, ऐसी होईल सर्वथा आजी[4]. ९
'परि हटकुनि दूर तुम्ही त्या पार्था, वीरसत्तमा[5], न्या, हो.-
योग कथासी प्रबला[6] रिलय कथा हे हि दत्तमान्या हो.' १०
"ऐसें वदोनि, चक्र- व्यूह, सदुर्भेद्य, युक्तिनें रचिला,-
जो धीर-वीर-हीर- प्रवर-प्रकरें करोनियां खचिला. ११
"अ[illegible] ला म्हणे भरार्त्ता[7] भू-ज्यातें करुनि बोध वळवा, जी,
संसप्त[illegible] माराया जाय, हटकितांचि, तो धवलवाजी[8]. १२
"चक्रव्यूहामध्यें मुखपुढें द्रोणगुरु-महातेजा;-
अटळ, सदाश्रय, म्हणउनि मेरु अस[illegible]ति कवि पहाते ज्या.
'व्यूहातें [illegible] धर्म क्षदे, करुनि यत्न सा[illegible]जनीं;
परि लोपवि प्रतापा गुरु-तपना जेविं रत्नसानु[10] जनीं. १४
"धर्म म्हणे, 'सोभद्रा[11], दुर्भेद्य व्यूह, यत्न चाले[illegible];
[illegible]स्थित अस्मत्- गुरु, कुरुकटक[illegible], लेश झालेना. १५
'गुरुनें सकल पळविले गज, जेविं [illegible]गेश्वरें[12], समन्यूनें;

१ सेनापती,-२ सैन्यांनीं,-३ बलसागर,-४ संग्राम,-५ धीरवीररूपरत्नांचा हि त्यांच्या समुदायानें,-६ भारपीडित,-७ अर्जुन,-८ भावांस,-९ सूर्यास,-१० मेरु पर्वत,-११ हे अभिमन्यी,-१२ सक्रोधें,-[illegible] बलवानृश[illegible]चानाश.

पूर्ण गुरु-या नव्हतां, व्हावें कैसें तयासम न्यूनें? १६
'तत्काल मातुलें, कीं भेदावा व्यूह हा तुझ्या तातें:-
पांडित्य जें तयांचें, तुज पाठ असेचि, बा, स्वजाता! तें. १७
'म्हणतिल म्हणोत पर, परि म्हणे, मज ससरेव यदुप हा-'साधू
म्हणुनि व्यूह विभेदुनि, बा, स्वयशें तूंचि मंदुपहासा धू.' १८
"अभिमन्यु म्हणे, 'चिंता करितां हे व्यर्थ काय, हो तात?
या वाक्यें बहु लज्जित कीं हे तुमचेचि पाय [illegible]? १९
'तातें कथिला आहे दुर्भेद्य-व्यूह-भेदनोपा [illegible];
शिरतों, भय काय मनीं? आहेत सहाय, राय, हे पाय. २०
'व्यूहीं शिरेन [illegible]रेसा, मागें परतेन एक पदही न;
यु[illegible]त्पद-प्रसादें होतिल युष्मत्सपत्न मदहीन.' २१
"धर्म म्हणे, 'त्वदन्वित- द्वारें आम्ही समस्तही मागें
येतों रक्षाया तुज;-घावें स्वस्थैर्य, धैर्य, [illegible]गें.' २२
"मारुति म्हणे, 'शिरे अहि- रदरचितें, जेविं, तद्विष द्वारें,-
त्वन्निर्मितें शिरेन व्यूहीं; टिकिजेल न द्विष[illegible]रें.' २३
"सौभ[illegible] म्हणे, '[illegible]िरतां व्यूहीं-डोहीं जसा मतंग[illegible]वो,
हरि-पोत दंति-यूथीं-कीं, दहनीं करुनियां पतंग जवो. २४
'जें करिन आजि, होइल पितृ-मा[illegible]ल-स्मारता[illegible] रूपाचि तें;

१ शत्रु, २ मित्रांसहित,-३ कृष्ण,-४ मत्-उपहास,-५ दूरकर,-६ [illegible],-
७ युष्मत्-सपत्न-तुमचेशत्रु,-८ हेम-अंग-मेरुप[illegible]त,-९ मरुत्पुत्र-भीम,
१० त्वत्-निर्मित्-त्वां [illegible],-११ द्विषत्-वार-शत्रुसमुदायें,-१२ अथवा,-
१३ सिंह-शाव,-१४ गजसमुदायांत,-१५ वेगा.

क्रव्यादांला[1] खाया देइन उधळुनि बळें कुरूपचितें. २५
"ज्येष्ठपित्याला देउनि अभय, म्हणे तो सुवीर सूतातें,
'हूं, हांक रथ; म्हणावी माय, सुभद्रा, सुवीरसू-तातें.' २६
"तो सूत, सुमित्र, म्हणे, 'भो आयुष्मन्! कुमार आपण कीं?
हाकिन हेरि अरिवरि, परि कुरुगुरुशीं गांठि कठिन हा पण कीं?'
"हासुनि सौभद्र म्हणे, 'हटकीन हरें रणास भीमातें[4]!
शक्राऽर्जुन-कृष्णाशीं करितां समर, न शिवेल भी मातें! २८
'द्रोणानीका[5] मानू जन सागर, मजहि सत्वरा[6] मकर[7];—
घे काय न्याय[8]-पर- स्वच्छात्र-नदीज-सत्व राम[9]-कर?' २९
"तन्निर्बंधें[10] नीटचि चालविला रथ-[illegible]-सूतें;—
देती सभूक्तितें स्थित- मति-कुळजा जेविं मान सासूतें. ३०
"भीमादि सबळ सर्वहि ते उठले व्यूह[11]-कोट फोडाया;
इकडुनि कौरव-कटकहि होय पुढें शत्रु-सैन्य मोडाया. ३१
"रथ थडकले, भडकले हय, शस्त्र जवन्हि धडकले वरते;
अन्योन्य, द्व्यंगुलेंही[12], राहों देती न धड [illegible] ते! ३२
"पावत असतां दोन्ही, करुनि सुतुमुलाहव[13]ास, वृध सेना,
व्यूहीं शिरे गुरु पुढें,-चित्तोंहि जयांत वासव[14] धसेना[15]! ३३
"व्यूहीं गमे सुभद्रा- सुत- गज-यूथांत जेविं बाल हरी[16].

---

१ मांसभक्षकांस,-२ वीरपुत्रप्रसवणारी,-३ घोडा,-४ महादेवास, भीमास वा,-५ द्रोण-अनीक-द्रोणसैन्याला,-६ त्वरायुक्त,-७ याह,-८ न्याय निष्ठस्वशिष्यभी ष्मजीत्याच्चें सत्व,-९ परशुरामाचा हात,-१० तत्-निर्बंध-त्याच्या अति आग्रहानें,-११ व्यूहरूपकिल्ला,-१२ दोन अंगुळेंभर,-१३ सुतुमुल-आहव-अतितुमुलयु[illegible]स,-१४ इंद्र,-१५ सरसाऊनजाईना,-१६ [illegible].

त्यावरि पडल्या सेना—त्या मंथाद्रिवरि जेविं, बा, लहरी; ३४
"बहुतांशीं एकाकी सौभद्र कलह करी समुत्सा; 'हे'—
असकृत् सूतासि म्हणे, 'स्मयशस्कर समर, हो, समुत् साहें'. ३५
"तच्चापलतेसि दुजी—दावील श्रीस काय मद नारी?
वाटे—करितो कौरव-संहार मनुष्य काय मदनारी! ३६
"मूर्त वसंत गमे तो, गमति रिपु विपन्न ते करीराग!
कुरुकटकीं—पक्ष-निकरीं श्रीरुद्र तसाचि—तो करी राग. ३७
"समरीं बालासि म्हणे रक्षप, 'गगनींच, करुनि आ, वर्त्ते.'—
किं बहुना—हय, रथ, गज, गिळिले शोणित-नदींत आवर्तें. ३८
"तेव्हां त्वत्पुत्रांचीं वदनें झालीं रणांत शुष्क रसें;
शोभे विजयोत्साहें अभिमन्यु-मुख प्रफुल्ल-पुष्करसें. ३९
"दुर्योधन स्वयें मग सौभद्र-वधार्थ धांवला कोपें;—
कलभ-मथन हरिसि तसें—त्याला तें कर्म वाटलें सोपें. ४०
"तें, द्रोण म्हणे, 'भट हो! रक्षिति स्मर जेविं तारका स्मरसा,
रक्षा;—अभिमन्यु न हो गुहसा, कुरुराज तारकासुरसा.' ४१
"भूरिश्रवा, शकुनि, कृप, [illegible], कर्ण, शल्य, यांसहित
धांवे सस्मृत गुरु; कसें होऊं देइल सम[illegible] तो अहित? ४२
"सोडविला नृप जेव्हां, होय, नृपा, शस्त्रमय नभ क्षण, हो!

---

१ लाटा,—२ हर्षयुक्तसा,—३ मानवशरीरी,—४ सदाशिव,—५ घायाळ,—६ करीरवृक्ष,—७ राक्षस,—८ सोवत्यानें,—९ विकसित,—१० करिशावक,—११ अमृतातें,—१२ षडाननसा,—१३ दैत्यविशेष,—* समुद्रमंथन करावयास [illegible]तलेल्या मेरुपर्वतावर.

करितेचि त्या स्मरोचें तत्तेजोरुद्र-नयन भक्षण, हो! ४३

"आठवला जो मारुति- पासूनि स्फुटोनि वांचला तरणी;
बसती कुरुप-शिरीं पर- शर-शनिची तेधवांच लात रणीं. ४४

"स्फुतोत्थित हरिसा- तो उघडी, होउनि विमोह, दृष्टीतें;
स्व-विशिखै-निकर-समीरें उडवी बहु शत्रु-शस्त्र-वृष्टीतें. ४५

"नृप न दिसतां म्हणे; हा! गेलों खाया, करूनि आ, जवळ,
तों कवळे पळविला कीं;-पावेलचि आज लाज आजेवळ. ४६

"सौभद्र बहु क्षोभे; गर्जे, पाहूनि कवळ हरित्यातें;-
जाणो अपराधी गज हटकी, दापूनि, जवळ हरि त्यातें.

"त्यां सिंह-नाद होय- व्याळां पुच्छीं जसा पद-न्यास;
वेष्टुनि हाणिति सर्वहि, देखव[illegible] हीन तें [illegible]! ४८

"प्रभुचा मर्मीं हाणी, [illegible] हे, तीन तीन शर भोंचा.-
वाटे- बहु [illegible] समर करी कुपितें[11]-पोत शरभाचा. ४९

"द्रोण-द्रौणि-कृपादि प्रबल बहु भटांसही न तो ओटे;
फाटे न हृष्टि पुढें वळे[13]; जलदीं[14] [illegible] वाटे. ५०

"होय पुढें अश्मक-पति, कीं तत्तेजें न वीर कापोत;
खंडी तद्धय[15], सूतें[16], ध्वज, धनु, भुज, शिर, खेळील[17] नर[18]-पोत.

"पडतांचि अश्मकेश्वर कर्ण-द्रोणादि करिति शर-वृष्टी,
फुल्ल-पला[illegible]श्री तो निववी, भिववी, सुराधि[19]-पति-दृष्टी. ५२

१मदनाचें-२सूर्य-३दुर्योधन-४आपल्याबाणस[illegible]नें, ५प्रास, ६आजोळ,-७सर्पाला,-८पायठेवणें-९तत्-इतर-त्या अभिमन्यूवांचून सर्वास,-१०प्रभुचामामा अभिमन्यु,-११रागावलेलाबाल,-१२आटोपे,-१३सैन्य-१४मेघाच्याठायीं, १५तत्-हय-त्याचे घोडे,-१६सारथि-१७क्रीडेनें,-१८अर्जुनपुत्र,-१९इंद्र.

“भेदुनि शरें उरस्थळ, चळचळ बल-जलधि कर्ण कंपविला;
मूर्च्छित करूनि मद्रप, सौभद्रें तत्प्रताप संपविला. ५३
“एकें क्षुरेण वधिला, बाणें एकेंचि दीर्घ-लोचन, हो;
एकेंचि कुंड भेदी, गमले ते घूक-तो विरोचन, हो! ५४
“मानी वीर पळाले, गुरुनें हि निवारितां तडक, राया.
स्यंदन शीघ्रहि पिटितां, सांगति सूतांसि तांतड कराया. ५५
“झाला पुढें महाबल, शल्यानुज जो, तयासि तो रवपवी.—
होय जयापरि पावुनि पर्वत-पाटन-जयास तोरव पवी. ५६
“मर्दी मद्रप-कटका—असुर बळा जेविं तार[illegible]राती;
शोधिल काय परचमू त्या? तो पूर्णावतार! कोरा ती! ५७
“सप्रेम पार्थ-पुत्रा- प्रति पाहुनि, तत्पराक्रमं डोले;
कुरुपति परिसत असतां, द्रोण कृपाशीं कृपा-भरें बोले. ५८
“हर्षवितो मज पुत्रा- हूनि, नव्हे हा [illegible]मार सामान्य;
धन्या सती सुभद्रा! नंदन जीचा [illegible]मारसा मान्य. ५९
‘मारावें सकळहि बल, परि, सुज्ञा! तत्व वद, न कां मारी?
वाटे-धृत-रण-[illegible]का [illegible]च्छादित-बहु-बाहु-वदन कौमारी! ६०
“कुरुराज म्हणे, ‘कर्णा, कुरुगुरु पळवील अं[illegible].—
गरुडा[illegible] टें यमौघहि काय न [illegible]वेल अंत [illegible]? ६१
‘परि झाला त्या शिष्य- स्नेहानें मूढ हा न[illegible]री.

१घुवड,-२सूर्य-३मारी,-४हर्ष,-५वज्र,-६तारक-अराति- तारकासुरशत्रु-कार्तिकस्वामी,-७बंदिशाळा,-८ कार्तिकस्वामी,-९सत्यवद,-१०शिव,-११यमासारिखाउग्र,-१२कालसर्प,-१३द्रोण.

स्तवितो भाट तसा कीं, वाटे जोडील हात पोराशी. ६२
'बाला दिलें बल जसें, घावें दहनाचिया लवा वातें;—
हें पाळावें पदरें, दीपहि जेणेंचि माळवावा तें? ६३
'गुरुनें, करुनि उपेक्षा, केला दुःसह, असाध्य-आमगें सा—
पसरिल न जग गिळाया रुद्राप्रियभूत कोण आ मयसा? ६४
"दुःशासन बोले जड- काय मदन हा [illegible] उग्रोस;—
मद्बाहुराहुच्या शशि- धरसा शिशु हा निका, मउ ग्रास! ६५
'आहे [illegible]नकरा अचगत पांडित्य, जें अजगरा, तें;
या असुत्त्दपत्यातें गिळिल—ग्रासी जसा अज गरातें. ६६
'मरतिल स[illegible] [illegible]; धीरहि ते सोडितील आवास;
आवास अंतकाचा प्रिय-शोक-हरिस म्हणेल,'आ वास. ६७
'एक-क्षयें [illegible]- क्षय होय-असें, पहा, कसें करितों;
सौभद्र-[illegible], आतां, निजकटक-संकटा हरितों. ६८
"ऐसें बोलुनि धांवे- विधुसि [illegible]सि जेविं राहु निघे.
कार्ष्णि म्हणे, 'ये, देतों स[illegible], पळे समोर राहुनि घे.
'सर्वंसहे सही बहु देतो खल-काय-भार ताप सदा.—
ताता भीमाचें हें नोहे बल काय, भार तापसदा? ७०
'माझे न पावतिल तव हननें साधूंत हीमेति ज्ञाती.—
जरि खल म्हणतिल भपा, आम्ही साधूं तरी प्रतिज्ञा ती. ७१

१कुणगीला,-२सोगसा,-३शिवास,-४चंद्रासारखा,-५चांगला,-६मत्त शर[illegible].
७अ-स्रुत्त्द्-अपत्य,-८शिव,-९विषातें,-१०सह अर्जुन,-११धैर्यास,-१२स्थान,-१३चं
द्रास,-१४अभिमन्यु,-१५सत्-छल-फल-साधुच्छलाचें फल,-१६पळसर,-१७पृथ्वी
स,-१८भारत-अपसद-भारतांतदुष्टा,-१९लज्जेमति.

आत्मा पुत्र असें हें   श्रुतिचें मत भीम तात हा तनय
श्रुतिकिंकरासि देवां- धर्मासह जोडितात हात नय   ७२
परिसुनि धिक्कार रणीं   मानी रथ चाप कां न नीट करी
गमलें सजलें क्रुद्ध- द्विपं मारायासि काननीं टकेरी   ७३
सक्षत नव सुत गमला   पुष्पांनीं दाटला पळस साच
मूर्च्छित म्हणुनि पळवितां   सूतानें वाटला पळ ससाच ७४
धर्मादि सर्व झाले   दुःशासनपरिभवें परम हर्षी
ज्ञानें मोहपराभव   होतां जैसे तपःपर महर्षी   ७५
धांवति सहाय व्हाया   सौभद्रा द्रोणसैन्य फोडूनी
सोडुनि विशिख हृष्टिसि   सारूं पाहति परांसि मोडूनी ७६
नृप म्हणे कर्णा शिघ्र   झटले जरि भट समस्त न निवारे
स्वभुजांसि म्हणे सुरिंचे   आलिंगुनि घटसम स्तन निवा रे ७७
तूं या धनंजयाच्या   शर-वर्षे शमविशील कुणगीतें
घेशिल चित्तावरि तरि   भुलविशिल सुर स्व-कीर्ति-गुण-गीतें
शस्त्रास्त्रवृष्टि करितां   घन कर्ण गमे सुवर्ण-नग बाळ
किंबहुना व्यासेंतर- रचित सविस्तर सुवर्णन गबाळ ७९
शस्त्रें अस्त्रें छत्र   ध्वज धनु खंडुनि वधूनि अनुजातें
राधेयातें पळवी   सौभद्र कुमार जेविं दनुजातें   ८०
व्यूहीं शिरतां पांडव- वारण केलें जयद्रथें बा तें

---

१ गज, २ टक्करा, ३ तपोनिष्ठ, ४ महाऋषि, ५ मागेंसरे, ६ अर्जुन (हेंच अ-ग्नीचें नांव आहे म्हणून उपमेकरितां अग्नि.) ७ मेरु, ८ व्यास-इतर- व्यासाहून इत-रानें रचिलेला, ९ रद्दी, १० स्वामिकार्तिक.

हर वरकृत्य जलधितें करिल प्रभु येंव जलधि येंवातें ८१
वसुषेणसूत नरजें[1] वधितां झाले रणीं चपळ वाजी
जाणों परस्पर म्हणति जाऊंद्या यश धणीच पळवा जी ८२
वधितां वशात्य राजा तद्रद काळें मुखांत लपवीले
शल्यज रुक्मरथसहित तत्सखशत-राजपुत्र खपवीले ८३
हरिशिशुवरि[2] यूथ-वध- प्रकुपित-मदमत्त-यूथपाळेकसा[3]
धांवे कुरुप[+] परि पुन्हा त्यासि न पळवील पार्थबाळ कसा
अंध म्हणे रे संजय हें त्या पौत्रास[4] वर्ष सोळावें
लीळावें मांडीवरि तेणें द्रोणादिकांसि घोळावें ८५
न येवे[5] सुनीतिचें[6] पर- मार्थाची वाट लेंकरूं काय
सत्यचि कथिशी परि हें मज लटिकें वाटलें करूं-काय ८६
संजय म्हणे म्हण अनृत भीष्माचा एकला पणतु मुलगा
करिता झाला गुहसा बहुतांनीं वेढिला रण तुमुल गा ८७
कुरुसैन्यांत गमे ज्या- परि रंभाकाननांत वारा हो
त्या विजयर्थी देउनि परिरंभा[10] कां न नातवा राहो ८८
समरीं स्मरोनि वदलों मी धन्य अधन्य विनयेंना[11] तूतें
काय कथूं कुरुगुरुसहि पळवि पळ त्यक्तविनय[12] नातू तें ८९
लक्ष्मण धांवे जेव्हां द्रोणा धरिलहि सुयोध नावरती
घननाद[13] दशमुखावरि जी स्थिति घाली सुयोधनावरती ९०

१ अर्जुनपुत्रें, २ सिंहपोतावर, ३ गजपतिसा, ४ नातु अभिमन्यूस, ५ न पावेकाय, ६ ध्रुवमाता, ७ खोटें, ८ युद्ध, ९ कदळीवनीं, १० आलिंगना, ११ चक्षहीना, १२ अमर्यादाकरणारा, १३ इंद्रजित, + दुर्योधन.

हननचि बहुमत झालें   पहिलें तुमच्या न नातवा नातें
वदनें न वानवे[1] तरि   शौर्य शिशूचें मनांत वाना तें   ११
कार्ष्णि म्हणे ये शोकद   हो ताता साधु-गंजन कुशीला
आलें भानुमतीच्या   मळवाया वंश अर्जन कुशीला १२
तूं त्या योग्य रूमित्रा-   सुत धरि खलदुर्मिला रूनामा ज्या
काकी म्हणत्ये तुच्छा   करुत यशें उर्मिला रूना माज्या १३
लक्ष्मण हें योग्य मला   योग्य तुला मेघनाद हें नाम
रावणासा बाप तुझा   बा माझा शुचियशा जसा राम   १४
धिक् प्रथम मग करुनि रण   वधिला लक्ष्मण किरीटितनयानें
हें पुत्रशोकविषफल   दिधलें दुर्योधनासि अनयानें   १५
सुत मरतां भूप म्हणे   होईल अधर्म म्हणुनि न चपापा
सारे मिळोनि मारा   राहोंद्या एक पळहि नच पापा   १६
द्रोण द्रौणि बृहद्बळ   कृतवर्मा कर्ण कृप असे सा हे
वळले घनसे त्यांतें   कार्ष्णि महावातसा न तो साहे   १७
कोंडुनि म्हणत-होते   विझवूं मारूं दिवा जसा सांजे
तो त्यांसि भंगुनि जय-   श्रीयोगें श्रीनिवाससा[11] साजे   १८
क्राथसुत[10] मथुनि केला   विरथ कृपाचार्य बा तुज्या नातें[12]
करुं कीर्तिद-वृंदारक   वधितां स्मरलें न जातु[13] ज्या नातें १९
वधितां बृहद्बलातें   म्हणती रूर सर्व कांपवीना कीं

---

१ स्तुती करवे, २ साधुछलका, ३ सुयोधनस्त्रीच्या, ४ काजळ, ५ पोटाला, ६ लक्ष्मणदाशरथि, ७ खलांलादुष्याप, ८ अर्जुनपुत्रानें, ९ प्या, १० जयद्रथ, ११ कृष्णासारिखा, १२ नातवानें, १३ कदापि. + साहा.

वज्रशताधिक याचे शर मिरवी गर्व कां पवी नाकीं १००
कर्णासमक्ष मारी त्याचे निधि यक्षवत् सचिव सा हो
त्यांसि म्हणे होउनि चिर वीर-सुगति-सुरभि-वत्साचि वसा हो १
कर्णाचा भंग करुनि मागधसुत अश्वकेतुला खरेची
प्रतिकूळ विधि तरा तो परबळनाशार्थ हेतु शरव रची २
कालियशा दौःशासनि करिन म्हणे त्या परास धीटांचा
प्रभु तन्मर्मी हाणी इषु जैसा तो परो सुधी टांचा ३
त्यासि म्हणे सुत त्याचा कीं तूं नरकाय पापवनिं रीस
जो झोंबला सतीच्या सोडाया सत्क्रियेसह निरीस ४
मज जिंकाया केंचें बल खलजन्मा तुला निरीहातें
सोडुनि अजितत्व जगीं एका मन्मातुला निरी हातें ५
जैसा बाप पळाला तूंही तैसाचि पाप पळशील
मळशील अप[illegible]ों कीं आतांचि प[illegible]चे जळशील ६
ऐसें बोलुनि सोडी दुःश[illegible]सुतवधार्थ नाराच[9]
छेदी शरत्रयें कुरु गुरु त्या मित्रा सुदर्शनाराचा[10] ७
ती शरहानि तया जशि हरिच्या[11] नाकांत घातली काडी
द्रोणध्वज सौभद्र छेदुनि तत्काल भूतळीं पाडी ८
शल्य पुढें होय तया तत्काळ उरीं शरत्रयें ताडी
मद्रपशार नव नवें नव- नीत-मृदु-कुमारदारणा[12] धाडी ९

१ साहा, २ मारी, ३ दैव, ४ मृत, ५ श्रीकृष्ण, ६ कालियास, ७ आरवल, ८ द्रोपदीच्या, ९ बाण, १० सुदर्शनधारेच्या. ११ सिंहाच्या, १२ अभिमन्यु हननार्थ, + नऊ.

विरथ करूनि पळविला शल्य जसा तारकासुर कुमारें
शत्रुंजयादि-पंच- प्रबळ-रथी मारिले मग कुमारें १०
शकुनि म्हणे कुरुनाथा हा सर्वांहीं मिळोनि मारावा
भ्याले यास भट जसे भीती गज शिशु-मृगोत्तमा रावा ११
मारिल एकेकानें शर गोचर शूर कोण न खपविला
मृदु पूर्व परि न कंपद काय नृहरि-रक्तशोणनख पविला १२
द्रोणासि कर्णहि म्हणे गुरुजी मज तों नसेचि आंवांका
आंवांका युक्ति म्हणो न तुम्हास हि हा करूनि आ वांका १३
गुरुहि म्हणे कर्णा हा नसकचि गरल करूनि-आ यमला
आहे संकोचें परि सोडुनि गेला मघांचि आव मला १४
मज भंगुनि हि रुखवितो बा हा सामान्य काय गा बाळ
उतरूनि सांडावा या- वरुनी सर्वस्व कांय गावाळ १५
याचा धन्य गुरु जसे धन्य प्रद्युम्न गुह कुशीलवांचें
न दिसे आज मज रणीं जो सौभद्रापुढें कुशल वांचे १६
स्पष्ट अभेद्य-कवच हा बीभत्सकुमार अंगिं त्याला
कीं अग्निवाहि याचें घ्यावें सुकुमार अंग पाल्याला १७
म्यां विजयासि पढविली विजयानें कवचधारणा तनया
भेदुनि कवच करिल सुर- प हि तिल-तुल्य व्यथा रणांत न या
जरि इच्छिसि हतें सुत- कुरु- पति-शोक-प्रशम कार्ष्णि-च्या पातें

१ कार्तिकस्वामीनें, २ बालसिंहध्वनीस, ३ हृदयास [illegible] आलेला, ४ रक्तानें आरक्तनख, ५ कष्टाला, ६ धैर्य, ७ धोजा, ८ अभिमन्यु, ९ विष, १० देह, ११ रामपुत्रांचे, १२ अर्जुनपुत्र, १३ कर्णा, १४ इंद्र, १५ मृतपुत्रजोकुरुपतिस्या- [illegible]ने, १६ अभिमन्युच्या.

तरि पाहूं पाड कसा आधीं तोडोनि कार्ष्णिचापातें १९
कार्मुक गुण हय सारथि खंडन इतुकें अशक्य बापा हें
जें यांत घडेल तुला तें तरि करि करुनि यत्न बा पाहें २०
अक्षतधनु तोंवरि हें वीरशिरोरत्न नाऽवरायाचें
यास्तव सर्वहि रसूं आजि करुनि यत्न नांव रायाचें २१
परंतु हत्रशिरासि जसा खंडी भयदायकास नाकाचा
तैसाचि कर्ण करिता होय तया सायकासना काचा २२
मारी हरीस सहसा कृतवर्मा सारथीस गौतम ही
परि न गडबडे तो पितृ- मातुल-सम कद्रुकीर्ति धौतमही
सौभद्र विरथ होतां धर्मज्ञ हि करिति शस्त्रवृष्टीतें
तें निष्कृपत्व पाहुनि झांकिति बहु-सदय-साधु दृष्टीतें २४
म्हणती हाणा मारा पाडा ह्या काय पाहतां तोंडा
कोंडा प्राण व्यसनीं बाळ बुडो कर्दमीं जसा धोंडा २५
तों खड्ग चर्म घेउनि अवलंबी वीरनायक विहाय
संकट पडतां सोडुनि धैर्यासि म्हणेल काय कवि हाय २६
पाहुनि गरुडा गगनीं धैर्य जसें काय काद्रवेयांचें
तैसेंचि भगवदनुजा- तनुजा कुमारका द्रवे यांचें २७
केवळ हृदयीं भ्याले जे जे ह्या पविपरीस गाढाला
शिरले रथातळीं मग घेतील शिरीं न काय गा ढाला २८

१अभिमन्यूच्या धनुतें, २अ-क्षत-धनु-धनुष्यभंग न होई तों, ३ वीरांचें शिरोरत्न अभिमन्यु, ४ दुर्योधनाचें, ५इंद्र, ६धनुष्यास, ७ कृप, ८निर्दयत्व, ९चिलखती, १०आश्रयकारी, ११आकाश, १२सर्पांनें, १३भगवत्-अनुजा-तनु-ज-सुभद्रापुत्राला, १४ वज्रापेक्षां

खड्ग क्षितिवरि पाडी द्रोणें छेदूनियां नव [1]सारुप
चित्तीं म्हणे न मज तुज धन्य त्रिभुवन म्हणोन वत्स रुपे २९
कर्ण करी [3]चर्मांचे श्रितविघ्नांचे जसे गणप तुकडे
तरि याहीं हि न शकले वीर विशरव्याहि त्या [4]रणपटुकडे ३०
कार्ष्णि म्हणे पळ इकडे पाहुत सज्जन न पत्रिके तुकडे
चर्मोपरि लिहिले कां [6]वपुचे मज्जननपत्रिकें तुकडे ३१
शत्रुमुखींचें क्षितिवरि उतरुनि घेऊनि चक्र पाणि हरी
भासे साक्षात् शिरला असुरसमूहांत चक्रपाणि हरी ३२
वारिति जसें प्रयत्नें एकमतें सर्व संत परचक्र
कर्ण द्रोणादि तसें खंडिति बहु तें स्वअंत [10]परं चक्र ३३
मग भेकमूषकां जें क्षुधित-क्रोधी-महाभुजग दे तें
दुःसह भय आम्हा दे धरुनि करीं तो महाभुज गदेतें ३४
तेणें हय सूत वधुनि अश्वत्थाम्याप्रति प्रभावातें
दावुनि हरिली कौरव- दीप्ति जशी दीपकप्रभा वातें ३५
पाहुनि स्कंमुख जेव्हां धांवे सौभद्र सिंहसा रागें
त्यजुनि रथोपस्थ सरे [11]गुरुनंदन तीन पाउलें मागें ३६
खा माते देवि गदे [12]धर्माहितमाहिषकालिके यातें
ऐसें म्हणोनि मारी तो स्कबलतनूज कालिकेयातें ३७
गांधार [illegible]ात बाह्यवसातीय रथ दहा मथिले

---

१ परज, २ नरुप-रुपूंनको, ३ ढाल, ४ युद्धकुशलाकडे, ५ कृष्णाकडे, ६ शरीराचे, ७ मत-जनन-पत्रिका, ८ खालींउतरूनचक्र घेऊनशत्रूंचेमुखावरचें पाणिहरणकरी, ९ पळवी, १० परंतु, ११ अश्वत्थामा, १२ धर्माचाअहितरूपजोहामहिषासुरयालातूं कालिकादेवी.

केकेय वीर सप्त द्विप दश हे मुख्य मुख्य मीं कथिले ३८
केला चूर्ण सहय-रथ दुःशासन सूनुचा गदाघातें
साहे न परबलातें जेंवीं हरिनामसमनु गदोघा तें ३९
बाहुप्रतापचरितें दावी तो पार्थकायज गदीशें
वाटे वर्णविला यम- सा यमकोपार्थ काय जगदीशें ४०
त्या सौभद्रावरि खल- सा गरगरगर गदेसि फिरवीत
दुःशासनसुत धांवे निज भुज [illegible] ताप मिरवीत ४१
युद्धचमत्कार रुचिर सुचिर प्रकटुनि महागद भ्रातें
अन्योन्यकृताऽघातें वा मूर्छा पावले अदभ्रा ते ४२
आधीं उठोनि उठतां सौभद्र-शिरीं प्रभो गदा घाली
विवश करी ती दुर्वारि- हार्या जेंविं [illegible] ली ४३
पडली जसी कराया प्रेक्षकसुर विरस मस्तकोऽपरि ती
भूवरि सौभद्रतनुहि ओकुनि सरुधिरसमस्तकोप रिती
आधीं श्रम बहु झाला होता तो त्यांतही असावध हो
केला दौःशासनिनें धर्म नय त्यजुनियां असा वध हो ४५
प्रेक्षक सुर मुनि सज्जन बहु हळहळले किरीटि तपातें
रडला पाहुनि सत्य- [illegible] ह नारदादि [illegible] ा तें ४६
ज्यांचा संकल्प प्रिय- कृतशोकें जिष्णुचे अरिंक खपावे
ते तव पुत्रचि झाले मुदित इतर अहितेंही असुख पावे ४७

---

१ मंत्र, २ रोगरूपपाप, ३ अभिमन्यु, ४ शेंकडो, ५ बहुत, ६ परिहारकरण्यास अशक्य, ७ [illegible] पानक पंक्ती, ८ पहाणारे जे देव त्यांला विरस करण्यासाठीं, ९ रक्त, १० प्राण, ११ शत्रुही, + नारदादितापस, * आनंदित.

34722

धर्म वभटांसि म्हणे वृत्ति परमदुर्लभा असी मरणीं
कां रडतां सौभद्रें वत्सें यश जोडिलें [1]असीम रणीं ४८
[3]चित्तींच पळांत म्हणे शतदा बाहेर न बहु[2]वस हाये
समजाउनि कटकांतें धैर्यें शिबिरासि जाय सरसहाय ४९
कवच विकळ होउं न दे धर्मासि जसा तुरंगमा तंग
स्फुतशोका[4]वश शिबिरीं जैसा सिंहा [5]कुरंग मातंग ५०

अध्याय ४

चतुर्थदिनयुद्ध.

धर्म म्हणे हा हा म्यां मंदें दाटुनि कुमार मारविला
बहु[6]वीरसूत दिसल्या अधिक सुभद्रा उमा रमा रविला १
अर्जुन-कृष्णा-सुभद्रा- [7]कृष्णा-कुंतीस काय समजावुं
काळ न भेटे कैसा तद्[8]दृनीं पुत्रकार्यसम जावुं २
अद्यापि उत्तरेचें मुख [9]पीत असेल व+हळ हळदीनें
म्यां जोवि[10] लब्धसन्निध- नाशें करिजेल न हळहळ दीनें ३
तुज उत्तरे मुलि दिल्हा म्यां कापायास मान विश्वास
कलिकाल काय बुडविल मज बहु-पापासमान वि[11]श्वास ४

---

१ अपार, २ बहुदां, ३ चित्तामध्यें पळांत शेंकडोवेळां हाय हाय म्हणे परंतु बाहेर न म्हणे, ४ डेरा-राचटी, ५ मृग-हरण, ६ वीरमाता, ७ द्रौपदी, ८ पुत्र अभिमन्यु त्याचे हातप्रमाणें, ९ पिंवळें, १० प्राससमीप नाश ज्याचा अशाला, ११ जगताला, + पुष्कळ.

कथिलें कसें असें मज - धर्मा करवाल[1] काढ कलहानें
मृत्युमुरवीं कुलकर-गुण- शर्मा-कर-बालका दकल हातें ५
धर्माच्या सुतशोका शमवाया ये महातपा व्यास
ज्या जोडिले त्रिभुवनें प्रभुचा जैसे च हात पाव्योस ६
तो मुनि म्हणे श्रुतिस्मृति- शास्त्रज्ञा पांडवा नकोचि रडूं
शोकभरें प्राकृतसा बा कृतसाफल्य तूं नको चिरडूं ७
गेला उत्तमगतिला पुरुषोत्तम तो जगीं असामान्य
शोच्य नव्हे बा धर्मा पुत्र असावा कुलीं असा मान्य ८
मृत्यु हरितसे समयीं अमरांसहि कवण मृत्युला चुकवी
ऐसें जाणुनि तत्त्व व्यसनांत न मोह पावती सुकवी ९
धर्म म्हणे हो गुरुजी मजला मृत्युस्वरूप कळवा हो
या तमावरि तुमची सूक्तिसुधा-सिंधु एक पळ वाहो १०
व्यास म्हणे मी कथितों इतिहास पवित्र तुज पवित्रास
बाधों न दे बुधा जो शोक महेंद्रा जसा पविं त्रास ११
होता कृतीं अकंपन नृप तो हरि गांठिजे जसा हरिनीं
तन्नंदन हरिसमबल हरिनामा मारिला रणीं अरिनीं १२
शोकार्त तूं जसा मज पुससि अकंपनहि नारदा नमुनी
मृत्युस्वरूप सांगुनि करि त्यातें मोहपार-दान मुनी १३
जें तूं मज पुससि पुसे तेंचि अकंपनहि नारदा नमुनी
मृत्यु[illegible]थनें त्यासि करी मोहपार दान मुनी १४

१तरवार, २मुरलो, ३सु-उक्ति-सुधा-सुवचनामृत, ४वज्र, ५कृतयुगीं, ६सिंह;
७अकंपनाचापुत्र, ८इंद्रासारखाबलवान्.

पूर्वी बहुभारार्ता ऐसें चतुराननास धरा विनवी
वाटे भय दाटे नच आटे किति म्यां प्रजा धरावि नवी १५
न सुचे युक्ति चतुर्विध- भूतग्रामासि संहरायातें
कोपे ब्रम्हा जाणों त्या भूतांचेंचि अहे राया तें १६
तेव्हां विधिच्या रोम- च्छिद्र-वदन-नयन-कर्ण-नासानीं
वमिला वन्हि अशा या आइकतों कोपवर्णना कानीं १७
वनवेन्हि तृणासि तसा भूतग्रामासि वन्हि तो कवळी
रुद्र जगत्क्षयसमर्थी धांवुनि ये पद्मयोनिच्या जवळी १८
रुद्र प्रभुला प्रार्थुनि लोकक्षयकारि तेज आवरवी
इतर किती विनवाया तेजस्वीही धरी न आव रवी १९
प्रार्थुनियां आवरवी जेव्हां कोपानलासि मदनारी
प्रकटे रक्ताकृष्णा- पिंगाक्रूरदृष्टिविभ्रमद नारी २०
तो प्रभु सांगे ठेवुनि मृत्यु असें नाम तेंचि काम तिला
त्या उग्रनामकार्य- श्रवणें होइल न खेद कां मतिला २१
मृत्यु म्हणे प्रभुजी हें काय बरें तेंचि कार्य करवा जी
योजावा जन सुपथीं धीरें वीरेंहि कार्यकर वाजी २२
ऐसें म्हणुनि रडे कीं गुरुहि कृशीलासि सोडवी पाणी
प्रभु अश्रुबिंदु तीचे न गळोंदे क्षिप्र ओढवी पाणी २३
द्रुहिण म्हणे मृत्यो तूं माझ्या होतील मान्य उक्तीतें
कीं जन्मलीस योजित असतां संहार-हेतुयुक्तीतें २४

१ भारपीडितपृथ्वी, २ पातक, ३ वडवाग्नि, ४ ब्रम्हा, ५ शिव, ६ घोडा, ७ हात,
८ ब्रम्हदेव.

लघु गुरु असें न म्हणतां ओढुनि घे सर्व जीव सररसकट
जैसा गंध गजाचा मोहुनि हरितो अलीस सररस कट २५
माझ्या वरें तुला अघ कोणीहि न लावितील अनेंघेनें
ऐसें बहु समजावी परि न तिचें क्रूरकार्य मन घे तें २६
करिते आज्ञा ऐसें स्पष्ट न वदतांहि देवे हर्षविला
तो पूर्वदग्धजीवां- वरि वरुणामृतपयोद वर्षविला २७
एकें चरणींचि उभी धेनुकनामाऽश्रमीं नृपा होती
तप एकवीस-पद्में तपली गमली खरी कृपा हो ती २८
त्यावरि चवदा वर्षें पुण्याऽरण्यांत ही सती तपली
मग अयुत[4] पद्म मृगसह[5]- चर्या करितां पितामहा जपली २९
जीचें अतिशीतोदक त्या नर्देमाजि जी उभी हर्षें
होती निजनियमातें संरक्षुनियां[6] अशीतिशतवर्षें ३०
तितुकेंचि कौशिकीच्या[7] तीरांत तरोंचि पंचगंगांत
वेतसकांतहि तपली जों ये केवल कृशत्व अंगांत ३१
तपली तुहिननगीं[8] सुर- यजनस्थानीं[9] हि खर्व-वत्सर[10] ती
लक्षि[11] त्तरति तपीं बहु जशि जननीच्या स्तनींच वत्सरती ३२
गंगातट-मेरु-मलय- पुष्कर-गोकर्ण-नैमिष-वनांत
तपली धरिलें तेजें उग्रत्व हि वाटलें प्रिय मनांत ३३
भेटे प्रसन्न होउनि विधि आचरतां अनंत तप तीस
स्मित करुनि म्हणे मृत्यो कां दुर्धर नियम धरुनि तपतीस ३४

१ गंड, २ निष्पाप, ३ ब्रम्हदेव, ४ दशसहस्र, ५ मृगांसह वर्तमानसंचार, ६ आठ हजार, ७ विश्वामित्रिनदी, ८ हिमाचलपर्वतीं, ९ देवांचीयज्ञभूमी, १० वर्षें, ११ तिच्याचित्ताचीप्रीति.

मृत्यु म्हणे कांपवितो   प्राणिवधाऽधर्म म्हणुनि तप वरिलें
जगदीशा अभय मज   द्यावे त्वां सर्व विनेतभय हरिलें ३५
द्रुहिण म्हणे न अधर्म   स्पर्शेल मृषा नसेचि विधिवाणी
सति सद्गुरूपदेश न   बुडवी कोणाहि अमृतनिधिवाणी ३६
मृत्यु म्हणे जरि आग्रह   तरि भूतांची अशीच हो हानी
भेदावें प्राणिवपु   द्रोहे-र्ष्या-क्रोध-लोभ-मोहानीं ३७
कर्माऽनुरूप दुर्गुण   रोग प्राण्यांसि नित्य खातील
तुज काम कोप सोडुनि   करितां संहार साधु गातील ३८
तव अश्रुबिंदु धरिले   रोगांचा तोचि होय हा निकर
प्राण्याऽयुर्हानिकर   ग्रीष्मीं रवि जेविं तोयहानिकर ३९
संहारनिमित्त अशी   मृत्यु विधिकृता अकंपना आहे
रडतोसि पुत्रमरणें   कां मृत्युग्रास सर्वही बा हे ४०
करुणानीरद नारद   मुनिच्या वर्षोनि उक्ति गारा या
देती अकंपनाला   तापापासूनि मुक्ति गा राया ४१
सांगे शोक शमाया   ऐसा इतिहास हा ऋषभ व्यास
याच्या श्रवणें श्रोते   निवती पावोनि आशु भव्यास ४२
धर्म म्हणे पुनरपि मज   निववाया कीर्तिसत्सुधा भरिते
चरितें राजर्षींचीं   सांगा मज याचि हृद्गरा वरिते ४३
व्यास म्हणे जरि म्हणसी   श्रवणीं राजर्षिचरितरस ओता
तरि ऐक श्वित्यनृपति - सुत सृंजय पांडुनंदना होता ४४

१ रोग, २ जन्माचें भय, ३ ब्रम्हा, ४ मिथ्या, ५ अमृतनिधीरगारिखी, ६ ग्रीष्मऋतुमध्यें जलशोषण रवीकरितो तसा, ७ दयामेघनारद, ८ वर्षोपल, ९ तत्काल, १० कल्याण, ११ कीर्तिरूपअमृत १२ कर्णीं, १३ हे धर्मा.

सख्येंकरूनि पर्वत नारद आले तया पहायाला
सृंजय पूजी प्रेमें प्रार्थी सर्वस्व ही वहायाला ४५
तों तत्कृता तयाप्रति येउनि वंदुनि पदें उभी राहे
पर्वत म्हणे नृपा रवि- भा कीं श्री कीर्ति कोण हे आहे ४६
भूप म्हणे आली वरे - वर मागायासि पर्वता तनया
हे कन्या[6]कृतिचिंता- ह्रदिनीशात तराति सर्व तात नया ४७
नारद म्हणे नृपा मज योग्य जरि तुझें म्हणेल मन दे हें
कन्यारत्न न केवळ अर्थिकरीं देति साधु जन देहें ४८
भूप म्हणे योग्य सुता- रत्ना तूं जेविं आनना रदन
कोण सुबुद्धि म्हणेल स्वप्रियकर योग्य अन्न नारद न ४९
स्तव्यांचि[11] पिशाच[12]सख्या झाली जाणुनि सुपर्वता वरती
स्तविते न ठेविती जरि मन हरिवरि कीं सुपर्वतावरि ती ५०
पर्वत म्हणे न कोण्हा तूं बहुकळिहेतु वांकशी वरिली
गति तुज नसो मनें म्यां वरिली जी हे तुवां कशी वरिली ५१
वाग्[+]दानादिविधिविना ह्रदयें वरिली म्हणोनि कशि भार्या
तुजहि मजविना स्वर्गति न घडो कीं व्यर्थ दूषिसी आर्या ५२
ऐसें परस्परांतें शापुनि सकला[13]रिकाल बा हो ते
सृंजयसदनीं नारद पर्वत मुनि बहुत काल बा होते ५३
ज्या ब्राम्हणांसि पूजित होता पुत्रार्थ भूप तो भावें

१सृंजयाचीकन्या, २रविप्रभा, ३लक्ष्मी, ४नामकाय, ५श्रेष्ठ, ६कन्यारूपीचिंतानदीचें शात, ७याचकाच्याहातिं, ८शरीरें, ९दंत, १०अन्य, ११स्तुतिलायोग्य, १२शिवाप्रति, १३सकलअरींचेकालरूपीनारदपर्वत, + वाग्निश्चयादिक्रियेशिवाय.

ते म्हणति नारदा सुत- दीपें सृंजयनिशांत शोभावें ५४
त्यांशीं देवर्षि जसा प्रियपुत्राशीं सुखें वदे तात
तुज हे सुसंतति जशी सुजनासी जन सुखेंच देतात ५५
बोल जसा तुज व्हावा ऋषिवरवचनें तसाचि सुत पाहें
त्या सृंजयासि वदला होउनि बहुसुप्रसन्न सुतपा हें ५६
भूप म्हणे विख्यात स्वायुधदहनांत आहित होउनि हो
यन्मलमूत्रादि सकल कनक असा पुत्र मीं हित हो मुनिहो ५७
दिधला तसाचि वर सुत- अद्भुत झाला तयासि तो जनक
ठेवी नाम सुवर्ण- ष्ठीवि असें तो हगे मुते कनक ५८
त्याचें कनकचि सारें मल मूत्र स्वेद लाळ सेंबूड
कां न म्हणेल तयाचें मोहीं ताताशि बाळसें बूड ५९
भाग्यभरें बहु भारी भासे सृंजयपुरी जशी अलका
पर ईतचि धन वाटे म्हणउनि दृष्टांत होय हा हलका ६०
किं-बहुना कौंतेया बा अनुपायज्ञ-लुब्ध-घोरांनीं
चोरांनीं हरुनि बळें वधिला कनकार्थ बाळ तो रानीं ६१
नृपति म्हणे हा हा हे होइल मिथ्या शिशो कदा वार्ता
निवविल मज कवण तुझ्या कुशलसुधेंकरुनि शोकदावार्ता
नारद त्यासि म्हणे गा तुज उचित नव्हेचि शोक तोकाचा

१ गृह, २ संजयाशीं, ३ क्षेमालिंगन, ४ आयुधाग्नींत, ५ शत्रु, ६ ज्याचेमलमूत्रादि, ७ सुवर्णष्ठीविपुत्राचें, ८ बहुनकायसांगावें, ९ उपायनजाणणारेलोभी क्रूर, १० कधीं, ११ शोकदावानलानेंपीडितजोमीमला, १२ बालकाचा, × कुबेरपुरी, ¤ पूज्य, ‡ सुवर्णाकरितां.

तो कांचा स्पर्शमणी त्यागुनि जो काय वेंचितो काचा ६३
पणजाला आजाला न रडसि कृतपोषयत्न- बालोही
श्रेयस्कर ते कीं हा विरहगरद सुगुणरत्न बालाही ६४
कथितों पुण्यतर तुझ्या पुत्राहुनि पुरुष ऐक त्यास रड.
कवि म्हणति उगेंचि शिरः- कंपसह हि सूक्तें ऐकत्या सरड ६५
होता यज्वा दाता शक्राहुनि लब्धरस मरुत्त रणी
ज्याची सदुपायनियति इष्ट स्मृगति तेविं न समरुत्तरणी ६६
यज्ञ कराया प्रार्थी स्वर्गी त्या स्वकुलगुरुवरा जीवा
चुंबी शिरें पद-युगा जेविं मुखें तृषितमधुप राजीवा ६७
सुरपतिं सोडुनि जाणें नृपयज्ञा उचित हें नव्हे मातें
ऐसें मनांत आणुनि जीव उपेक्षी तया शुचितमातें ६८
भेटे नारद त्याला फिरतां पावोनि फार खेदास
ऐकुनि वृत्त म्हणे हो लेखावे सर्व सारखे दास ६९
सांगे सुरर्षि आहे गुरुबंधु तदीय-वृत्ति पैशाची
संवर्त नाम त्याचें त्यासि यशांची स्पृहा न पैशाची ७०
वाराणसी- शयीं शिव- धी तो वळखावयासि हे खुण गा
वळखावा बहुयत्नें अतिकृपणाचा नृपा जसा कुणगा ७१
वाराणशीपुरीच्या द्वारीं मांडुनि कुणप उमगावा
पुसतां दहनीं शिरलों म्हण कविनीं त्यक्तताप धुम गावा ७२

१ कच्चा, २ तुझ्या पोषणाचा केला यत्न जाणें, ३ बापालाही, ४ वियोगरूपविष देणारा, ५ बालसर्प, ६ उत्तमभाषणद्वारा डोलवीत ऐकणाराला, ७ यज्ञकरणारा, ८ मरुत्त नांवा, ९ वायूसहित नौका, १० बृहस्पतीस, ११ शिरानें, १२ भ्रमर, १३ कमला, १४ इंद्राला, १५ पिशाचतुल्य, १६ इच्छा, १७ कल्याणबुद्धि, १८ शव, १९ तडाक्यानें, + परीस.

छळ सोसितां मरुत्तें गुरुमंत्रबळें विशंक[1]मद नमुनि
होय परम इष्टवरद शिष्टवर दयाप्रसन्नवदन मुनि ७३
भक्ता अभयप्रद जो इतरां लोकांस काय संवर्त
घालील न शरणांगत कार्या तो कास काय संवर्त[2] ७४
करितां मरुत्त मख[3] ये शांतमख[4] उचलूनि वज्र माराया
कांहीं चालों न दिला संवर्तें तदभिमान बा राया ७५
ज्याच्या मखीं सभासद सुर सर्व मरुत्समूह परिवेष्टा[5]
म्हणति परस्पर भुक्त- द्विज जरि पद न धरि पोट परि वेष्टा ७६
शक्रा धनदा देऊं उधळुनि बहु कनक तो त्रपा[6] दास
म्हणउनि गुरु दे ज्याला कांचनमय तुहिनगोत्रपादास[7] ७७
केली सफला ज्याची संवर्तें सर्वपावनसवें[8] हा
ज्याच्या राज्यांत म्हणे तस्कर[9] दारिद्र्य दुःख नसवे[10] हा ७८
राहे पथींच अखिल विप्रजना बहुत दक्षणा विटवी
त्या सुगुणसागराचा पावेल न अंत सुकविधी-टिटवी[11] ७९
कां रडसि सुताकरितां यज्वा[∴] दाता असा मरुत्त मरे
होता बहुप्रकारें त्वत्तनयापरिस परम उत्तम रे ८०
देवर्षि म्हणे सृंजय- राजा दुसरा सुहोत्र[+]नृप होता
न तसा दुजा प्रतापी अरिहत-महीपति-महाहुती-होता[12] ८१
त्याच्याराज्या-मध्यें वर्षति घन बहुत वारिपरि सोनीं[13]

---

१ शंकामदरहित, २ प्रलय, ३ यज्ञ, ४ इंद्र, ५ वाढपी, ६ लज्जा, ७ हिमाचलपाद, ८ यज्ञाग्निकीर्षा, ९ चोर, १० नसावे, ११ कवीची बुद्धिरूप टिटवी समुद्रतीरींचा पक्षी, १२ शत्रुरूपी राजांचा आहुतीचा हवनकर्ता, १३ सुवर्णें, + नामविशेष, ∴ यज्ञकर्ता.

चित्तीं मिथ्या न म्हणे   हें परमाऽश्चर्यकारि परिसोनी ८२
ज्या नद्या[1] ज्यांत नद्या   वापी[2] जे कूप काय कांसारे[3]
तत्तोय पंक शैवल[4]   कनकचि तें मनुजनायका सारें ८३
त्यांतील स्वर्णमय   प्लव[5] दर्दुर मकर मीन कांसव हो
ऐसा सुभाग्य न करिल   होउनि गुरुचरणलीन कां सवें[6] हो
जें हेमयाद[7] पडलें   मेधां-तुनि तोंहि हेमयादा वी
अद्भुत दाखविल्या अति-   अद्भुत नृपभाग्य हें मया[8] दावी ८५
यज्ञांत सर्व सोनें   दे छत्र पित्या न देववे दानें
त्या यादांचींहि[9] दिलीं   यजिले जे उक्त देव वेदानें ८६
जो हयमेध-सहस्त्रें   सविधि[10] यजी वीर राजसूयशतें
परवीरसू न जें तिल   मिरवि बहु स्रुहोत्रराजसू[11] यशा तें ८७
मेला असा हि कोणि हि   जन न मृतिस करुनि पुण्य तरतो कीं
वद आपणांत अथवा   गुण ऐसा कवण पुण्यतर लोकीं[12] ८८
हयमेधसहस्त्रांचे   जेणें केले सहस्त्र[13] सन्मत रे
ऐसाहि अंगें[14] मेला   काळाला कोण वरुनि जन्म तरे ८९
जो शतसहस्त्र देता-   झाला यज्ञांत दक्षिणा कन्या
मग उत्तरोत्तर अधिक   वर्णाव्या दानजाति किति अन्या ९०
[illegible]रव तें   ऐकुनि हि दिलें नृपा स्रुरव न कानें

---

१ त्याच्या राज्यांत, २ मोठीविहीर ३ नळी, ४ शेवाळ, ५ पानकोंबडी ६ यज्ञ, ७ सुवर्णजळजंतु, ८ मयासुरास, ९ बापाला जें न देववे तें दिलें, १० यथाविधि यजन करी, ११ स्रुहोत्रराजाची माता जें य[illegible] वीरसून, १२ बालकाचें गयीं, १३ अश्वमेधसहस्त्रांचे सहस्त्र केले, १४ श्रेष्ठ, अंगनामक.

अंगें मखक्रिया मरु- मार्गीं केली कूपा स्रवनकानें ११
तुजहुनि चतुर्गुण बरा खसुतापरिस पुण्यतर अंग
तोही मेला राया कां रडसी सोड शोककरसंग १२
देवर्षि म्हणे राया श्रवण तुवां तो नसेल शिबि केला
ज्याच्या कीर्तिहुनि उणी म्हणति सुकवि अमृतवर्षि-शिबिकेला
युद्धहताऽहितनृपहृत- वित्तें विष्ण्वादि-सर्वदेव यजी
गो-ब्राम्हण-प्रजाऽवन निजधर्मकरीं च सर्व दे वय जी १४
श्रीगणपतिजवळ गणक सिद्धांत-रहस्य जो सुधी सिकता
तो त्याबळें न मोजिल कां गंगासिंधुजंतुसह सिकता १५
मोजील वर्षधारा तारागण ही सुमेरु पारवाण
शिबिदत्तधेनु वर्णिल जरि वरदेश्वर म्हणेल चारवाण १६
रथ हयचतुष्टय जसें प्रेरित असतो कवि प्रतोदानें
वपु बोधें प्रेरी बहु स्रखवी अरत्तोक विप्र तो दानें १७
बहु अश्वमेध केले बहु गो-कन्यादि-दक्षिणा दिधल्या
कवि म्हणति कंठकर्णीं सन्मुक्तावृंद यद्यशोभिध त्या १८
ज्या शिव म्हणे शिवेचा धनपत्वें अपर मित्र देवेरहो
अक्षय्य धर्मश्रद्धा स्रयश असे बहुत चित्र दे वर हो ११
धर्मा देवर्षि म्हणे गेला मेला असाहि शिबि राजा

१स्रु-खनक-उत्तमप्रतीचा खणणारा, २शोकमदसंग, ३पालकीला, ४युद्ध-हत-अहित-नृप-हृत-वित्त-युद्धीं मारलेल्या शत्रुराजांपासून हरण केलेल्या द्रव्यानें, ५गोब्राम्हणप्रजांचें पालन हा जो स्वधर्म त्याच्या हातींच, ६शिकणारा, ७गंगा-सिंधुनदींतील प्राण्यासहित, ८वालुका, ९जलधारा, १०पाषाण, ११चाबुक, १२शरीर, १३अनल्प, १४उत्तम मौक्तिक घोंस, १५यत्-यशस्-अभिध-ज्याची कीर्तिनामक मुक्ता, १६पार्वतीचा, १७कुबेराप्रमाणे धनपति आहे म्हणून, १८दुसरा, ११ दीर-८ चंद्रयान.

यास्तव नको रडों म्हण   या सा[१]श्रु-जनांस हि स्वशिबिरा[२] जा १००
देवर्षि म्हणे होना   दशरथनृपपुत्र-रामराजा गा[३]
जेणें साधूनि दिला   लोकां[४] स्फुरसिद्ध-पामरा जागो   १०१
वधिला जेणें राक्षस-   वर विश्वविनाशकर दशानन गा
आली द्याया यत्पद-   यश देवांच्या हि वरदशा न नगा १०२
यच्चरणाच्या घेती   मस्तक मळवूनि देव धूलीला
तीर्थाधिक हे गौतम-   मुनिची[५] कळवूनि दे[६] वेधू लीला १०३
कीं पाहे शापतमीं   चिंतुनि चित्तांत जे[७] विपात शिळा
यत्सदयशें[८] स्फुधारस   विरस सुरसकासि जेविं भात शिळा १०४
द्रवुनि अजडा केली   यत्पादरजोलवा[९]डुनिलें कुशीला[१०]
यज्जननीच्या होउनि   दुग्धधिनें लोल[११] वोनिलें कुशीला[१२] १०५
यत्तेजें जलनिधिच्या   तरले न दगड विशाल-नगे[१३]हि वर
ज्याच्या स्फुयशें आला   स्पष्ट दशमुखासमात्र न गहिवर १०६
न तुला शतांत पहिल्या   मधिल्या अंत्या हि तुरगमेधा त्या
गुरुकुलसुख श्रुतीचें   साक्षात् [illegible][१४]पुर गमे धात्या[१५]   १०७
युवव्रुत्त असो चाविति   सर्व पिसांच्या हि न वपु ढेंकुण गा
राष्ट्र प्रेमें पोषी   कृपण जसा नित्य नव पुढें कुणगा   १०८
करिते झाले ज्याच्या   कीर्तिसुखें शाखा[१६]सेचि कपि लास्य[१७]

---

१ [illegible], २ आपुल्यारांवटींतजा, ३ स्वर्गवास, ४ कल्पवृक्षास, ५ अहिल्या, ६ चरण, ७ प्रभात, ८ अमृतहिअरसिक, ९ ज्याच्यापादरजाच्यालेशावायूनें, १० कुसिताशिळा, ११ स्तविलें, १२ कुसव्याला, १३ पर्वत, १४ अयोध्यानगर, १५ ब्रम्हदेवास, १६ वानर, १७ नृत्य.

यद्दर्शनेंचि सर्व हि तत्वज्ञ न पाहतां हि कपिलाऽस्य[1] १०९
[2]रुद्रसहस्त्राब्द करुनि रंजन दे शेवटीं सुपद विश्वा
किं बहुना पाववीला जेणें यतिपतिमता सुपदवि श्वो ११०
गेला ऐसाहि प्रभु बा करिसी शोक काय तोकाचा
सोनें हगे मुते जो स्वजना दे शोक काय तो काचा १११
भूप भगीरथ होता जो शत्रूंतें हि सुगति दे वधुनी
ज्यासि म्हणे त्वत्पुत्री मी ऐसें नमुनि सुगति देवधुनी ११२
उगमापासुनि सागर संगमपर्यंत इष्टकामहिता
गंगाचयनें रचिली कनकाच्या करुनि इष्टका महिता ११३
यज्ञांत दक्षिणा, दे विप्राला भूप भूपकृतकन्या
अन्या न घडायाचें घडलें हें दान त्याचि अतिधन्या ११४
विप्रांसि सहस्त्रांचें कन्याच्या दे सहस्त्र तो भूप
आच्छादिलें जयांचें दिव्यांऽबररत्नभूषणें रूप ११५
प्रतिकन्याकनकरथीं जोडियले चार नव चतुर गमनीं
कैंची कशा प्रतोदहि साहति हूं होहि न वच तुरग मनीं ११६
एका एका रत्न- ध्वज-भूषित-कन्यका-रथामागें
शत शत रुक्मणि-सुवर्ण स्वंबर-धर गज दिले महाभागें ११७
नागानोंगामागें [illegible]ला सहस्त्र दे वाजी
तें हरिहरां म्हणति कवि तुमचें देणें अनंत देवा जी ११८

१कपिल-आस्य-कपिलऋषीचें मुख, २अकरा, ३कुत्रा, ४तुझी कन्या मी, ५भागीरथी, ६मनोरथहितकर्त्री, ७चाबूक, ८आरी, ९स्व-अंबर-धर-चित्रवस्त्रें धारण करणारा, १०एकागज मागें रुक्मवर्णमालायुक्तसहस्त्रअश्व, ११अश्व, +विटा.

वाजीवाजीमार्गे शत समवत्सा यथोक्त[1] दे गाई
विप्रसती म्हणति शिवे ऐसेंचि सदा कथोक्त दे ऽगा ऽई ११९
गाईगाईमार्गे जें वर्णूं काय किति अजोविक[2] तें
हें साधुप्राप्य येइल विश्वसृष्टया हि त्या अजा विकतें[3] १२०
ऐसाहि भूरिदक्षिण यज्वा राजा भगीरथ न राहे
राहेल करा त्वरत कवणा न स्पर्शली गति नरा हे १२१
देवर्षि म्हणे होता सत्पालक विष्णुचा दिलीप गडी
जेणें अप्रणतांच्या न शिरीं शाश्वत उरों दिली पगडी[4] १२२
यत्सुपदासीं हरिच्या मैत्री संपादिली पदानें हो
सुरनिलय[5] त्लसानुहि पावे कंपा दिलीपदानें हो १२३
यज्ञांत दक्षिणा वसु- पर्णा वसुधा दिली पदा नमुनि
ऐसें हें अत्यद्भुत गाती प्रेमें दिलीपदान मुनि १२४
शतमन्यूपें[7] जो प्रभु मान्य जसा व्यजनवायु वायूपें[8]
ज्याच्या लाजविला विधु सुदृगादृतभुज[9] नवा युवा यूपें
असति कनकमय वेदी मंडप यूपहि परंतु हेमाचे
यद्यज्ञवाटवाट[11] हि ज्यांत निजुनि नृप हि म्हणति हे माचे १२६
सुर शिवसें देखति ज्या करित्या सुरवदृष्टिच्या दिली पातें
दूरूनि विलोकित्यांहि स्वर्गति यद्दृष्टिच्या दिली पातें १२७

१ यथा-उक्त-जशासांगितल्याकपिलादि, २ शेव्यामेंढ्याचाकळप, ३ बहुत, ४ उद्दत, ५ पागोटें, ६ देवांचास्थानभूतरत्नशिखरमेरु, ७ इंद्रापेक्षां, ८ महांवायूपेक्षां, ९ सु-दृक्-आदृत-भुज सुलोचनांनि यांहीं आदरिला भुज ज्याचा असा विधु-चंद्र, १० यज्ञसंपानें, ११ ज्याच्यायज्ञशाळेचीवाट, + बहुदेवास.

ज्याचें रथचक्र जळीं न बुडे आत्मजमन जसें भवनीं
कृपण जसा वित्ताच्या सत्याच्या अति निविष्ट जो अवनीं
कवि वदले नेत्रांहीं कर्णांहीं लोकहो दिलीपा प्यो
पुण्यश्लोकें रामें सद्गति जेणें तसी दिली पाप्या १२९
स्वाध्यायज चापगुणज रवा जेवा प्या असे जसे शब्द
तैसे उदार ज्याच्या सदनीं हे पांच न जिरती शब्द १३०
मेला असाहि ज्याचें अरिला लिहिलेंहि दे वपु-त्रास
कां आठवूनि शोचिसि रे सृंजय मनुजदेव पुत्रास १३१
नारद म्हणे वियोगें पुत्राच्या पावलासि कष्ट महा
तरि परिस सांगतों तुज शोक सराया समर्थ अष्टम हा १३२
नृपति युवनाश्व होता गेला मृगयार्थ तो वनीं दूर
तेणें श्रांतें तृषितें ऋषिसत्रींचा विलोकिला धूर १३३
सत्रीं शिरोनि न पुसे देउनि एकाहि हाक विप्राशी
भाविबळें स्वार्थचि मुनि साधितपृषदाज्य हा कवि प्राशी
तत्काळ गर्भवान् नृप होउनियां होय सभय सत्रप हा
पृषदाज्यपानसंकट जाणुनि वदले समस्त सत्रप हो १३५
भेटुनि युवनाश्वाला हांसोनि म्हणे सदैव वासव हो
हें संकट हरितों परि सांगुनि पुत्रासि देववा सर्व हो १३६
वैद्याकरवीं तदुदर व्हाया गर्भासि वाट तो चिरवी

१ ज्याच्या, २ रस्सर्णीं, ३ भाशनकरा, ४ वेद[illegible]ासूनउत्पन्न, ५ धनुष्कोटीपासूनझाले
ला, ६ शत्रुलामेला हा असें जरिलिहिलें तरिशरीरासत्रासदे, ७ नरपति, ८ दधिमि
श्रितआज्य, ९ सलज्ज, १० ऋत्विज, ११ हा हा कष्ट, १२ यज्ञ.

याकर्में बहुकरही द्विकरसुतन्यून वाटतोचि रवी १३७
काढुनि उदरांतुनि शिशु मोहांतुनि नृप हि तूर्ण बाहेर
शक्रासि दस्र म्हणती केला आदेश पूर्ण बा हेर १३८
शक्र म्हणे युवनाश्वा करिताहे उर्वशी हि बा लास्य
ऊठ सख्या नेत्रांहीं प्याया पीयूषपूर बालास्य १३९
अमर म्हणति कंध्यास्यति तों मां धाता असें म्हणे शक्र
घाली अंगुलि वदनीं तीहि अमृत जेंवि गोपिका तक्र १४०
मांधाता शक्र म्हणे झालें तन्नाम तेंचि गा राजा
तत्कीर्ति सुखा देती पीतां तप्ता जनासि गारा ज्या १४१
झाला श्रुतिशास्त्रनिपुण तरुण रुपटहि भरतां दिवस तीस-
दिवसांतचि हो विजयी जिंकुनि देवाऽसुरादि बसेनीस १४२
विषयीं प्रथम शिरावें जैसें पावोनि यौवना श्वानें
ऐशी जंतुस्थिति परि वरिलें शूरांचि शील यौवनाश्वानें
गमला मूर्त घटजकर परनृपबल सिंधुपतित मांधाता
ज्यातें निर्मुनि पावे कीर्ति त्रिजगांत अतितमां धाता १४४
यद्राजसूय हयमख शत म्हणति अपूर्व अमरही राजा
भंगा या न शकले परनृपमणि करुनि समर हीरा ज्या १४५
विश्व हि शतदा पावुनि ज्याचें तें पुण्य-पर्व तरे

१ बहुलकिरण-हस्त ज्याचे, २ होणाराजोद्विकरपुत्रयाहून न्यूनरवी, ३ त्वरित, ४ अश्विनी कुमार, ५ नृत्य, ६ अमृतपूर, ७ शुभमुख, ८ कं-ध्यास्यति- कोणातें ध्यानकरितो, ९ मां-धाता- मातें ध्यानकरितो, १० ताक, ११ त्याचें नाम, १२ योद्धा, १३ त्यानें, १४ कुत्र्यानें, १५ शूरद, १६ शत्रुसेनासागरामध्येंपडलेला, १७ अतिशयित, १८ अश्वमेध, १९ हिऱ्याला. २० मांधात्याचीरीति, ॐ ब्रम्हा, ✦ अगस्तीचाहात.

घृत-मधु-दुग्ध-नदीशत ज्यांत वहुन ते सदन्नपर्वत[1]रे ४६
जो जोग[2]यादि होता समरीं जिंकी पराक्रमांधा[3] त्या
आलेंचि मरण बापा सृंजय राया अशाहि मांधात्या ४७
भाग्यें शौर्यें ज्ञानें जो विश्वाऽधिक असा-हि तो मेला
ऐकसि-कीं कां शिशूच्या शोकें खन्मुखवश[4]शोक कोमेला ४८
होता असाचि हरिच्या जो सुगणें उतरला ययाति तुकीं[5]
वदले कवि सत्कर्में सुयशें जीं तीं वशें जया तितुकीं ४९
वज्रधरा[6]सहि बहुभय- दायक यत्पाणिवार्त[7]-कुश नाकीं[8]
तो ज्याचा श्वशुर असुर- पति-वृषपर्व्या-समेत उशना[9] कीं ५०
ज्याच्या अंगूंस[10] परिस्फुनि धन्य म्हणे देवराज[11]सद् यश तें
कीं तो यजिता झाला हयमेधशतें सराजसूयशतें ५१
बहुधा घडलें नुरवी तिल जें अघ[12] वाजपेयशत गा या
काय असें बहु हरिहर- नामें मघवा[13] जपे यश नगाया ५२
अरि यें[14]समरीं हरिच्या जेविं शिरें पुंडरीकद[15] शश तरे
दशशत अतिरात्र[16] करी जो विधिनें पुंडरीक दशशत रे ५३
सत्रें चातुर्मास्यें त्यांची संख्या बरी कथावि किती
स्वल्पचि रसिकमत वदति बहुत लिहुनि काय कवि कथा विकिती
भूमंडल विप्रकरीं करुनि ब्रम्हस्व[17] वेगळें दे हा
आधीं राज्यश्री मग वरुनि तपस्या म्हणे गळें देहा ५५

१उत्तमान्नगिरी, २नामविशेष, ३पराक्रमगदानेंअंध, ४[illegible], ५वजनीं, ६इंद्रास, ७ज्याचेक्राच्याहातांतीलदर्भ, ८स्वर्गी, ९शुक्र, १०ऐस, ११[illegible]राजमाता, १२पाप, १३इंद्र, १४ज्यायानीच्यायुद्धांत, १५शिरकमलदेणारे, १६यज्ञविशेष, १७ब्राम्हणासदिलेलेंधन.

जें हिमे-हेममहीधरीं   क्रीडे बैसोनि देवयानीं तें
नृपरत्न क्षण रडवी   करुनि विरक्तीस देवयानीतें ५६
ऐसाहि प्रभु मेला   बरवा तुजपरिस जो चतुर्गुण गा
गुण गाउनि पुत्राचे   काय रडसि रुद्र शंभुचे गुण गा ५७
नृप अंबरीष होता   यत्पितृसंबंधि नाम नाभाग
जो नित्य म्हणे न विषय-   भजनें हरिनेतिविना मना भाग ५८
क्षितिस प्रजा प्रजेस   क्षिति हि म्हणे स्फु[illegible]-नाभागा
आम्हांकरितां करितो   जो सदय तयाचि पद नाभा गा ५९
परिपालिल्या प्रजा बहु   जैशा भगिनी सुता स्नुषा भाच्या
जेणें आशीराशी   वरिल्या मर्दूनि खल सनाभाच्या ६०
अरिराजसहस्रांचें   जिंकूनि सहस्र जो सदय न वधी
शरणागताभयव्रत   सोडुनि सत्कुलज कशी करिल नव धी ६१
न स्पर्धेशीं ज्याच्या मख-   विप्रोच्छिष्टान्न-नव-सुवास वदे
हा एकहि सर्वांनें   हयमेधशतीं हि न वरु वासव दे ६२
यज्वे वदान्ये राजे   सपरिच्छद लक्षसंख्य विप्रकरीं
दिधलें यज्ञांत जसे   पशु द्यावे ख्यात हे कवि-प्रकरीं ६३
येथें सर्वहि पहिला   संपन्न गणेश-देव दोंदानें
बा अन्नदान एकचि   ज्याचें दुसरीं न दे वदों दानें ६४

---

१ हिमालय व मेरुपर्वत यावर, २ ईश्वरनमनाशिवाय, ३ करणारा, ४ ब्रम्हदेव, ५ आशीर्वादाच्याराशी, ६ शरण्यास अभय देणारा, ७ उत्तमकुलोत्पन्न, ८ यज्ञांतील ब्राम्हणाच्याउच्छिष्टान्नाचा नूतन सुवास, ९ खेदोद्गार, १० द्रव्य, ११ इंद्र, १२ उदार, १३ चामरयुक्त, + देवाच्या विमानी, ※ यज्ञकरणारे. १३ मंडपादिउपकर्णपट असाही अर्थनिघतो.

मूर्धाभिषिक्तदानें तो दे तैशीं सदोनगजदानें
किति सांगो दिधली हय- गोदानें त्यासदानगजदानें ६५
प्रमुदित विप्र पहाय यज्ञचमत्कार अंबरीख रची
इतरीं धन नग्नजनीं निज-अंबर जेविं अंबरीं खरची ६६
हा पुत्रा काय म्हणसि काय रडसि जो असा अरिसं-भारी
मेला तुजपरिस चतु- र्गुण गुणवान् त्वत्कृतापरिस भारी ६७
देवर्षि म्हणे राजा परिसावा नृपजनेंद्र शशबिंदु
यद्दष्टिपुढें अरिनृप- सिंह नयांचा बलाब्धि शश बिंदु ६८
त्या शतसहस्र होत्या सुगुणाऽमृतसिंधु-बायका राज्या
लिहिति रतिस्तुति-पूर्वीं मात्रा देऊनि बा यकारा ज्यां ६९
पुत्र सहस्र-सहस्र स्वसमगुण दिले स्वदारलक्षातें
जेणें कथिलें देणें हें धर्माचें स्वसार लक्षा तें ७०
सुरुचिर सुशील सुचरित साऽक्षर ते सर्वही अयुत-याजी
देह प्राणासि नसे जे येतां ब्राम्हणा म्हणति या जी ७१
तितुके हि अश्वमेधीं दिधले देताहि सुत नवे दानीं
कथिला एकहि भावी ऐसा कवि लोकनुत न वेदांनीं ७२
एकेकसु ।भागें शत शत कन्या दिल्या -हाभागें

१ पट्टाभिषिक्तराजदानें, २ मदोन्मत्तगजदानें, ३ पाहुन्या, ४ वस्त्रदान, ५ शत्रुसमेचाशत्रु, ६ राजशिरोमणी, ७ नामविशेष, ८ शत्रूंचा, ९ ससा, (ज्यापुढे शत्रूसिंह ससे आणि त्यांचा बलसमुद्र, थेंब असा अर्थ) १० ययावर्णास. (रतिस्तुतिपूर्वी येलिहिती म्हणजे येरतिस्तुति, तीरतीचीस्तुतियेर "निष्फळ") ११ बायका, १२ दहालक्ष, १३ आपल्यालक्षस्त्रियांस, १४ लोकस्तुत्य, + सदा-नगज-द-निरंतरगजदेणारानें, ※ तपी, * यज्ञकर्ते.

कन्येप्रति शत शत गज　वा आइकतां न या मेहा भोगें ७३
एकैकगजामागें　शत शत रथ दे रथारथामागें
शत शत हरि दे हरिला　श्रद्धा परिस वया कथा मागें ७४
एकैकाहरिमागें　दशशत ज्या भरिति घटे स्रुधेनु तियें
ज्यांच्या पयें म्हणावें　करुनि अवज्ञाचि ते सुधे नुति घे ७५
एकैकधेनुमागें　बहु दे जो दानपति अजावि-हि रे
ज्यासि नसे विषय जसे　क्षीरस-द्वालया-अजा विहिरे ७६
हयमेधांतीं उरले　कोशोन्नत अन्नराशि तेरा ही
कांचन-पाद्य-द्भुत　साहित्याचि कथा च्वि ते राहो ७७
ऐसा शशबिंदु न जो　करितां अरि[11]कायहोम धामेला
तो ही वृद्धमुनि म्हणति　बहु पुसतां काय हो मधा मेला ७८
देवर्षि म्हणे भूपा　परिस बरें हें स्रुवर्णन गयाचें
मनिहयमेधीं धरि भय　अधिकाधिक [12]मेरु[illegible] याचें ७९
मेळविलें [illegible]　न्याया-चरणें अनं[13]तरायें हो
केलें शतवर्षे हुत-　शिष्टान्नाऽशन अनंत-रायें हो ८०
गय स्रुप्रसन्न होतां-　अग्नि म्हणे त्यासि पावका मातें
जरि वर देसी पावसि　या पुरवायासि पाव कामातें ८१
वरदा [illegible]दक　कांहीं जरिं नाऽठवे द्यावेगा
तरि सद्गुरुप्रसादें　[14]यमनियमें पाठ वेद यावे गा ८२

१उत्सवास, २शिर्णे, ३सिंह, ४विश्वास, ५नीलपागरी, ६स्तवन, ७क्षीरसिंधुवासी, ८विहीर, ९कोसभरऊंच, १०स्रुवर्णयत्नस्तंभादि, ११शत्रुदेहाचाहोम, १२मेरु, १३निर्विघ्नपणें, १४अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रम्हचर्य, परिग्रह, अशापांचनित्यकर्मांच्यानियमानें.

मज अक्षय्य[1] मिळावीं धर्में न करूनि अन्यहानि धनें
या सुवरें धन्य जरि न करिशिल हा दास धन्य हा निधनें[2] ८३
देतां सर्वस्व सदा श्रद्धा ब्राम्हणपदावरि असावी
शिवमूर्ते[3] नाशाया सर्व क्रूरदुर्मदा वर असा वी ८४
भार्या भल्या सुवर्णा थोडयाचि बहुत नको बहु कुशीला
पुत्रत्वें साध्वीच्या यावें म्यां द्यावया यश कुशीला ८५
श्रद्धा बहु दे आले असतां अशना वराक राजे या
सम विनवावें कीं या सूदाशयना वरा करा जेवा ८६
वा जेविं पिशुनमन पर- मर्मीं धर्मींच मन्मन रमो जी
धर्मरतिविना वानर जन्मांतचि कां न जन्म नर मोजी ८७
माझ्या विहिताऽचरणीं दृक्पात नसो चि अं[11][illegible]याचा
व्हावा या-निजधर्मा- चरणीं तनुसहित अंत रायाचा ८८
अग्नि म्हणे अप्रतिम- प्रभु सत्तम तूं नृपा इळेवरे हो
जे मागितले ते त्या-[13] रूपें जगदीश्वरें दिले वर हो ८९
नित्य प्रातःकाळीं शतवर्षें जो प्रभु [illegible]मोदानें
अयुत वर तुरगदानें दे निष्कहि लक्ष लक्ष गोदानें ९०
मणि वालुकाऽन्वित कनक- मय करूनि क्षोणिवलय[14] दे हातें
करि गम्य हयमेध[15]-यश- श्चंदनशतनिलय-मलय देहातें ९१

१ रुचिर, २ मरणें, ३ कल्याणमूर्ते, ४ कल्पवृक्षाच्यागर्वास, ५ भिकारी, ६ स्वयंपाक्यास, ७ वहा उरवोराचेंमन, ८ धर्मप्रीतिशिवाय, ९ कर्तव्याचरणांत, १० दृष्टिपात, ११ विधात्याचा, १२ पृथ्वीपति, १३ अग्निस्वरूपें, १४ भूमंडल, १५ अश्वमेधयज्ञारूप- दनतरुवनासस्थान [illegible]गिरी, + घ्या (स्वयंपाकी घ्या जेवा भिक्षाकरा असाभावार्थ.

साधिसगांवें जीची रुंदी जी लांब तीस-गावें गा
असि गय[1]-हयमख-वेदी काशीस तसें-च तीस गावें गा १२
ती विप्रजना गयनृप- वाक्[2] हय-मेधक्रियाकरखनि[3] वेदी
मणिकनकमयी जीस तनु साध्वी व्हाया प्रिया स्फुख निवेदी[4]
द्विजदत्तशेष बहु मणि- कांचनमय-यूप इक्षुसे[5] वेची[6]
ज्यास रुचि अर्थिरतिची जेविं मुमुक्षूस भिक्षुसेवेची १४
ने तृप्तिप्रति भूत- ग्रामातें मख हि सिंधुनिलयातें
गय हय मखीं रणीं ही विशिखें[9] मर्मींच विंधुनि लयातें १५
परमपवित्रान्नाचे पृथ्वीपाताळ-तृप्तिला पुरले
पुर-लेखांचें[10] धालें परिषर्वत पंचवीस कीं उरले १६
वाहतहोत्या पुष्कळ पूतैपयः[11] प्रमुख- सर्व-रसकुल्या
तैशाचि बहुत उरल्या वस्त्रालंकरराशि गिरितुल्या १७
वर्णू असंख्यकरेण[12] वट कीं तें ब्रम्हसर-हि न गयाचें
यश वर्णवे कविशता देणें बहु म्हणति अमरनग[13] याचें १८
बा लागलाचि समयीं पुरवावा अंतकोल[14] काम गया
राजा त्वां [illegible] कां हें ऐकोनि बालका मग या १९

---

१ गयाची अश्वमेधभूमी, २ गयराजाचीवाणी, ३ अश्वमेध कर्माचीखाण, ४ देई, ५ उंसासा रिखें, ६ खर्ची, ७ द्रव्येच्छूची, ८ भि[illegible] (सन्यासी) सेवेची, ९ बाणानें, १० देवांचें, ११ पवित्र दुग्ध प्रमुख सर्वरसांच्या नद्या, १२ स्फचिरकरणारा, १३ कल्पवृक्ष, १४ यमाचीइच्छा, + सव्वीसयोजनें, ※ [illegible] म्हणासने नराहलेलेंशेष, ✱ रत्न आणि सुवर्णयांनीमंडितअसायज्ञस्तंभ.

अध्याय ६

नारद पुन्हा म्हणे गा राया सोडुनि खंति हे वाची-
मंजु हरिहरस्तोत्रां- परि चरितें नित्य रंतिदेवाचीं १
अभ्यागता- तिथींतें ज्याचे सूद द्विलक्ष ओगरिते
कीं अन्य रंतिदेवा गमले याहूनि सर्व योग रिते २
ज्याचे स्वयेंचि वरिती स्वर्गार्थ सुसत्र पशु [illegible] जनांचें
न धरिति हें वर्णिति यश शत[3] [illegible] शरण्य[4]जनाचें
पशुचर्मराशिपासुनि झाली चर्मण्वती- नदी नांदे
कृमि[5] यत्नें[6] स्वर्गीं जी भलत्या अर्थ तीन[7] दीनां दे ४
सा[8]ष्टशतसुवर्णात्मक निष्क-शत-सहस्त्रदान ओपावें
जेणें द्विजां म्हणावें अणु वितरण[10]पाणिनें न कोपावें ५
जो एकदिवसमात्र द्विज राहे निष्ककोटि तो लाहे
किति वनद[11]-धनद[12]-कीर्ति प्रभुकीर्तिसवेंचि कीर्ति तोला हे ६
देउनि कोटि म्हणे हे वाहिलि जोडूनि हात [illegible]ळी[13]
तंतुपटें काय हरिल दिग्गिभाच्या घनहिमा[14]ऽतपा कोळी[15] ७
अभय न देवू माझ्या तुमचा वदतां मृषा कुला पाणी
आवडतें मज याचें- दर्शन जैसें तृषा[16]ऽकुला पाणी ८
प्राणविरह सुसह पळ हि बहु दुःसहविप्रपाणिविरह मला

१ नामविशेष, २ वाढपि, ३ इंद्रप्रमुखयज्ञभुक्, देव, ४ [illegible]त्याणदायकहु व नाचे. ५ कीटक, ६ ज्यान दीतीलरक्तपानाने, ७ धर्म-अर्थ-काम, असे तीन अर्थ, ८ एकशेंआठ. ९ किंचित्, १० दानशूर ह्याता नें. (हा [illegible]ार्थ) ११ मेघ, कुबेर, १२ परमेश्वराच्याकीर्तिबरोबर, १३ पाकळी, (फूल फुला चीपाकळीअशीम्हण) १४ पाऊस थंडीआणिउष्ण, १५ कीटकविशेष, १६ तृषित.

वमला जो विष वारकि ऐसा-तापद नसेल तो गमला ९
मी मीनसाचि माझ्या द्विजवृंद घरीं जसेचि आप[2] सेरीं[3]
पाहुनि मेघांशि जसा चातक मी ब्राम्हणांशि आ पसरीं १०
जो रंतिदेव ऐसें बोले विप्रांसि कनक दे हातें
द्विजबहुमानासि जपे साधु जसा वृद्धजनक देहातें ११
कांचनमय-गोशत-युत कांचनमय-वृष सहस्रशः पूर्ण
शतवर्षे नित्य दिलें कीं हें जाणार सर्व ही तूर्ण[4] १२
श्रीरंतिदेवसदनीं अतिथि द्विज एकरात्रिं जो राहे
तो एकवीससहस्र प्रातःकाळीं च धेनुधन लाहे १३
जें अग्निहोत्र हयमखें-[5] सुखयज्ञ-गृहो-पकरण सर्वहि तें
विप्रांसि दिलें भूपें सर्वजनांचीं करूनि सर्व हितें १४
कव्यास[6] पितर घेती प्रत्यक्ष तसेचि देव हव्यास[7]
हव्यास धरुनि करि बहु यज्ञाचा जन सुखावह व्यास[8] १५
श्रीस न आली वेंचुनि बहुमणिकार्तस्वरा[9] जरी ज्याच्य
लाजवि समृद्धिला जो न हरुनि आर्तस्व[10] राजराज्याच्या[11] १६
मेला असाहि करितां जो हयमेधादि सर्व सव सुकृती[12]
न रडति अनित्य जाणुनि जाना सुत[13] दार वपु हि सवसु[14] कृती
नारद म्हणे प्रसवली ज्या कण्वसुता शकुंतला गावा
परिसावा भरत तुज न सुते-[15]शोक-हुताशकुंत लागा+ । १८

---

१ द्विजवियोगासारिखाताप देणारा, २ उदक, ३ सरोवरांत, ४ लौकर, ५ अश्वमेध प्रमुखयज्ञगृहांतील, साहित्यें, ६ पितृभाग, ७ देवभाग, ८ विस्तार, ९ रत्नें आणि सुवर्णास, १० दुःखिताचें धन, ११ कुबेराच्या, १२ पुण्यशील, १३ सद्व्य, १४ सुत, १५ पुत्रशोकाग्निरूप भाला, + तृद्दशा.

म्हणसी शकुंतलासुत रत्नाचा सुमहिमा वदा तरि तें
पाडी गहन हरुनि हरि- शतमल्लीशमहिमाऽवदात रितें १९
व्याघ्र वराह महिष गज मद तुरवी मूर्त्ति सुरुचिराशि शुची
हरिशत दमुनि वनीं जीं बहु जी वर्धिष्णु सुरुचिरा शिशुची २०
सुतपोवनांत लावी हरि हरितोकांस दामनीळा जो
तेणें न कण्व हरिसह हरिहरि तो कां सदा मनीं लाजो २१
सिंहादि सर्व सत्वें सोडी तो सर्व वीरवर दमुनी
यास्तव सर्व-दमन हें ठेविति भरतासि नाम वरद मुनी २२
शत यमुनेच्या तीरीं दोनशत सरस्वतीतटीं भरतें
गंगातटीं चतुःशत केले हयमेध धर्मलाभरतें २३
पुनरपि हयमख केले दशशत शत राजसूय साधूनी
स्तविला रिपुनींहि भरत केवळ वाखाणिला न साधूनीं २४
तैसाचि विश्वजित[11] सव अग्निष्टोमा[10]ऽतिरात्र[11]सन्मख गा
इतरां भरतयश गरुड - यश दुर्लभ जेविं नीडजन्म[12]-खगा २५
बा वाजपेय[11] म्हणति ब्राम्हण पुण्यर्धिच्या अगारा[13] ज्या
त्या यज्ञसहस्त्रांचीं तीन सहस्त्रें करी अनगा राजा २६
हंसतसा आरब्धा[14]- खिल मखकर्माऽब्धिला भरभर तरे
शुचिसचिवशिरीं ठेवी राज्याचा सर्व ही भार भरत रे २७
अर्पुनि शुचि जांबूनद[15]- पद्मसहस्त्र क्रतूंत पद नमुनी

१ हिमवत् अवदात (स्वच्छ) जें शेंकडो सिंहरूप जायीचें फुल, २ तेजःपुंज, ३ शुद्ध, ४ अजी, ५ वाढणारी, ६ सिंहबाल कांस, ७ दांव्याला, ८ इंद्रासह, ९ खेदोद्गार, १० आणि, ११ यज्ञविशेष, १२ घरोट्यांतल्या पक्ष्यांस, १३ गृहा, १४ आरंभित यज्ञसागर, १५ सुवर्णकमळें.

जेणें केला कण्वचि न सकळ ही सुप्रसन्न-वदन-मुनी २८
शंभर वांवें ठोसर कनकाचा यूप रूढ़रत्नानें
यज्ञांत घडविला तो होय उभा सोऽमरेंद्र-यत्नानें २९
धन-धान्य-गृह-क्षेत्र- याग-रथ-द्विरद-धेनु-हय-दानें
दिधलीं नकोनको तों त्या भरतानें कुबेर[४]-भयदानें ३०
दासी बहुकोटि दिल्या पात्र करूनि बहु-रुचवस्त्र-मणि-कनका
ज्या म्हणती भूषणभार दुर्वह इतुकाचि फार अणिक नका ३१
बहु कोटिदिले भूषित- तनु कार्य-समर्थ-भुज नवे दास
स्वामीस आदरें जे भजणारे जेविं सुजन वेदास ३२
ऐसाहि भरत मेला मग संसारांत कां न इतर मरे
खाणुनि रुतशोक सदा जाणुनि भगवत्पदींच हित रमरे ३३
देवर्षि म्हणे बहुधा त्वां आइकला नसेल पृथु कानें
तरिच भरोनि तुझें मन मोहीं केलें निमग्न पृथुकानें[६] ३४
पृथुचा पृथु प्रताप प्रेक्षुनि झाली भयें इला दुहिता
गाईस गोपसा जो राजा झाला स्वयें इलां[११] दुहिता ३५
पृथ्वी अकृष्टपच्या[१२] स[illegible]स्पर्श-दर्भ[१३] कनकाचे
झाले कोणालाहि ज्याच्या राज्यांत अर्भक न कांचे ३६
वत्सें प्यावें धावें गाईनीं दुग्ध भरुनि घागर गा
कुरुम-रस-मिश्रिता-मृत- कल्योऽदक पूरपूर्ण-सागर[१४]गा ३७

१ केला, २ भरींव यज्ञस्तंभ असा भावार्थ. ३ देव- इंद्र-यांच्या यत्नानें, ३ गज, ४ कुबेरास भय देणाऱ्या भरतानें, ५ अलंकाराचा भार, ६ बालकानें, ७ मोठा, ८ पृथ्वी, ९ मुलगी, १० भूमीला, ११ दोहन कर्ता, १२ कष्टाशिवाय पिकणारी, १३ बालक, १४ नद्या.

वृक्षाच्या वल्लीच्या पुटकीं[१] पुटकीं प्रसूत मधुरस रे
वा ज्यापुढें न अमृतहि म्हणवाया आपणाशि मधुर सरे ३८
जन तुष्ट पुष्ट अंकुरों[२]- भय नयमय सर्वही अगदवार्त
पृथु राज्य करित असतां नव्हते च वनांतही अग दैवार्त[४] ३९
बहुतचि जन रंजिविला लावुनि निजगुणरसीं पृथु-कथांनीं
जननींनीं जेविं करुनि तप परम चरमवयीं पृथुक थानीं ४०
स्तंभित[६]जल होय जलधि देती ज्या प्रभुसि मार्ग पर्वत रे
जन ज्याचें यश गाउनि पाउनि काशींत जेविं पर्व तरे ४१
सर्वदैवत[७]मात्रांस न दे विश्वास प्रमोद तो यजनीं
मखमंडपीं न तितुकें दानजल बहु प्रमोद[८]तोय जनीं ४२
क्षितिवरि होते पार्थिव जे जे ते करुनि हेममय सारे
दे दान हयमखीं पृथु परिस गमे अर्थिलोक[९]- अयसा रे ४३
पृथु सांगे गज ओतां पाहुनि हरिचा करी लपो कळतो[१०]
श्रम मज किति घेत्याचें देत्याचें हित करील[११] पोकळ तो ४४
ओतविले कनकरसें साससष्टसहस्र भव्य दंती[१२] हो
विप्रांसि दिल्हे तेव्हां मी होतों हे न कींवदंती हो ४५
मणिरत्नभूषिता हे कनकाची करुनि दान दे वसुधा
पृथुकीर्तिरत विसरले रंभा विसरतिल कां न देव सुधा ४६
एवंविध चरित-सुधा- निधि-हि निधनें[१३] पावलाचि पृथु कवि रे

१ गुच्छास, २ निर्भय, ३ रोगवार्ता, ४ वृक्ष दैवानें पीडित, (प्रफुल्लीन असा भावार्थ) ५ म्हातारपणीं, ६ स्थीरोदक, ७ यज्ञदेवतांस, ८ आनंदाश्रु, ९ भिक्षुकरूपलोहास, १० पोकळहत्ती, ११ हत्ती, १२ गप्पा, १३ मरण-

ज्या कालाच्या वदनीं मेरु विरे त्यांत कां न पृथुक विरे ४७
देवर्षि म्हणे भार्गव- रामाची सृंजया कथा परिस
अतुलप्रताप दुःसह- शर जो विश्वास मन्मथापेरिस ४८
रणपंडितकोटिपुढें ज्याचा मार्गे न परशु कवि सरला
जो आपणा समरपर जैसा हरिकीर्तिपर शुक विसरला ४९
भीववी ज्याची श्रीमत्- दत्ताप्त-सहस्र-बाहुता शर्मेना
जे अर्जुन-अर्जुनेंना दे अरिच्या होय बा हुताश मना ५०
त्या जलधीस शरकरें भृगुवंशघटज महातपा प्याला
नप्ताऽयःपिंड[10] तसा जो लावूं दे न हात पाप्याला ५१
जो प्रभु म्हणे दिले क्षिति-[11] वर्ति क्षत्रिय सुखें कुठारें[12] खा
उठलां कबंध हो यश राखाया बहु बरें उठा राखा ५२
राय चतुःषष्टिअयुत बाहुज[13] मर्दी धरूनि कोदंड
कोण म्हणेल पितृवर्ध-[14] क्रुद्ध प्रभुला करूं नको दंड ५३
खडे सहस्र हैहय[15] ताडी पाडी सहस्र तो मुसळें
खळ-रक्तासि म्हणे जा भेटें मित्रा कुजों[16] कुजां[17] उसळें ५४
अत्यंतोत्कंठित जो ओतुं[18] तसा मत्त पर-शुकांऽ[19] पाया
लागों दे अयुतातें पळहि न हरदत्त-परशु कापाया ५५
उद्बंधनेंहि[20] वधिले प्रबळ ब्रम्हघ्न[21] पाप दशशत रे

---

१ पोहा, २ मदनापेक्षां, ३ युद्धपंडितसमुदायापुढें, ४ यमास, ५ सहस्रार्जुन, ६ तृणता, ७ अग्नि, ८ सहस्रार्जुनास, ९ भृगुकुलोत्पन्नपरशरामरूपअगस्ति, १० तप्तलोहाच्या सुतळा, ११ पृथ्वीवरराहाणारे, १२ परशूला, १३ क्षत्रिय, १४ तातवधामुळें तापलेला, १५ कार्तवीर्य, १६ मंगळास, १७ कुत्सितरक्ता, १८ मार्जर, १९ शत्रुराज्यास, २० गळफांसानें, २१ ब्रम्हवधी.

क्षत्रिय एकहि न जसा   लावुनि मृग[1]भूमिपा पद शशा तरे ५६
देखिलि रामें केली   निःक्षत्रा एकवीसदा महि म्यां
या गाती जे हरिहर-   चरित रसिक ते कवी सदा महिम्या ५७
रक्तें भरी प्रतापी   प्रभु तो रक्त-प-चमू-मुख-कर तळीं
स्थापी स्वयश कविमुखीं   सर्व-क्षत्रिय-वधू-मुख कर[2]तळीं ५८
निष्कंटक सद्वीप-   क्षितिमंडल सर्व वश्य पाहून
राम म्हणे या दाना-   पात्र नसे अन्य कश्यपाहून ५९
संपादुनि सर्वहि सव   करुनि सकलरत्नहेममंडित हो
कन्यारत्न तसें दे   भूमंडळ युद्धयज्ञपंडित हो ६०
कश्यप रामासि म्हणे   माझ्या राहों नकोचि विषयां[3]त
कीं यश आयुःक्षय कर   दत्त[4] पुनर्ग्रहण-रूप-विष यांत ६१
राम म्हणे बहु उत्तम   मागे स्थळ तो नदीनदेशाला[5]
प्रभुनें प्रभुला द्यावें   देइल दीना न दीन दे शाला ६२
उत्तर हि याचकास न   जैसें बहु भाग्य मत्तमानव दे
तैसेंचि तोहि जलधी   कांहीं त्या वीरसत्तमा न वदे ६३
बहुधा घटजापासुनि   पूर्वी जें काय होय तें विसरे
शर सुटतां मागें खल-   बल जेविं समुद्रतोय तेविं सरे ६४
त्या इषुपातदेशीं[6]   पाहोनि महेंद्र[7]नाम-नग रमला
राम म्हणे करिन रुचिर   रुचिर तप कशास देश नगर मला

---

१ मृगराजास, २ नकहातीं (शंखवाद्यकरितांत असाभावार्थ) ३ देशांत, ४ दिले, ५ नदि-नद-ईश-समुद्राला, ६ बाण पडलेल्यास्थळीं, ७ नामविशेषपर्वत- (परशुराममम्हणूनक्षेत्रआहे तेथें)

ऐसाहि राम अंतीं　मरणार यथार्थ जाण सन्मत रे
[1]संसृतिनदींत कालो-　वर्तीं पावोनि कोण जन्म तरे　६६
व्यास म्हणे हें षोडश-　राजिक आख्यान सर्व सन्मोहित
धर्मा याच्या श्रवणें　एकीं जन्मींच कोटि-जन्म-हित ६७
हा सोळाराजांचा　महिमा पूर्णायु करि लवांऽसूतें
या परि जें मंद-दहन-　तेज सबल काय करिल वायू तें ६८
सांगुनि आख्यान असें　देवर्षि म्हणे नृपा असे तोकीं
होते गुण सांग खरें　गेला तच्छोकभर असे तो कीं ६९
भूप म्हणे बा चातक-　चित्ताला [6]मुदिर हर्ष दे वर्षें
परि अत्यधिक तो म्यां तुज　सांगावा काय हर्ष देवर्षे ७०
जो अस्मदादिजनन　प्राकृत होईल तो कसा मान्य
ज्यासि रडत होतों मीं　बहु मानुनि तोंहि तोक सामान्य ७१
त्वद्दृष्टिपुढें प्रबल हि　नतमोह ज्ञानिनायका सरतो
देवीसमक्ष उरला　त्रिभुवनदुर्जय हि काय [8]कासर तो ७२
देवर्षि म्हणे परिसुनि　[9]सूक्ति न घे पशु भला भला मागें
उपदेशासि न वळतां　कोणीही न शम लाभला मागें
वंदुनि तो भूप म्हणे　जे झाला सुप्रसन्न हाच वर
श्रीकर माथां असतां　बहु काय छत्र काय बा चवर ७४
नारद म्हणे कृपेची　खसाधुत्वें न आवरे [10]उंकळी

१ संसारनदींत, २ कालचक्रांत, ३ सज्जनांसपूज्य, ४ अल्पायुष्याला, ५ पुत्रांत, ६ मेघ, ७ नम्रांचामोह, ८ गवा, रेडा, ९ सु-उक्ति-उत्तमभाषण, १ हुंदका.

हो पूर्णकाम सुरभी- पोषक जन ताक काय गा उकळी ७५
भेटो त्वत्सुत तुज जो गेला होउनि परासु नरकास
घालूंत साधु भजनें पावाया गति परी सुनर कास ७६
या वाग्ंऽवसानीं तो अंकीं च प्रकट होय जनकाच्या
सनकाच्या बंधुपुढें अमृतकथा म्हणति सुज्ञ जन काच्या
धरिला पुत्र सुवर्ण- ष्ठीवी हृदईं द्रवोनि मग नमुनी
प्रथम प्राज्यप्रेमें नित्य नवदयाऽमृताभ्रगमन मुनी ७८
हयमेधादिमखांच्या ठेवी सप्रेम चित्त तो यजनीं
वर्षे सृंजय धारा- धरसा सर्वस्ववित्ततोय जनीं ७९
शिशु अनपत्य अयज्वा रणयज्ञांत हि न पावला मरण
म्हणुनि उठविला मुनिनें करयाया सुगतिकर सदाचरण ८०
अभिमन्युसि धन्य म्हणति गेला करुनि सुकृतें सुगतिला जो
ज्यास स्वर्गति घडली या मर्त्यगतीस ते सुगति लाजो ८१
निववितसे जो विरवरुनि सुखकर करनिकर इंदु नित्य जगा
तोचि अभिमन्यु धर्मा धरिल्या शोकासि निंदुनि त्यज गा ८२
उरले शोच्यं नतीला गेल्याचा शोक कां करावा हो
कर्पूर कुशल वाहो नेत्रीं जड लोक कां करा वाहो ८३
जोडावा स्वर्ग तुम्हीं सोडावा सर्व मोह माजा तों
हा भाव शोक सारा सरला कीं राजसत्तमा जातों ८४

१ कामधेनूपाल, २ शेवटच्या (मोक्ष) ३ भाषणांनीं, ४ दयामृतमेघ, ५ मेघसा, ६ वित्तरूपजल, ७ निपुत्री, ८ यज्ञनकेलेला, ९ मृत्युलोकींच्यादशेस, १० शोकमद, ११ रडा, + किरणसमुदाय.

स्पर्श न मोहाचा हो तुज अंतर्[1]हित-परा शराचा हो
ऐसें बोलुनि झाला स्मृत अंतर्हित पराशराचा हो ८५
नृप आपणा मनिं म्हणे कोठें तो वत्स उत्सवंद-शील
हें पुसतां विजया तूं काय कसें पार्थ-कुत्स वदशील ८६

अध्याय ७

समसप्तक वधुनि विजय सांजे शिबिराशिं यावया परतें
प्रभुसि म्हणे कां कंपें मन कांपविलें जरि स्वयें पर तें १
कंठ गहिवरें भरला शिरली हृदयांत केशवा धडकी
येतें रडें वृथा कां बा माझी प्रकृति काय गा रडकी २
स्फुरणें हि अनिष्ट भिववितिं उत्पात हि सांग काय बापा हें
कुशल असे कीं माझा राजा ध्यानांत नीट बा पाहें ३
देव म्हणे कुशल असे प्रभु ऐसें मन्मनास वाटतसे
कीं थोडे जन जगती- वरि धरिते धर्मनीति वाट तसे ४
झालें असेल आणिक- कांहीं त्वद्विक्रिया नव्हे वंध्या
यद्वा-तद्वाऽस्तु करीं आधी न गणूनि ओंधिला संध्या ५
संध्या करवुनि नेतां सेनेंत मनीं म्हणे परस्वामी

१ अंतःकरणपूर्वक हितकारण्याविषयीं तत्पर अशा तुला, २ अंतर्धान, ३ आनंददायक, ४ निंद्य, ५ वामनेत्रादिक स्फुरण, ६ वाईट, ७ तुला होणारीं चिन्हें, ८ कसें तरीं असो, ९ शोकाला, १० सेनाधीश, परपुरुष.

स्वधना न जपों कैसा काय रथीं वाहतों परस्वा मी ६
अर्जुन अस्वस्थहृदय जाय गतेश्रीक शिबिर पाहून
प्रभुसि म्हणे महदप्रिय- सूचक बहु चिन्ह काय याहून ७
मी नायकें सुवाद्यें स्तुति-गीत-रवासि तूंहि नायकसी
मजपाहुनि आप्तअधो- मुख होती गति असेल हाय कसी ८
अतुलप्रताप लोकीं ज्या खलबलजलधिवाडवा भाचा
तो कृष्णा आज तुझा मज आला कां न आडवा भाचा ९
आकुळ होय महाजन भाजन होउनि जसा महाघातें
लोक तसाहा दिसतो व्हावें विकलत्व हें महाघातें १०
शिबिरीं शिरोनि विजयें धर्मादिक देखिले अधोवदन
तें पुत्ररत्न एकचि न निरखिलें सद्गुणार्द्रिचें सदन ११
सुकुमारकृति न साहे कृतशोका जेविं न रविला पाला
शिबिरीं करी परोपरि नारायणमित्र नर विलापाला १२
मज आडवा न आला तरि या पांचांत पृथुनय नसावा
कीं नीरजनाभाचा भाचा सुगुणाब्धि पृथुनयन सावा
बोले कृष्णमुखींचा वेणु तसा परम लाडिका-वाणी
जो स्पर्शो शिशुहि न थें गुरुसन्निध पर मला डिकोंवाणी १४
जो बहु पर-पृतनासीं गोपींसीं बाळकृष्णसा रमला
दावा हो सत्वर तो स्वगुरुवचनगीतकृष्णसार मला १५

१ परद्रव्य, २ हततेज, ३ महत्-अप्रिय-सूचक-मोठें अनिष्टदर्शक, ४ खलसैन्यरूपसमुद्रासवडवानलतेजी, त्याचा, ५ पात्र, ६ महा-अघातें, ७ मोठ्याघातानें, ८ सद्गुण आदिचें (हाडींचें) स्थान, ९ कोमलप्रकृति-अर्जुन, १० नीतिमान्, ११ पद्मनाभाचा, १२ आकर्णनेत्र, १३ डिकासारिखा, १४ शत्रुसैन्यासीं, १५ नानाप्रकारच्यागीतासजो हरिण-असा.

बाळहि जो खड्ग परशु चक्र गदा चाप तोमरा वाहे
संकल्प दुर्जनांचे झाले कीं सफल तो[1] मरावा हे १६
ज्याचा शास्त्रीं शस्त्रीं व्यवहारीं वासुदेववत्समज[2]
काय तुम्ही केला हो आणुनि तो भेटवाचि वत्स मज
बहुधा तुम्हीं धरुनि गुरु- कृत-चक्रव्यूह-भेदकामातें[3]
केलाचि पुढें नाहीं- तरि कशिना स्पर्श खेद कां मातें १८
न तुम्हीं न कौरवहि मी न ह्मूतक[4] कीं तया शिरायाचा[5]
कथिला उपाय चपला आधीं म्यां न कथिला निघावाचा
इतुक्यांसि एक बालक संरक्षण कठिन कां नवल यांचें
भुजसौकुमार्य[6] सुचलें अपनयन[7]हि सेवकां न वळयांचें[8] २०
तुमच्या भुजशस्त्रांतें धिक् हा निःसार हो खटाटोप
शिर ज्या न रक्षवे तो कार्याचा काय ओखटा टोप २१
वदला असेल कृष्णा आकेशिसि बाळनमन कां पावें
अथवा त्यातें ज्याचें समयीं अळुमाळ न मन कांपावें २२
हरहर जाणों चुरिला तो बाळ-करेणुनीं[9] चरणपातें
शिवशिव भरतां कीं हो तो बाळक रेणुनीच रणपातें[10] २३
कुंतीस काय सांगूं कृष्णेला दाखवूं कसें वदन
दुष्कर मला सुभद्रा सांत्वन दुर्दर्श उत्तरासदन २४
जावूं दिला मजविना परलोका काय एकला भाचा

---

१ तो अभिमन्यू, २ वासुदेववत्-समज- कृष्णासारखें ज्ञान, ३ द्रोणरचितचक्रव्यूहाचा भेद करण्याची इच्छा, ४ तत्- घातक - त्याचा घात करणारा, ५ शिरायाचा. ६ मृदुल. (असा कोमल भुजांतून कडीं कां काढली नाहींत असा भाव.), ७ काढणें, ८ कडयांचे, ९ बाल हत्तीनीं, १० रण-प-तोल्यानें.

होता उपाय हातीं स्वयशाच्या हेहि एक लाभाचा २५
खाताच अद्वितीय सु- दर्शन परबळ पळांत चाटून
परि बुडविल निज यश तें कर्म करिल कवि कशास दाटून २६
याचें स्वरूप कळतें तरि पळ न विसंबतोंचि बाळा हो
शिवशिव म्हणेल मरणा- वधि वैधव्याऽधिमग्न बाळा हो २७
समयीं कोठें गेल्या बा तुज सोडुनि गुरुजनवराशी
वाहेल आधिच्या किति ती मृदुलप्रकृति नित्य नव राशी २८
स्वार्थपर अकृप निर्लज्ज आम्ही म्हणउनि मनांत विटशील
परि उत्तरा सती पर- गतिकामा तुज म्हणेल विटशील २९
न म्हणे अमृतरस अधिक करि ज्याच्या बाप लालना कवि तो
काय पितृपरिष्वंगज जें सुख त्या बा पलाल नाक वितो ३०
कां माझें उर न उलें कवि पवि कीं म्हणति लोक-शोकाला
लोकां लाजे मन कीं जावें यश हारऊनि ओकाला ३१
न तुतें पार्थ कदाचित् कृपणाहि वांचेल सोडुनि धनातें
चुकविल न चकोराच्या विधु वांचुनि सर्व सोडु निधनातें ३२
हा वत्सा रक्ताक्षा झाले त्वत्सुगुण आजि घातकसे
बा वाहिले परांचे तुजला हाणावयासि हात कसे ३३
अभिमुख परप्रहारें पडला कीं धर्मराज सांगावें
प्रभुजी न जें यशस्कर तें स्वगुरुसमक्ष लोक कां गावें ३४

---

१ हा, बालक, २ एकटा-अनुपम्य, ३ दर्शनसंतुष्ट, ४ शत्रुनाशनाचानियम, ५ विधवत्वरूपव्याधीनंनिमग्ना, ६ उत्तरा, ७ गुरुजनाचेवरआणि आशी (आशीर्वाद) अथवा गुरुजनवराच्या आशी, ८ निर्लज्ज, ९ कंटाळशील, १० मोक्षाची इच्छा करणाऱ्या, ११ विटस्वभाव, १२ बालक, १३ पित्याच्याआलिंगनापासूनझालेलें, १४ तृणप्राय, १५ स्वर्ग, १६ देतो, १७ वज्र, १८ स्थानाला, १९ सउडु, नक्षत्रासह, २० मरणातें, २१ तुझेसुगुण, २२ रणांतसमोर, + मरणपर्यंत.

संरक्षिलें न असतां शस्त्र नयन बाहुही विपुल याला
निष्फल भार वहातां को सोडा जों नव्हे रिपु लयाला
भगवान् म्हणे बुडाला कीं हा मोहांत रक्षे भो-गीतें
जीवांला विषय तसे संमोहाया न दक्ष भोंगी ते ३६
प्रभु पार्थासि म्हणे भो बुध वीरशिरोमणे सखे दमन
केलें तुझेंहि शोकें माझें येणेंचि बहु सखेद मन ३७
गलेंबंधन कीं पुत्र- प्रेमें विवेकेंचि नोंड बापा हें
सुखकर नव्हेचि उघडुनि विषरत्नाचा न तो डबो पाहें ३८
सोत्साह युद्धधर्मीं होता नव्हताचि तो असावध हो
गेला उत्तमगतिला त्याचा कां शोक हा असा वध हो ३९
धर्म म्हणे जें झालें तें कथितों सर्व ऐक बा ज्ञात्या
त्यां व्यूहीं द्वार करीं ऐशी केली स्वयेंचि आज्ञा त्यां ४०
द्वार करी शिरतां भी न व्यूहा जेविं सागरा मगर
तुरवी कुमार परमद लवहि जसा धरुनि राग रामकेर
होय जयद्रथ आम्हा हेतु कुमारास अंतरायास
त्यांस न निवारवे बा जेविं प्रबलास अंतरांयास ४२
आम्हां त्या क्षुद्रेवरें रुद्रवरें करुनि वारिलें वाटे
प्रेपुनें सौभद्रासि न [illegible]हि आजि मारिलें वाटे ४३
कृतवर्मा द्रोण कृप द्रोणज कौशल्य कर्ण रथ सा हे

१जोशस्त्रादिकांचाभार, २ रक्षणकर, ३ हेभगवद्गीतें, ४ सर्प, ५ गळफांस, ६ करंडा, ७स-उत्साह-उत्सुक, ८ रणांगणींमरणोंअसा, ९अभिमन्यूस, १० रुसर, ११परशुरामाचाहात, १२ हेतूस, १३ यमास, १४ नीचशिरोमणीनें, १५ शंकरानें.

शर वर्षले जलदसे   परि धैर्यें करुनि धर्मपथ[2] साहे ४४
केला विरथ अधर्में   दूघुनियां शत्रुसुह्रसव सोनीं[3]
दौःशासनिनें वधिला   स्वगदेनें कश्मलांत[4] अवसानीं[5] ४५
अष्टसहस्र रथ द्विप-   पति नवशत राजपुत्र रणदक्ष
द्विसहस्र मर्दिले वा   सौभद्रें अश्वपति बहुत लक्ष ४६
गुरुला न सांपडावें   म्हणउनि ऐसें करावया गेलों
तों शोका सांपडलों   पुत्रा-आधींच मी न कां मेलों ४७
पाडी विजयास म्हणे   तुजही मी शोक-वेग मोहीन
हो अधिक क्ष्वेड करी   मूर्छित तरि ओकवे गमो हीन
धर्मसुखें वृत्तांत   स्वसुताचा ऐकतांचि तो कानें
पडला मूर्च्छित अर्जुन   हा वत्स असें म्हणोनि शोकानें ४९
सर्वाप्त वीरमंडल   झालें अत्यंत घाबरें हो तें
धर्म म्हणे दाखवितें   न तपोवन या अंधा[10] बरें होतें ५०
सावध होउनि अर्जुन   सोडी बहु दीर्घ उष्ण निःश्वास
कोपें पेटे वाटे   जाळील सधार्तराष्ट्र[11] विश्वास ५१
विजय म्हणे सत्य उद्यां   मारीन जयद्रथासि आपण हो
म्यां केला होइल जरि   मिथ्या शरणागतींच[12] हा पण हो
वांचेल कराया तप   जरि जाइल काय तो अरण्यातें
अथवा म्हणेल शरणा-   गत मी या केशवा शरण्यातें[13] ५३

१ वर्षले हें क्रियापद-कर्तरीआहे म्हणून हे सहार्थीअसाकर्ता, २ धर्ममार्गी, ३ साह्यजणांनीं, ४ मूर्छेंत, ५ सेवटीं, ६ हापुत्रशोक, ७ विष, ८ हायहाय, ९ वनांतचअसतीं तरबरेंअसाभाव, १० याकुकर्मास, ११ धृतराष्ट्रपुत्रांसह, १२ शरणागतांचेठायींमात्रमिथ्याहोवो, १३ शरणागताचें रक्षणकरण्याविषयींसमर्थअशातें.

किंवा युधिष्ठिराच्या आश्रय तो जरि करील पायाला
गेला शिवा हरिभयें प्रभुमागें तरि करी लपायाला ५४
अथवा भीम नकुल सह- देवासि म्हणेल वांचवा दास
तरि खोट्याशहि राखिति साधु जसे काय लांच वादास
ज्या जीवदान दिधलें तो हा कीं कां अजी वदाना तें
कळलें पात्र दुखविला अहिंसा वैरी न जीवदानातें ५६
वधिलाचि रणांत उद्यां म्यां बालकघातहेतु सिंधुप हा
या गरुडें धरिला तो अहि उडउनि शत्रु-सैन्य-सिंधु महा
मारिन जयद्रथाला कोंडिन दोघे गुरूहि शर-पवनीं
श्रमतिल कौरव माझ्या इषुपटलीं जेविं सिंह शरभ वनीं
न वधिन जयद्रथा तरि पावेन असत्यसंध नरका मी
ज्या ज्या पावे क्रोधी लोभी बहु संपदंध नर कामी ५९
मारिन जयद्रथ करिन यश भुवनीं विशिखजाल वितत रणीं
हें न घडतां जळेन ज्वलनीं होतांचि अस्तमित तरणी ६०
करितां अशी प्रतिज्ञा जगदीशें पांचजन्य वाजविला
लाजविला प्रलय-जलद नादें ब्रम्हांड गोल गाजविला ६१
वाजउनि शंख झाला कौरवहृदयासि देव दत्तेदर
तैसाचि सखा त्याचा अर्जुन फुंकोनि देवदत्तदर ६२
देतां दुर्जनहृदया स्वदररवें करुनि कंप दैवांचें

१ जयद्रथ, २ कल्याणाकारितां, ३ तो करी म्हणजे हा तो जर शंकरामागें लपेल तर कल्याण होईल असा भाव ।। ३ बालकघाताविषयीं कारणीभूत, ४ सत्यप्रतिज्ञा, ५ नरकास, ६ संपत्-अंध-श्रीमदांध, ७ विस्तृत, ८ अस्तम-इत-अस्तमानपावलेला, ९ भयदेणारा, १० कृष्णानें.

प्रकटिति कटकीं भेरि- प्रमुखें बहु नादसंपदें वाद्यें ६३
चारकथित प्रतिज्ञा परिसुनि बहु सिंधुराज तो भ्याला
भिववी धननाशाची वार्ता अत्यंत जेविं लोभ्याला ६४
राजसभेप्रति जाउनि पार्थाची श्रुत करी प्रतिज्ञा ती
पळतो म्हणे न रक्षिति पळ हरि-भाग-करी-प्रति ज्ञाती
जाच म्हणा न उगे तुम्हि धरुनि असा ध्यान हा निरोपाला
पावो रिपुची त्यांच्या लेश असाध्या न हानि रोपाला ६६
कुरुप म्हणे पतनावधि निजधर्मी काय हा निभावो जी
शक्र यशो-हानि-परिस बहु वपुची काय हानि भावो जी
दुःशासनादि आम्ही आहों तुज सर्व वज्रकोट रहा
कर्ण भुजाश्रितजीवा न म्हणो दे कीं स्मरद्रुकोटर हा ६८
आहेत कृप द्रोण द्रौणि शुचियशासि सर्वथारा जे
रक्षितिल तुला यत्नें हे कालिंगादि सर्वथा राजे ६९
आहेस शूर तूंही सोडूं धृति धर्म नय नको पावे
कोपुनि काय करिल पर न महेशाचेचि नयन कोपावे ७०
बोलुनि ऐसें येउनि वंदुनि गुरुच्या पदाप्रतिज्ञाते
कुरु सिंधुराज कथिती पार्थकृता तापदा प्रतिज्ञा ते ७१
सिंधुपति म्हणे गुरुजी लाघव दृढ दूरलक्षवेध[11] रणीं
बहु जाणें मीं कीं तो रविलाचि अशेष[12] लक्षवे[13] धरणी ७२

१ नाद बाहुल्यें, २ सिंहाचाभागजोहत्तीत्याप्रति, ३ रहा, ४ मौन, ५ अर्जुनाच्या, ६ बाणाला, ७ पतन-अवधि-मरणपर्यंत, ८ अभेद्यकोट, ९ स्मर-द्रु-कोटर-कल्पतरूचीढोल, १० चापल्य, ११ लांबचें निशाणमारणें, १२ सर्व, १३ पहावे.

द्रोण म्हणे सिंधुपते ठावें हें तुजहि त्याहि सभ्यास
परि तुजहुनि विजय अधिक त्याचा चापीं अखंड अभ्यास
बहु खवळला धनंजय वनवासें त्यांत आजि कृत-पातें
तत्तप बहुमत त्यां जे तपले पंचाग्निमाजि सु-तपानें ७४
परि तूं भिवोंनकोंचि त्यजुनि मरणभय सुखें करीं समर
न शकतिल मद्भुजाश्रित मर्त्य विलंघन करावया अमर
रक्षीन असंशय मी तूं वदन करूं नकोंचि अवनत रे
कांसेसि लागल्याचें क्षुद्र अलाबुहि करूनि अवन तरे ७६
करिन असा व्यूह जया तो न शके वासवीहि तरायानें
प्रिय हित सत्य वदावें मज भूदेवास विहित रायातें ७७
अनुभविलें साध्वी-सुत- रत्न परिष्वंग-रूरस-दामहि त्यां
गाती यशोरसाच्या अमृतरसाच्या न सुर सदा महिम्या
पुरवी प्रयागसा कीं हा धीरांचा समस्त काम रण
नाचवि अमरस्त्रीका हें कां नाचविना समस्तका मरण
कौरव पांडव यादव अन्यजन तसाच सासुत मीहि महा
[11]अध्रुव सर्वहि तुरवी काल जगीं स्थिति जसा तमीं [12]हिमहा
नरवर्या पर्यायें आम्हीं हरिलों असोंचि कालवलें
रुगतिद रण-मरण उप- स्थित होतां केवि चित्त [14]कालवलें
गुरुच्या अभयें बोधें [15]कौळें हा सिंधुपालक वळविला

१ तत्-तप-अर्जुनाचें तप, २ मत्-भुज-आश्रित, ३ खालतें, ४ भोपळाहि, ५ रक्षण, ६ अर्जुन हि, ७ साध्वीपुत्राचें आलिंगनरूप-हार, ८ यश-रसाच्या, ९ कबंधातें, १० मस्तकअस णारास, ११ अशाश्वत, १२ हिम-हा-हिमनाशकसूर्य, १३ मकारांतरानें, १४ कालवलें येथें भा साकरितां "ब", १५ यमानेंहीं म्हणजे याचें मरण आलें असा भाव.

हो काय मृत्युकरवीं दैवें प्रभु-मित्र-बोळ कवळेविला ८२
सैंधेव म्हणे विस्मय मी झालों कीं गुरु नव्हे अलीकवचा
गुरुवचना कीर्ति जशी केंची पविच्या तशी भली कवचा८३
सस्मित सचिंत होउनि गुरु शिष्याच्या गुरु-प्रतिज्ञानीं
प्रार्थिति अपकीर्ति न हो ऐसें त्रिजगद्गुरुप्रति ज्ञानी ८४
ऐकुनि गुरु-प्रतिज्ञा कुरुकटकीं वाद्यमात्र वाजविलें
बहु नरसिंहध्वनिनीं घटिकाभरि सर्व गगन गाजविलें ८५

अध्याय. ८

देव म्हणे सखया मज धर्मा भीमाहि न पुसतां स्वमतें
कशि दुर्घट प्रतिज्ञा केली बा परम कठिन हें गमतें १
जाणों वेडे ते जे स्व गुरुजना सुमति-दायका पुसते
बा तूं सत्य धनंजय काय द्रोणादि काय कापुस ते २
हे चार म्हणति त्याला सैंधव परिरक्षुनि गुरु-प्रतिज्ञा ती
कथिते झाले त्यासहि पायधरुनि हे गुरुमति ज्ञाती ३
तद्र-क्षणार्थ केली स्वमुखें गुरुनें तुझ्या प्रतिज्ञा ते

---

१ जयद्रथ. २ अभिमन्यु, ३ पासविला, ४ मिथ्यावादी (सकारांत पुरुषवाचक आणि बहुव्रीहि समासांत जें नाम येईल त्याची प्रथमा संस्कृताप्रमाणेंच केल्याचा मोरोपंतीं नियम आढळतो.) ५ हर्षयुक्त, ६ सखेद (द्रोणप्रतिज्ञेनें सस्मित आणि अर्जुनप्रतिज्ञेनें सखेद.) ७ कृष्णाप्रती.

कीं हे सख्या गांनिल त्याच्या कीं तव भुजा-प्रति ज्ञाते ४
शकट-व्यूहीं पद्म- व्यूह तयाच्याहि कर्णिके-माजीं[1]
राहेल जयद्रथ कीं बहु चिंता बुद्धि पावली माजी ५
कर्ण वृषसेन गुरुसुत मद्रप भूरिश्रवा कृपाचार्य
सिंधुपतिपुढें षड्रथ[2] हें तेव्हां साधतें कसें कार्य ६
हे दुर्जय जिंकावे त्वां आधीं मग स्वदुर्जय द्रोण
तेव्हां कीं सैंधव वध हें शक्य म्हणेल तुज-विना कोण ७
मंत्रज्ञ सचिव सात्यकि भीमादिक धर्मराज हे आर्य
साध्याऽसाध्य विचारुत कीं व्हावें सिद्ध योजिलें कार्य ८
अर्जुन म्हणे मुकुंदा मानिशि ज्या सा रथांसि अधिक बळ
ते मद्बलार्ध-सम बल न जसें नवनीत केवळ[3] दधि कवल[4] ९
कृष्णा असोत मदधिक बल ते कर्णादि सा रथ कवी-न[5]
कोदंड-वेद[6]-पंडित मी त्यांसि हरूनि सार[7] थकवीन १०
सैंधव शिर हरिन करिन रण सगण[8] द्रोणगुरु-समक्ष मही[9]
चिंता करूं नको बा गुरु माहात्म्येंचि गुरु-सम क्षम ही ११
किं बहुना जरि तिकडे होइल जिंकीन तूर्ण विश्वांस[10]
माझ्या शस्त्राऽस्त्रांचा मजला आहेचि पूर्ण विश्वास[11] १२
मजसीं करील गुरु त्या पापा[12] रक्षावयास कटकट कीं
एकहि अभग्न राहों देईन न मी नया-सकट कटकीं १३

---

१ मध्यभागीं, २ हे सहामहारथी, ३ बळ (बळ) पासाकरितां, ४ घास, ५ कवि-इन-कविश्रेष्ठ, ६ धनुर्वेद, ७ बळ, ८ गणासह वर्तमान, ९ मी अर्जुन, १० जगास, ११ भरंवसा, १२ जयद्रथा, + मार्गी.

गांडीव यशस्वी जय- श्रीचें लोकीं अगार मानिल यो
दुर्योधनहि उद्यां अभि- मानी तो कीं अगा रमा-निलया १४
गांडीव चापयोद्धा मी सारथि तूं श्रित-स्वरंग काय
मग जिंकिला न मागें कोण पुढेंही न मत्करग-काय १५
सर्वार्थ-दर्शक म्हणों तुझिया भास्वच्छवि प्रसादास
या-स्वार्थ-पात्र सु-गृह- स्था अतिथि स्वच्छ विप्रसा दास १६
मद्रथ सिद्ध असों दे उदया-पूर्वींच हेंच कर जा गा
आहेचि तुझा स्वीकृत सर्व-सम्यवनीं सदैव कर जागा १७
त्या रात्रींत श्रांतहि गज मन निद्रा-करीं न दे वाजी
जो तोहि म्हणे सैंधव मेल्या निद्रा करीन देवा जी १८
विजय म्हणे माधवजी दावाया वदन न स्वसे लाजा
शोकों[10]ऽग्नि तिचा विझवा भिजवा पुसुनि नयन स्वसेली[11] जा
सु-विवेक सुभद्रेच्या या-परिदेवन[12]-परा सुनेला हो
बहुधा देह शिवोंनीं[13] त्याचा होतां परोंसु नेला हो २०
अंतःपुरांत जाउनि देव सुभद्रेसि बोध युक्त करी
त्या-सकरुणासि हें किति केला जेणें क्षणांत मुक्त करीं[15] २१
तूं वीरजा सुभद्रे बाइ उगी वीर बांधवा-कन्या
झालीस वीर-पत्नी वत्से तैशीच वीरसू धन्या २२

---

१ स्थान, २ गांडिवा, ३ हे रमावासा-श्रीकृष्णा, ४ श्रित-स्व:अग-श्रितकल्पतरु, ५ सर्वपुरुषार्थ देणारा, ६ भास्वत्-छवि-प्रसाद-देदीप्यमान आहे शोभा ज्याची अशा प्रसादास, ७ स्व-अर्थ-या प्रसादरूप द्रव्यासाठीं दासपात्र म्हणों असा अर्थ, ८ सम्यक्-अवन-उत्तम प्रकारें रक्षणाविषयीं, ९ भगिनीस, १० शोकरूप अग्नि, ११ आपला शेला, १२ विलाप १३ कोल्ह्यांनीं, १४ मृत, १५ गजेंद्र.

सु-यशें पितृ-मातुल-कुल उज्वल करिता असा असावा गे
बाई वदले सुर गिरि- जा-सुत तारक बली असा वागे २३
त्यजुनि अमृत मधुर म्हणुनि जेविं न मधुरखंड-पायसा गावें
तव सुत-यश इतर यशोऽधिक ऐसें बहुत काय सांगावें २४
वत्से आम्हांशि असी गति देवू वरद-नायक पिनाकी
रण-मरण अमरताऽधिक झाले नाहींत काय कोपि नाकीं २५
उडविल उद्यां स्वसुत-वध- हेतु-जयद्रथ-शिरासि सितवाजी
आण तुझी होईल प्राप्त दशा योग्य होय कितवा[6] जी २६
ऐकुनि म्हणे सुभद्रा हा वत्सा काल काय हा निधना[7]
झाली कशी अकस्मात् धन-लुब्धाच्या समूळ हानि धना २७
शोकीं कसे बुडविले माझे अश्रु उत्तराऽश्रु-सह सारे
झालाऽसि स्वर्गींचा निधिसा तूं दृष्ट-[9]नष्ट सहसाऽरे २८
धिक् पांडु-यदु-बळातें रक्षाया न शकलें मुलाला जें
स्व पति-पराक्रम-वर्णन- शीलत्वें मीहि बा तुला लाजें २९
झालें व्यर्थ वृकोदर- भावोजीचें बलाढ्य-पण आजी
वाटे मरेल शोकें नातू आहेत फार पण आंजी ३०
हा वत्सा धैर्य-निधे हा वत्सा जन-मनोहराऽकारा
हा वत्सा कुलतिलका हा वत्सा सर्व सद्गुणाऽधारा ३१
जी शूर-साधु-धार्मिक- पितृ-सुर-गुरु-विप्र-भक्त परम गती

---

१ शर्करा, २ शिव, ३ वानर, ४ स्वर्गवासी, ५ शुभ्रवाह अर्जुन, ६ दुष्टाला, ७ मरणा, ८ ह्यासारिखा, ९ दिसून अदृश्य, १० कुंती,

प्राप्त असो तुज वत्सा विरह न देवू कदापि पर मग ती ३२
इतुक्यांत उत्तरे-सह कृष्णा ये होय भेर विलापाला
शोकीं आप्त-समागम विष-तरुचा जविं भरविला पाला ३३
मूर्छित पडे सुभद्रा शीघ्र तिला सांवरी कमल-पाणी
वारा घाली लावी नेत्रांला शीतसें अमल पाणी ३४
कृष्णा म्हणे कृष्णे दे पुण्य असावीच उत्तरा सासू
हा हें किती वदविती परि किमपि न देचि उत्तरा-सासू ३५
प्रभुला हाय म्हणाया लावी मोहीं बुडोनि घटिका हो
स्नेह असाचि असो जरि लटिका करितील साधु लटिका हो
उठउनि अनुजेसि म्हणे हें तुजला योग्य काय गा बाळा
त्यजिति हित स्तु यश जोडुनि कवि पल भुग्भोग्य-काय-गावाळा
जें नव उदार देता झाला सर्वा-परा स्तुत रणीं तें
मुनि-दुर्लभ कीं भेदुनि गेला तत्कृत परास्तु तरणीतें ३८
सत्य करिल प्रतिज्ञा हा न कधीं विजयि बाहु टळला गे
न उडेल अरि-शिर-स्तृण कां ज्या विजयेषु वाहुटळ लागे ३९
कृष्णो-त्तरा-सुभद्रा- धेनूंच्या मथुनि मोह- यवनातें
भवनातें येउनि तो प्रभु विजयाच्या करी सम्वनातें ४०
प्रक्षालुनि कर-चरण प्रभु विमल जलें करूनि आचमनें
शुचि शयन रची मानी मित्रा मणिं आपणास काच मनें ४१

१ अतिशय, २ चारला, ३ कमलासारिखे आहेत ज्याचे हात असा, कृष्ण ,४ स-अमु-जिवंत, ५ प्रीति. ("साधु सर्व मायावी असे मानतात म्हणून.") ६ श्वापदभोग्य शरीर गावाळाला, ७ यश, ८ विजय-इषु, ९ वावटळ, १० रल.

लिंप-स्थंडिल-शयनीं एकहि सोसेल शक्र दर्प कसा
देवाला भक्त नवा- नवसाचा गतवयास[1] अर्भकसा ४२
शयना-समीप मांडी गांडीव प्रमुख सर्व हातेरें
तत्तेज वाढवी निज तेजाचें घे करूनि मातेरें ४३
निजतां रात्रौ त्र्यंबक- बलि-विधि[2] हा शिष्ट-पथ सदा साचा
त्या महदस्वास्थ्यांतहि[3] लोपो दे लोकें-गुरु न दासाचा ४४
अर्पवि गंध कुसुम उपहार त्र्यंबकासि जें कांहीं
कृष्णासि[4] अर्पिलें तें पार्थें कीं स्वास्थ्य मानसीं नाहीं ४५
स्मित[5] करूनि मनिं म्हणे प्रभु गेलें सोडूनि भान निज[6] यातें
स्मित-दर्शन होतां स्व- स्खलित समजलें मनांत विजयातें
यज्ञापरवें[7] खचले पावुनि अहिता-समेत कांप हुडे
तो पार्थ स्वापार्थ[8] प्रभुनें संप्रार्थिला न कां पहुडे[9] ४७
समजुनि शरण्य-वर्य स्वर्गीं स्तविती जयाशि शिबि राजा
अर्जुन म्हणे तयाला श्रम लागे निजावयासि शिबिरा जा-
निधि रक्षणार्थ जैसा अति-सादर राजराज[10] यक्षांतें
पार्थाऽवनार्थ तैसा स्थापी शिबिरीं मुकुंद दक्षांतें[11] ४९
शयनीं निजोनि पाहे परमेश्वर परि न पळहि निज लागे
चित्तीं चिंतेसि म्हणे त्वां वरिला कोण जडहि निजला गे ५०

---

१ हृद्धास, २ शंकर पूजाविधि, ३ महत्-अस्वास्थ्य-मोठ्याचिंतेंतही, ४ श्रीकृष्ण, ५ हास्य मुद्राऽवलोकन, ६ आपली चुकी, ७ बुरुज, ८ निद्रार्थ, ९ निजे, १० कुबेर, ११ चतुरवीरांतें, + सारविलेल्या यज्ञशाळेंतील शयनाचे ठायीं- या आर्येचा संबंध वरचे आर्येंत आहे म्हणजे शक्राचि शयनरची हा-

देव निशीथीं[1] शयनीं बैसे मग दारुकासि आणउनी
त्यासी वदे प्रतिज्ञा पार्थाची प्रथम सर्व जाणउनी ५१
भक्तीं जसा मदात्मा देहींहि तसा न दारुका रमला
या विजय[2]-वेद-वचना द्यावा लागे सदा रुकार मला ५२
निज रक्षणाऽधिक ध्वज- रक्षण राजासि दारुका पडतें
मोलें राज शिराहुनि बहु असतें काय दोरु[3] कापड तें ५३
मद्रथ सिद्ध असों दे जाणोनि व्यसन कां गळां[4]ठावें
पतिच्या भिन्न-प्रतिज्ञा बुडतां पडती स्त्रिया गळां ठावें ५४
विश्वासहि कुरु-गुरुचें आप्त-विपत्सरि[5]दलाबु धनु गवें
कोण म्हणेल व्यसनीं स्वजन समऽवना मला बुध नुठावें[6]
तूं पांच-जन्य-नाद श्रवणीं शिरतांचि शीघ्र पाव कसा
पैटेन बसोनि रथीं मी कुरुकक्षीं तृणांत पावकसा[7] ५६
साची करिन सख्याची मारुनि सर्वहि अरि प्रतिज्ञा ते
जोडिनिल उद्यां बहू कर या शार्ङ्ग[8]-प्रति अरि[9]-प्रति ज्ञाते
प्राकृतहि लुब्ध जातां पदरींचा एकदा रुकांहि[10] मरे
सर्वहि पदार्थ नापद मज भक्तचि एक दारुका हिंमें[11] रे ५८
दारुक म्हणे अवश्य स्यंदन आहेचि सिद्ध आजि तरणी
तेज न मिरविल तुमचा प्रभुजी सेवकहि सर्व अजित रणीं

---

१ मध्यरात्रीं, २ अर्जुनरूपवेद वाणीस, ३ ध्वजाचीकाठी, ४ दुर्दशापावावें, ५ आप्त-विपत्-सरित्- अलाबु प्राप्तविपत्तीरूपनदीत भोंपळ्यासारिखें, ६ न-उठावें, ७ अग्निसारिखा, ८ धनुष्यानें, ९ चक्रानें, १० पैशाच्यातिसराभाग, ११ थंड. (शांतिदायक असाभाव.)

मोहें प्रिय सुत-शोकें करुनि पणाहि दुःशला-विलापार्थ
स्वप्नीं दर्शन दे प्रभु कीं तो कांसेस लाविला पार्थ ६०
श्रीपति म्हणे सख्या कां म्लान वदन चित्त काळजी वाहे
चिंता चतुर न वरिती नाशी धृति-वित्त काळ जीवा हे ६१
स्वप्नींहि प्रेमें दें प्रत्यु-[+]त्थानाऽसनादि वासवि त्या
जोडी कर तेजस्वी तेजैस्वीशा[3] जसा दिवा सवित्या ६२
भीती न काल[4]-काल- प्रभुचे कालोहिच्या[5] विषा दास
सांग स्पष्ट सख्या तूं कां सांपडलासि या विषादोस[6] ६३
पार्थ म्हणे देवा कशि होइल केली खरी प्रतिज्ञा ती
रक्षितिल सकल सैन्यें व्यूहा-मागें अरि-प्रति ज्ञाती ६४
मज दुर्घट न सकळ कुरु वीर-कटक-कदन-कर्म परि सविता
द्रुतगति कृत-प्रतिज्ञ द्रोण गुरुहि सर्व धर्म परिसविता ६५
सैंधव-शिर न उडवितां जरि जाइल काय भानु अस्तं-नगा
तरि जीवित अयश-स्कर व्यर्थ स्त्री स्तन जेविं अस्तन[9] गा ६६
दुसरी तरि प्रतिज्ञा रक्षिन दहनांत कांय[10] होमीनें
नाकहि नरक तुज-विना वांचे अन्यैत्र[11] काय हो मीन ६७
स्पर्शमणे संगा क्षण विघ्नें धरिला विषाद या लोहें
मित्र तुझें पात्र न हो विरहाऽपयशो-विषा दयालो हें ६८
प्रभु करुनि जल-स्पर्श प्राङ्मुख बैसे उगाचि पळ आधी

१जयद्रथस्त्रीच्याविलापार्थ, २धैर्यरूपद्रव्य, ३तेजस्वी-ईशा, ४कालाचाकाळअशा, ५कालसर्पाच्या, ६खेदास, ७त्वरितचालणारा, ८अस्ताचलास, ९स्तनरहित, १०देह, ११हवन करीन, १२जलावांचूनइतराठिकाणीं, + प्रति-उत्थान-आसनादि-अभ्यु त्थानादिआसनः

मग विजयास म्हणे मी सांगेन तसेंचि कार्य तूं साधीं ६९
परमाऽस्त्र सनातन जें ज्ञाते म्हणताति पाशुपत ज्याला
जेणें देव महेश्वर समरीं असुरांसि मारिता जाला ७०
तें जरि असेल अवगत मारिसिल उद्यां जयद्रथास रणीं
अवगत नसेल तरि मन लावीं त्या-त्रिनेत्र-सुर-द्रुच्या चरणीं
करिल प्रसाद देइल अस्त्र सु-निश्चय करीं असा ध्यो तें
शिव-पद सु-साध्य करितें ध्यातां मोक्षाहि कीं असाध्यातें ७२
बैस स्वस्थ ध्यानीं पात्यासीं पातयासि लाव कसा
हो श्येनसा सख्या तूं शत्रु जयद्रथहि शीघ्र लावकसा ७३
उदक-स्पर्श करुनि नर बैसे दर्भाऽसनीं असा ध्याया
कीं नारायणहि म्हणे परमा सिद्धिहि नसे असाध्या या ७४
धरितां समाधि पार्थ ब्राह्म-मुहूर्तींच तो असें पाहे
जातों स्वयें उदीची- प्रति गगन-पथें सवें हरिहि आहे ७५
चालविला दक्षिण-भुज धरुनि नभीं पार्थ जलेज-नाभानें
त्याच्या तेजःश्रवणीं सोडुनि जावेंचि खलजना भानें ७६
पाहे हिम-नग मणिमान् श्वेताऽद्रि धनाधिप-प्रिया नलिनी
कविनीं शिव-लीलासी जी साऽदर सेविली सदा अलिनीं ७७
स्वर्गासि सुरवें जीच्या स्नानें पानें सुरांप गेला हो
अवलोकी नारायण- सख बहु मानें सुराऽपगेला हो ७८

---

१ झाला, २ आश्विनकल्पतरूच्या, ३ ध्यानकर, ४ पाहांटच्यारात्रीं, ५ उत्तरदिशेस, ६ कमलनाभकृष्णानें, ७ स्मृतीनें, ८ कुबेरप्रिया, ९ कमलयुक्तसरोवर-नदी, १० मद्यपी, ११ सुर-आपगा- देवनदीला-

प्रेक्षी मंदार-द्रुम- भूषित-मंदर-गिरि-प्रदेश तदा
पाहुनि काले-नगातें दृष्टि न लागो असें वदे शतदा ७९
जो ब्रम्हतुंग-पर्वत तैसाचि सुतुंग आणि शतशृंग
शर्याति-वनीं तापस कमल-वनीं जेविं हंस-खग भृंग ८०
अश्वशिरःस्थान सकल सिद्धीचें जें सभाग्य माहेर
आथर्वणाऽश्रमहि ज्या त्यजुनि पलहि न मुनि निघति बाहेर
वृषदंशास ह्या मंदर पूर्वीं हृदयांत रेखिले होते
जे परम रम्य तापस- सुर-सिद्धि-निवास देखिले हो ते ८२
श्रीराम-बाण-सम गति देउनि दावी सख्यासि नवल हरी
देव-दया दासा दे सुख न तसें अमृत-सिंधु-नव-लहरी
तो श्री-नारायण-सख नर तेजःपुंज-पर्वता पाहे
चित्तीं म्हणे निवाले डोळे सोडूनि सर्व तापा हे ८४
त्या शैलाच्या अग्रीं झाले सुर चित्रसे पहाते ज्या
अवलोकिला भवानी सह भगवान् भूत-पति महा-तेजा
ज्याच्या शुद्ध तपा-सम कोठेंही किमपि तप न भास्वर गा
कृष्ण नमस्कारी-त्या दासाच्या कोटि-तपन-भा स्वरंगा ८६
अजित तसा विजय नमी क्षिति-वरि ठेऊनि रुचिर शिर गुडघे
बहु नमन- लाभ- लोभी जाणो दुष्काळ-क्षुत्क्षुधित गुडे घे
ईश्वर म्हणे उठा बहु साधु तुम्ही मुनि कवि-प्रवर दास

१ नामविशेष पर्वत, २ हयग्रीवस्थान, ३ देदीप्यमान, ४ कोटिसूर्यप्रभा, अशा, ५ कल्पतरूला, ६ गुळ.

मज आशु[1] तोष म्हणती सर्वज्ञ अनेक-विप्र- वर-दास ८८
झालों प्रसन्न मागा ऐसें ऐकोनि अभय-दा नमुनी
स्तविती प्रेमें सात्विक- भावांत बुडोनि अभय-दान मुनी ८९
स्वसेवा-सुरभीच्या कासेला भक्त वत्स लागावा
कविनीं तुझा प्रसादचि अनु-दिन बा भक्त-वत्सला गावा ९०
सर्वाऽर्थ संप्रदर्शक अर्क तुझे पाय[4] अंधकाऽराते
याचे आश्रित जे जे भीति भवाऽरव्या न अंधकारा ते ९१
नमनें स्तवनें अर्जुन होय स्नात प्रसाद-दृष्टीतें
आलें धैर्य मनांत प्रभु-दर्शन-योग्य-तेज दृष्टीतें ९२
जें आपण कृष्णासि त्र्यक्ष[5]-बलि-द्रव्य वाहिलें होतें
प्रभुच्या पाया पाशीं पार्थें पुष्पादि पाहिलें हो तें ९३
[6]पार्थिव-मूर्ति-समर्पित- माल्य किरातीं नरेंचि हें वाटे
हरि-हर-रूपा[7]ऽभेद- ज्ञानाऽनंदाऽप्तिनें गळा दाटे ९४
मागे मग प्रतिज्ञा सिध्यऽर्थ प्रभुसि पाशुपत नमुनी
की म्हणति न हो अयशीं हो मृत्यु सुखांत आशु पतन मुनी
स्मित करुनि महेश म्हणे यदु[8]-कुरु-वर हो पुरेल हा हेत
जा चाप बाण आणा त्या अमृत-सरोवरांत आहेत ९६
[9]कृष्णा प्रभुसि नमुनि जों गेले रवि-मंडळ-प्रभा सु-सरा

---

१ अल्पसंतोषी, २ नरनारायण. ३ अंधकासुररिपो, ४ भव-आरव्य-संसारनामका,-
५ त्रि-अक्ष-बलिद्रव्य शंकराचें पूजासाहित्य, ६ पार्थिवलिंगास अर्पण केलेलें पुष्पज
सें किरातस्वरूपधारण केल्यावेळीं प्रभुच्या ठायीं पाहिलें तसें आतांही पाहिलें असा अ
र्थ, ७ अद्वैतज्ञानाच्या आनंदप्राप्तीनें, ८ यादव कौरवश्रेष्ठ कृष्णार्जुन, ९ कृष्णार्जुन.

तों एक नाग आहे घोर सहस्राऽस्य[1] घोरतर दुसरा ९७
पहिल्याहुनि बहु दुसरा दुष्प्रेक्ष्य विषाऽग्नि-संपदे वसुनी
ज्यातें पाहुनि पार्थात दूर-स्थित नतांहि कंप देव मुनी ९८
वंदुनि भावें म्हणतां शत रुद्रिय-पाठ हात जोडून
झाले धनुष्य शर ते नाग स्व-महोग्र-रूप सोडून ९९
कृष्णा-स्कंधीं घेती चाप गमे हेल[2] विशाल शरे भाला
प्रभुला नमुनि निवेदुनि नमिति पुन्हा सिंह जेविं शरभाला
गुण शर जोडुनि जेव्हां प्रभु[3] मांडुनि ठाण चाप आकर्षी
तें ध्यान पाहुनि जिंतें[4] कृष्णाचि न म्हणति समस्त नाकर्षी १०१
श्रीमूर्ति राज-मुद्रा नर कागद त्यांत सम ठसा हो तो
तो ध्यान-योग बुडतां सर्वांहि जडांसि कमठसा[5] होतो १०२
हृदयांत ध्यान तसें धरिलें सरहस्य[6] पाशुपत गा तें
जें काळातें जिंकी जेविं गरुड-तेज आशु पतंगातें+ १०३
प्रभु दावुनि निज विजय-द सदरिघ्न[7] ध्यान चाप चढऊनी
शर त्या सरींच टाकी कार्मुकहि महाऽस्त्र-मंत्र पढवूनी
विजयी व्हा जा ऐशी आज्ञा होतां महेश-पद नमुनी
होउनि कृताऽर्थ आले शिबिरासि पुन्हां प्रसन्न-वदन मुनी[8]
प्रभुनें स्वप्नीं केला कृत-कृत्य सखा न लेश भागविला
इकडे दारुक गोष्टी सांगोनि प्रातरऽवधि[9] जागविला १०६

---

१ सहस्रमुख, २ नागर, ३ शिव, ४ जयजय, ५ कूर्मासारखा (उद्धारकर्ता असा भाव.) ६ मंत्ररहस्यसहवर्तमान, ७ सत्-अरि-घ्न, ८ नरनारायण, ९ प्रातःकालपर्यंत, + पक्ष्यातें.

प्रथम करी जप होम ब्राम्हण पूजादि विहित जें कर्म
मग विश्वकर्म-निर्मित भास्कर-भद्राऽसनीं बसे धर्म १०७
शुभ्रांऽबर मुक्ता धर सित-चामर वीज्यमान शोभे तें
बहु राज-रत्न ओढुनि घे शारद-पूर्ण-चंद्र-[illegible] १०८
चंद्र किति जसा धर्मा न तसा कवि मानवे शतक्रतुला
मग तद्यशोऽमृताची धरिल कसें मानवेश तत्क तुलो १०९
ज्याचा प्रताप-रवि मधु- कैटभ-तिमिरीं लव प्रभा वमला
तो प्रभु ज्याच्या द्वारीं वाच्य न त्यांचा लव प्रभाव मला ११०
तों भूप-प्रभु कवची रवड्गी मणि-कुंडली युवा वंदी
द्वा[5]स्थ म्हणे प्रभु येतो तो वेद स्तविति ज्या जसे बंदी १११
धर्म म्हणे त्यजिति जया नमुनि कुल-धनादि भव-मदा ज्ञाते
प्रभु चरण दर्शन मला द्याया इच्छिति कसे मदाऽज्ञा ते ११२
तिमिर-हत गत्येच्छु कवण रविच्या घाठील आण वाजीतें
आणाही द्वास्थ तया पूजा साहित्य आणवा जी तें ११३
येतां प्रभुचें धर्म स्वकरें लागे सभाजन [illegible]।
धन्य म्हणे यों[10] जसि रघु- पति[11] बहुमाना सभाजन कराया १४
भक्तापुढें न मिरवी तेज श्रीमूर्ति रवि सं[12]भाजी जी
दावी बहु विनय म्हणे जरिहि ब्रम्हाऽदि कवि सभा जी जी
द्रुपद विराट वृकोदर सात्यकि-इत्यादि सर्वही आले

१ तत्-यश-अमृताची-धर्मयशोमृताची, २ मानवश्रेष्ठ, ३ वजन करण्याची तुला, ४ धर्माचा, ५ द्वारपाल, ६ कुल-धन-तारुण्य आणि विद्या- यांपासून भव म्हणजे निर्माण होणारा जो मद त्यानें, ७ अंधकारामुळें आडलेला, ८ गमन करण्याविषयीं इच्छा करणारा, ९ पूजन, १० धर्माला, ११ रामचंद्रास बहुमानी अशा, १२ सत्कारी.

झाले कृतार्थ हरिला पाहुनि चंद्रा चकोरसे धाले ११६
धर्म म्हणे माधवजी ध्यालें मन करुनि बोध वळवा जी
व्यसनीं तरेल मंदर- सा जरि नाराल तो धवळ-वाजी ११७
कृष्णा म्हणे राजाजी कां ध्याला विजय हा अ सामान्य
एका पुरा[2]ऽरि वांचुनि नाहींच जगत्त्रयीं असा मान्य ११८
ज्या पाहुनि सुरहि म्हणति कृष्णाचि कृष्णो[3]ऽनुजा धव[4]लेंवाजी
तो धर्माला सर्वा- मार्गुनि येउनि नमी धवल वाजी ११९
आलिंगुनि धर्म म्हणे वत्सा विजयो[5]ऽत्कका महा बाहो
मारिन जयद्रथ म्हणसि तरि सत्य तुझा सु-काम हा बा हो
आश्चय मेधाविजया विजया होतोसि तूं करुनि आ[6]जी
कीं हा प्रसन्न बहु तव मुख-वर्ण असाहि अच्युतहि आजी
धर्मासि विजय सांगे स्वर्मीच्या अद्भुता अनुभवातें
नमिती क्षितिवरि ठेउनि शिर सर्व स-दे[7]वकी-जनु भवातें
किति म्हणति काय सुरभी पुरवी आस्या पिनाकि-लीला हो
किति म्हणति एक हरि हर इतरीं हा स्थापिना कि[8]लीला हो १२३
धर्म म्हणे हूं अद्भुत करुनि मला आजि सम[9]र-सत्र दावा
काय इतर रस योगचि एक मला आजि-सम[10]र-रस वदावा १२४
धर्म प्रेरित गेले ते भीमा[ऽ]दिक सुरो[11]पम रणाला
राम-महित जसे दश- मुख-कटकाच्या स[12]रोप मरणाला १२५

१ श्वेताश्वअर्जुन, २ शिव, ३ कृष्णा-अनुज्या-धव (पति) अर्जुन ४ नमा, ५ विजय-उत्कका, ६ युद्ध, ७ देवकीनंदनासह, ८ युक्तिला, ९ युद्धयज्ञ, १० युद्धतुल्यरस, ११ देवतुल्य, १२ शार.

अध्याय. १

श्रित[1]-वत्सलें मुकुंदें त्यजिला स्व-स्वामि[2]-भाव-सार थिता[3] १
प्रेमें श्रीहि न वरिली तैसी जैसी स्व[4]दास-सारथिना १
सिद्ध करिति यन्नामें[5] ब्रम्हाऽदि सकल मनोरथास जुनीं[6]
तो प्रभु म्हणे पटु न मी हे पंचाऽक्षर[7] मनो-रथा सजुनी २
देव म्हणे अर्जुनजी व्हा सिद्ध रथस्थ तपन-कोपाऽर्थ[8]
तें कां न म्हणेल मनीं ब्रम्ह-पदाद्यऽर्थ तप नको पार्थ ३
करुनि प्रदक्षिण द्विज- वृंदासि रथासि तो कवि नयानें[9]
मग वें[10]घोनि अधिष्ठी[11] जनकांऽकीं जेविं तोक विनयानें[12] ४
काय उणें त्यां[13] करि स- श्रीकृष्णा[14] ज्या निवास[15] विप्राऽशी[16]
कर्णां[17]हीं स्व स्तुतिस श्रीकृष्णाजानि[18] वासेवि[19] प्राशी ५
झाला निज दासाचा ज्या स्तविति सुधीर विप्र तो दास
श्रीनलिनीचा[20] चक्र त्यजुनि धरि सुधी[21] रवि प्रतोदास[22] ६
पांसु[23]-निकरहि प्रभुच्या हेतु बहु प्रीतिचा बुकासाच
वाटे न कौतुकाला जपला जगदीश चाबुका साच ७
अनुभवती रूपाची एक स्थिति एक हानि पैंट[24] सूत
तैसे हे कृष्ण सरवे एक रथी एक हा निपट[25] सूत[26] ८
कृष्ण रथीं चढले मग तोहि चढे पुत्र सत्यकाचा[27] हो

१ आश्रिताविषयीं कृपालु अशा, २ धनीपणा, ३ तोकडा, ४ स्व-दासाचें सारथ्यपण, ५ यत्-नामें, ६ पुराणीं, ७ हे पंचाक्षरमंत्र, ८ सूर्यकोपार्थ, ९ नीतीनें, १० चढोनि, ११ बसे, १२ नम्रतेनें, १३ अर्जुनास, १४ कृष्णासह, १५ स्थान, १६ ब्राम्हणाच्या आशीर्वाद, १७ कानानीं १८ द्रौपदीपति, १९ अर्जुन, २० लक्ष्मीरूप कमलिनीचा, २१ चांगला बुद्धिमान्, २२ चाबुकास, २३ धूळी-समूह. २४ वस्त्र, २५ अत्यंत, २६ सारथी, २७ सात्यकी.

जेविं हर-रथीं विधि हरि दुसरा दृष्टांत सत्य कोंचा हो ९
अवलोकुनि सात्यकिला पार्थ म्हणे धर्मराज रक्षावा
सैंधव-वधाहुनि उणा न तुवां हा कार्यभाग लक्षावा १०
चिंता करूं नको तो कुरु-गुरु तेजें असो अनल सैर हो
एक मजपुढें माधव तूं जा धर्मापुढें अनलस रहा ११
गेला तो धर्माला रक्षाया जेविं सत्यक-पित्याला
स्मरलों-क्त राम-सेवा स्मरला पाहोनि सत्य-कपि त्याला १२
द्रोणें रचिला सैंधव- रक्षाऽर्थ व्यूहनायक-व्यूह
परमाऽर्थ रक्षण-क्षम अपराजित जेविं काय कव्यूह १३
चोवीस कोस लांब व्यूह दहा कोस रुंद तो मागें
जेणें भिता न बाधों धांवा पर-काल जेविं सोमाऽगें १४
जिंकीसा कोणींहि न शास्त्रें शस्त्रें तपोनि धीरा जा
तो जपला अमृतरसा बहु शक्र तसा तपोनिधी राजा १५
सैंधव मागें दूर स्थापूनि व्यूह-गूढ-गर्भांत
होय पुढें पर कटकीं जाया दैवें जेविं शक्र-दर्भात १६
व्यूहापुढें स्वयें गुरु दुर्मर्षण त्यापुढें उभा राहे
मृग जैसा वाराया हरिची तो वाट जिष्णुची पाहे १७
सेनाग्रीं वाजविती नर-नारायण सरवे दर-वरा जे
ते मोरसे भुजगसे ऐकुनि होउनि सरवेद रव राजे १८

१कच्चा, २जयद्रथ, ३अग्नि, ४ससैन्य, ५अर्जुन, ६आलस्यरहित, ८सावध, ७ कपीवानें सांगितलेली, ८ व्यूहश्रेष्ठव्यूह, ९ कवि-ऊह-कवितर्क, १० शत्रुरूपकाळ, ११ सोम-अग-अमृतरक्षानें, १२ द्रोण, १३ जयद्रथास, १४ दावानल, १५ सिंहाची, १६ शंखश्रेष्ठ, १७नरनारायण.

रोमांच-कंचुकाला कडकडतां कृष्णा-कंबु कंपिल्याला.
पर सोडी भानाला सिंह-रवें जेविं जंबुक पिल्याला १९
बहु गज हय हगति मुतति दे शंख-स्फुरण तें विपरीतें
श्री-नृहरि-नाम-गर्जन भूतातें होय तेविं पेत्तीतें २०
ज्याचे निवात-कवचा घेऽक्रूर बला निपट म्हणति शर दर्भ
त्या दुर्मर्षण-बल किति गर्जुनि पिववील वायु शरदऽभ्र २१
अर्जुन-बाण-समूहें दुर्मर्षण-कटक सर्व भंगे तें
जरि विजय-शक्तितें पर रोधिल सैकतहि सेतु गंगेतें २२
दुःशासन होय पुढें दुर्मर्षण त्याचि भग्नहि रणांत
खद्योत-तेज उरतें कांहींतरि काय अर्क-किरणांत २३
दुःशासन शीघ्र पळे जाणों गिरिवरुनि दगड तो घसरे
गुरुवरि जाय कपि-ध्वज जेविं पुढें मथुनि सेतु ओघ सरे २४
कृष्णाऽनुमतें अंजलि जोडुनि अर्जुन म्हणे अहो गुरुजी
स्वस्त्यऽस्तु म्हणा द्या मज शिष्या आशी जयप्रदा गुरु जी २५
पांडुसम युधिष्ठिरसम [illegible] तुम्ही त्रिनेत्रसम महित
करिल प्रसाद तुमचा जेविं तसें नाकनाथ न मम हित २६
प्रेम असा मान्य करी गुरुराज दयालु जनक-सामान्य
तें न स्मरेल जो तो होईल कृतघ्न जन कसा मान्य २७
या दुर्भेद्य-व्यूहीं इच्छितसें आजि मी शिरायास

---

१ मारुति, २ पायदळास, ३ तुच्छ, ४ शरत्-अभ्र-शरदृतूंतील अभ्र-मेघ, ५ वालूचा, ६ बांध, ७ ज्याचे ध्वजीं मारुति आहे असा अर्जुन, ८ [illegible], ९ मोठी, १० शंकरासमान, ११ पूज्य, १२ इंद्र.

तुमच्या प्रसाद नसतां होइल माझा वृथा चिराउयास २८
अश्वत्थामा तैसा सैंधव वध पणहि हाहि राखावा
कीं भंगतां प्रतिज्ञा मान-धनें अग्नि वी हिरा खावा २९
हांसोनि द्रोण म्हणे पार्था मजला न जिंकितां आजी
जिंकावया जयद्रथ शक्य नव्हे मज-सवें करीं आजी ३०
ऐसें वदोनि मार्गण- वृष्टि तयावरि महांतपा[3] सोडी
जैशी-आटोपाया मत्त-गज-शिरीं महान पांसोडी[4] ३१
तो अर्जुन गुरु-कार्मुक खंडाया बाण निज गुणीं जोडी
तें जाणोनि गुरु प्रभु गांडीवाच्याचि त्या गुणा तोडी ३२
जोडुनि गुण पार्थ करी कुरु-सेना-पाल-विप्र-कटकांऽता
कीं गुरु-पराभवेंही कुरुसेना पाळवि प्रकट कांता ३३
त्या दोहीं कृष्णावरि गुरु खवळे जेविं देव कीनाश[6]
बहुधा म्हणे पृथेसह शोकें पावोचि देवकी नाश ३४
द्रोण करी नाराचें क्षत वक्षीं जेविं तक्षक रदानें
कांपे क्षण जो भीता रक्षाया परम दक्ष करदानें ३५
धैर्य धरुनि गुरुवरि शर सोडी श्वेताऽश्व जेविं कुपितांही[10]
हर्षे द्रोण न कोपे पुत्रोत्कर्षे[11] कुंठे न कु-पिताही ३६
जो योजिला गुरूनें सर्वहि तो कृष्ण-रक्त सायक पी
ज्याच्या बैजीं[12] प्रसादें खाती ब्रम्हाऽद्यऽलभ्य साय कपी ३७

१ किंवा, २ युद्ध, ३ मोठें आहे न तपज्याचें असा द्रोण, ४ झापडी, ५ हाकामारी, ६ यम, ७ दंतानें, ८ कृष्ण, ९ हान देण्यानें, १० क्रुद्धसर्प, ११ दुःखनमानी, १२ मो कुळी, + द्रोणाच्यासैन्याचाअंत (नाश)

गुरु-शर पडति नर-रथीं नव जलजीं जेविं भृंग सु-रसोऽर्थ
कीं त्या सु-यज्ञ-वाटीं शिरला घ्याया स्वभाग सुर-सार्थ ३८
केशव म्हणे सख्या हा गुरु सोडुनि मुख्य कार्य साधावें
सैंधव वधार्थ सत्वर नियत शिवाऽर्चोऽर्थ आर्यसा धावें ३९
पार्थ म्हणे सूचविलें समयीं हित उचित काय तुज वाहूं
चाल सख्या लवकरि हा कुरुसेना-पाल घाल उजवा हूं ४०
गुरुतें प्रदक्षिण करुनि रथ काढी वासुदेव वेगानें
न च म्हणितलें जयाच्या किमपि यशाच्या न देववे गानें ४१
जातां गुरुवरि सोडी शर नर होऊनियां पराङ्वृत्त
असुरा अमृत तसें बहु दुर्लभ ज्या-साधुचें परा वृत्त ४२
द्रोण म्हणे रे अर्जुन कोठें जातोसि कां निसरलास
शत्रुस न जिंकितां तूं नियसी कीं या पणा विसरलास ४३
पार्थ म्हणे शत्रु न तूं माझा गुरुराज बा दयालो कीं
जोडील कोण समरीं तुज जिंकुनि साधुवाद या लोकीं ४४
ऐसें बोलोनि निघे अति सत्वर सिंधुराज-वध-कर्मा
त्या अयुत-बळें रोधिति जय कांबोज श्रुतायु कृतवर्मा ४५
त्या कटकातें मथितां गांठी कुरु-गुरु पुन्हाहि परि त्यांतें
सोडी पार्थ महा-मति कालः विलंबाऽर्थ युद्ध करित्यानें ४६
कृतवर्म्यासीं झटतां देव म्हणे चाल करुनि मथना नें

१ नूतनकमलावर, २उत्तमरसाकरतां, ३उत्तमयज्ञमंडपीं, ४ देवतासमूह, ५ शिवपूजाऽर्थ, ६ पराङ्मुख, ७ द्रोणाचें, ८शाबासकी, ९जयद्रथाचावधकरण्याचेंचआहेकर्म ज्याचें असाअर्जुन, १० द्रोणातें, ११ कालक्षेपकरण्याकरितां.

आणू न कोंचि चित्तीं व्याही हें त्यजुनि धर्म-पथ नातें ४७
मोहुनि भोज निघे कीं प्रभु वरिच्या वरि म्हणे सख्या निघ रे
शिरतां नर द्रवे पर- बल अेकें घनहि घृत जसें विघरे ४८
पांचाल उत्तमौजा चक्रत्राता दुजा युधामन्यु
त्यां गांठी भोज जसा गत-सत्संगा[२] तपीं बुधा मन्यु[३] ४९
व्याली ज्याला वरुणा- पासूनि नदी प्रसिद्ध पर्णाशा[४]
जेणें पूर्ण न केली स्व परिभवें शत्रुचीच कर्णाशा ५०
पर्णाशा प्रार्थी बहु ज्या अमर करा वरें असें वरुणा
ज्याला मंत्रपुरस्कृत[६] सु-गदा देउनि पिता करी करुणा ५१
ज्यासि म्हणे वरुण तरणि[७] होउनि अरि-समरांत तारील
युद्ध न करि त्यावरि जरि सोडिसिल गदा तुलाचि मारील ५२
तो धावला श्रुतायुध- राजा भीमाऽनुजासि वाराया
होउनि विरथ स्व गदा सोडी नारायणासि माराया ५३
जें भस्य-भ्रांत्याऽगत-[८] मूषीतें भय महा भुजग दे तें
त्या वरुण-कृत-नृपाच्या देता झाला महाभुज गदेतें ५४
जसि योजितां अविषयीं कृत्या तसि ती महागदा परते
मारी श्रुतायुधाला सर्व भयें भंगले तदा पर ते ५५
मग कांबोज-कृदक्षिण नृप वधिला जेविं सिंह शरभानें
हरिति शिरें बहुतांचीं जैसीं तैसींच पार्थ-शर[९] भानें[१] ५६

१ सूर्यतेजें, २ गत-सत्-संग= गेला आहे साधुसंग ज्यापासून अशा, ३ कोप, ४ नामविशेष नदी, ५ श्रवणेच्छा, ६ मंत्रपूर्वक, ७ नौका, ८ भस्य-भ्रांति-आगत-मूषी; भक्षणाच्या आशेनें आल्याउंदरीस, ९ अर्जुन.

हाणी श्रुतायुराजा समरीं रक्त[१]प्रपाऽर्थ तोमर तो
मोहे प्रभुही जाणों वदला नवद्रोनि पार्थ तो मरतो ५७
तद्बंधु अच्युतायुहि हाणी शूलें करूनि सितवाहा
देव म्हणे बा सावध हो देइल हर्ष मोह कितवा हा ५८
उठतां वाटे आला जाऊनि प्रेत-राज-सदनातें
वारा घालूनि पुसी प्रभु वारंवार मित्र-वदनातें ५९
गमले स्व काळिजा अहि डसले शर शौरिच्या शरीरा जे
विजया निज नयन-युगीं कण दोघे बंधु ते शौरी राजे ६०
दावी विकलत्व प्रभु जो कांहीं कौतुकेंचि कोपाऽर्थ
इंद्राऽस्त्रें कटकासह करि दोघांचेंहि भस्म तो पार्थ ६१
नियुतायु एक दुसरा दीर्घायु कुमार वीर जे त्यांचे
तेही वधिले विजयें राहों न दिलेंचि धीर जैत्यांचे ६२
वेष्टिति अंग कलिंग प्राच्य असे बहुत भूप कोपानें
ते दंडिले नरानें जेविं स्व-पशु प्रमत्त गोपानें ६३
पार्थ प्रवर्तवी पर- बल मर्दुनि शोणितोऽपगेला हो
जैसा वर्षाकालीं तैसाचि क्षोणिताप गेला हो ६४
प्रभुसि गदेनें हाणी तो अंबष्ठ-श्रुतायु जगदीशा
हृदयीं धन्य म्हणे त्या विजय ध्वज-निलय वायुज[११] गदीशा
नरें[१२] त्या गदेशि खंडी जों तो धांवे धरूनि दुसरीनें

---

१ रक्ताचीपोईहोण्याकारितां, २ अर्जुना, ३ कपट्यास, ४ यमगृहातें, ५ रजःकण ६ बाण धरणारे, ७ जयनशीलांचे, ८ पूर्वदेशाचेराजे, ९ शोणित-आपगा-रक्तनदीला, १० अंबष्ठदेशाचाराजाश्रुतायु, ११ वायुपुत्रमारुति, १२ अर्जुन.

आला गमे नदीचा लोंढाचि पुढें करूनि स्फरसरीतें[1] ६६
नाडी आधीं प्रभुला मग पार्थाला पुनः पुन्हा रागें
अद्भुत तें चावावे गरुड-गुह-शिखी बळें जसे नागें ६७
जसि गति घटकर्णाची[2] करि पुरवाया स्व काम राम रणीं
झाली प्राप्त तसिच त्या पार्थापासूनि पामरा मरणीं ६८
शिरतां विजय बहु करी दुर्योधन कटक तें विकळे-पातें
शिववील न प्रवेशें हरिणाच्या हरिहि तेंवि कळपातें ६९
व्यूहीं शिरतां अर्जुन दुर्योधन निज मनीं म्हणे हाय
जाय द्रोणा-पासीं नमुनि म्हणे त्यासि हें बरें काय ७०
तो तुज-समक्ष कैसा शिरला व्यूहीं शिरो नये वातें
तेजें अलंघ्य कीं तूं आचार्या वासवादि-देवातें ७१
भ्याले सर्वहि योद्धे पार्था हरि जेविं वध-परा शरभा
आम्हां न सोसवे नर- रथ-भा जसि राक्षसा पराशर-भा[4]
दिधलें जयद्रथाला अभय व्यूहीं सिताऽश्व शिर कावला
रक्षोचित प्रतिज्ञा- वच न नसें धन कलत्र शिर कविला
विश्वास-घातकी हा लावियला त्वांचि पाप डाग मला
अभयद जयद्रथा तव- कर माथां जेविं पापडा गमला ७४
महि-प्रिय-रत धर्म- प्रिय-रत तूं स्पष्ट आजि कळलास
मज पोषित्या विष-फळें अमृत-फळें मदहितार्थ फळलास+ ७५
तूं मधुनें सारविला केवळ वरि मात्र गोडवा खरची

१ मगरीतें, २ कुंभकर्णाची, ३ मूर्च्छित, ४ पराशराचें तेज, ५ त्रासाला,
+ "अमृत-फळें मदहितास फळलास." असाही एक पाठ आहे.

जो गुण करी तयाचें अरि-वश होउनि अनिष्ट वाख रची ७६
खेदें प्रलाप केला गुरुजी चित्तीं धरूं नका पावा
रक्षा सैंधव आपण लाउनि पोसुनि तरू न कापावा ७७
द्रोण म्हणे तूं अश्व- त्थामासा हें न अन्यथा नातें
सेवीं गुरु मातेच्या विद्या-रूपा न अन्य थानातें ७८
कोप नसेंचि तुझा मज सांगतसें सत्य मी न वंचकसा
माझा धनंजयाचा होइल तुल्य प्रताप-संच कसा ७९
मी वृद्ध रथी सारथि नर नारायण सखे तरुण भाते
अक्षय लक्ष्यशोधन- जनसन्नुत[3] रथ तुरंग धनु वा ते ८०
बा सोडिले शर पुढें जे जे त्या अर्जुनें महाभागें
वेगाऽतिशयें पडती ते एक क्रोश तद्रथामागें[4] ८१
हय-बल बहु कृष्णाचें निपुणपणाहि बहु न सांगवे गा तें
न तसा संचहि सोसिल- हि प्रवयाचें[5] न आंग वेगातें ८२
व्यूहाचें सुख सोडुनि त्यामागें क्यां वृथा न लागावें
वदलों धर्म धरिन तें करिन मग तुम्हीं न कां मला गावें
करि-ां युद्ध धनंजय उजवें घालूनि हात जोडूनी
गेला न जिंकितां मज बहु होंकरितांहि[6] शीघ्र सोडूनी ८४
अर्जुन शिरला व्यूहीं त्या मागें धर्म सांपडेल मला

---

१ ठका प्रमाणें, २ जोडा, ३ यशाच आहे धन ज्यांचें अशा लक्षजनांनीं उत्तम प्रकारें करून स्तुत-असा. (रथाचें विशेषण.) ४ तत्-रथ-अर्जुनाच्या रथामागें (त्याच्या रथाचा वेग बाणापेक्षांही अधिक होता म्हणून तो बाणाच्या पुढें जाई असा भाव) ५ वृद्धाचें, ६ हुटकितांही.

सुरवें[1] साध्य यक्षेशराज-[2] त्यक्त निधि जसा तसाचि तो गमला ८५
मी जातों धर्मावरि तूं जा त्या पांडवास[3] वाराया
होय सु दुःसह जीवित-[4] निस्पृह-जन-कांड वासवा[5] रोया[6] ८६
भूप म्हणे इच्छावा बाळें घ्याया सुधांशु[7] उडुनि करें
तैसें हे गुरुजि कसा जिंकावा चंडभानु[8] उडुनिकरें[9] ८७
हें न घडेल न म्हणवे धरिता झाला धरेसि दर्भ कसा
रक्षावें यश आपण हा शिष्य करिल गुरूक्त[10] अर्भकसा
द्रोण म्हणे कुरुराजा पार्थ दुराधर्ष[11] सत्य परि त्यातें
तूं रोधिशील माझ्या सामर्थ्यें सैंधवांत[12] करित्यातें ८९
होशील त्या प्रवाहा पर्वत तूं मी नव्हे अलीक[13] वचा
तुज लेववितों तें ज्या दृढता वज्राहुनी भली कवचा ९०
घे कवच अ-भेद्य सुरा ऽसुर-नर-सर्वाऽस्त्र-शस्त्र-वृष्टीनें
श्रीशुक वैराग्य जसें रंभादि स्त्री[14] प्रकांड-दृष्टीनें ९१
श्रीगुरुनें लेवविलें नव कनक-कवच जपोनि मंत्रास
जें अरिचा हारि[15] सत्पद- रज मृतिचा[16] जेंवि सर्व संत्रास ९२
द्रोण म्हणे वृत्रासुर या-सामर्थ्येंचि जिष्णुनें[17] मथिला
साक्षाद्रुद्रेंचि[18] कवच- धारण-मंत्र-प्रयोग हा कथिला ९३

१ सुरवानें साध्य-(सहजीमिळण्यासारखा.) २ कुबेरानें टाकलेला. ३ अर्जुनास, ४ जीविताविषयीं निस्पृह जो जन त्याचा शर (जीवावर उदार झालेल्याचा बाण असा भाव.) ५ इंद्रास, ६ दुर्योधना, ७ चंद्र, ८ सूर्य, ९ नक्षत्रसमूहें, १० गुरु, उक्त-वडिलांचें भाषण, ११ दुर-आधर्ष-निवारण्यास अशक्य, १२ जयद्रथाचा अंत, १३ मिथ्यावादी (सकारांत शब्द) १४ रंभादिक रूनउत्तम स्त्रियांच्या नजरेनें, १५ हरणकरी, १६ मृत्यूचा, १७ इंद्रानें, १८ साक्षात्-रुद्रेंचि.

हरियासुनि जोडुनि दे हें विद्या सु-धन अंगिरा जीवा
तो अग्निवेश्य-गुरुला हृद जीवन जेविं संगिराजीवा १४
लेवविलें तुज म्यां हें कौतुक दाविल अभेद्य कवच रणीं
ऐसें ऐकुनि गुरुच्या घाली निघतां नृपाल कव चरणीं १५
जाय सुयोधन वारुनि पार्थातें सिंधुराज रखाया
स्पर्शे युधिष्ठिर-चमू व्यूहा जसि सिंधुरा जरा खाया १६

अध्याय १०

मारुति सात्यकि धृष्ट- द्युम्न तसे कुरु-बळासि तुडवीती
कुरु-पति-राष्ट्रासि जसे दुष्काळ व्याधि चोर बुडवीती १
द्रोण न थारे क्षण पर- कटकांत जसा न रुद्र थारावा
तच्चाप-रवा पांडव भीति जसे अहि गरुद्रथारावा २
द्रोण क्षत्रिय-हृदया बहु जैसी भीति राम दे वधुनी
करि पूर्ण सेवित्यांचे रक्त-नदी जेविं काम देवे-धुनी ३
शत-संख्य नाचले त्या अद्भुत-समरोत्सवीं भट कबंध
वातें घनसा द्रोणें धर्माचा भेदिला कटकबंध ४
रक्त-नदींत बुडाले गज मग गेले न कोण वाहोन

---

१ बृहस्पतीचाबाप, २ बृहस्पतीला, ३ द्रोणाचे गुरुला, ४ डोह , ५ संगकर्त्यांकमळा स, ६ भिठी, ७ गजास, ८ दृढ्दशा, ९ टिके (स्थिर न होय) १० गरुद्रथ-आराव-गरुडाच्याशब्दास; ११ परशुराम; १२ देव-नदी; भागीरथी, १३ व्यूहरच ना; + बृहस्पती.

गमला गोवर्धन-नग- वर्षि-घन-समूह शोण-वाहोन ५

द्रोण-रण विलोकुनि स्फुर सिद्ध स्मरती तदा पिनाकि-रणा
म्हणती दापिल काळा हा रविच्या काय दीपिना किरणा
गांठी धृष्टद्युम्न द्रोणाला राहु जेंवि रविला हो
सिकताऽद्रि नदेसा तो वाटे त्या बाहुजें विरविला हो ७
भिडवूनि हयांसीं हय घेउनि तेजस्वि चर्म करवाली
तो स्व रथा-वरुनि उडे जैसा समरोग्रकर्मकर वाली ८
द्रोणावरि झड घाली तो जैविं श्येन आमिषा नेयाँ[10]
कौरव म्हणती बहुधा काळचि हरणार या मिषानें यों[11] ९
चढतां युगीं हयांच्या पृष्ठींहि क्षिप्र सर्व विभ्रम या
पाहुनि पर पृथ्वी-पति झाले परि पावला न विप्र भया १०
खंडुनि असि चर्म रथहि मर्मीं सर्वत्र विंधुनि करानें
घेउनि खर शर जोडी चापीं तो शक्तिसिंधु[12] निकरानें ११
प्राण हरावेचि म्हणुनि जों प्रखरतरांऽशुगासि[13] गुरु सोडी
तों तात्काळ चतुर्दश- बाणांहीं[14] त्यांसि सात्यकी तोडी १२
सात्यकिला षड्विंशति शर हाणी द्रोण तो महा कोपी
तो माधव[15] तितुकेचि प्रखर शर गुरुस्तनांऽतरीं वोपी १३
तों वीरांला राजा- धर्म म्हणे सैन्यपाल[16] पळवा हो
सात्यकिरण-प्रवाहीं पडला गुरु हा असाचि पैळ[17] वाहो १४

१ शोण-वाह-ऊन-रक्ताश्वजोद्रोणत्याहूनकमी, २ शिवाच्या युद्धास, ३ दवाविना, ४ वाळुचा पर्वत, ५ क्षत्रियें (धृष्टद्युम्नानें) ६ ढाल, ७ तरवार, ८ समर-उग्र-कर्म-कर-रणांगणीं उग्रकर्मकरणाराअसा, ९ नामविशेष, १० नेण्याकरितां, ११ द्रोणास, १२ बलसमुद्र असाजोद्रोण, १३ मोठ्याकठीनबाणास, १४ बाणास, १५ सात्यकी, १६ सेनापतिसात्यकी, १७ पळभर,

बळेंप पळविला तें गुरु दावी भृगुवीरसा समर सरणी
किति म्हणति देखिलाचि न यामागें या-रसाँसम रस रणीं १५
शैनेय म्हणे सूता द्रोणावरि नीट वाह हाक रणीं
करित नसे विप्राची धृत-पर-धर्म-प्रवाह हा करणी १६
षट्कर्मींच असावें नित्य रत ब्राम्हणें अ-घात-रतें
क्षत्रें स्व धर्म-युद्धा ऽनुष्ठानें सर्वथा अघा तरतें १७
सात्यकिसीं द्रोणासीं होय महा युद्ध तेधवां कविला
वाटे तद्बाण-निहत- कटक शव-भरें अहींद्र वांकविला १८
इषुनीं झांकुनि घेती ते करुनि च्छत्र केत विध्वस्त
तो अ-प्रकाश त्यांचा आप्त-कुमुद-खेद हेतु विध्वस्त १९
सात्यकिनें कुरु-[11]गुरुचीं कोदंडें खंडिलीं रणीं सोळा
त्या समर-चमत्कारें केले ब्रम्हाऽदि-सुर नभीं गोळा २०
शि[13]ष्यांच्या शिष्यांला तो गुरु-वर बहु मनांत मानवला
का नवलास नव्हे घट- कर्ण-[14]गेलीं जरि बसेल कानवला[15] २१
गुरु-योजित सर्वाऽस्त्र प्रत्यस्त्रें सात्यकि स्वयें शमवी
रमवी सत्सुर-दृष्टिसि वमवी मद अहित-दृष्टिसी भ्रमवी
करितां गुरु शर-पटलें दिन-कर-तेजोविनाश-तम [16]खवळे
सात्यकिकडे मनें विज- याऽर्थ विनविल्याविना [17]शतमख वळे
गुरु सात्यकि रक्षाया धरुनि स्थैर्याऽयुधा बहुतरा जे

१ सेनापति सात्यकी, २ भार्गवरामसा, ३ युद्धरीति, ४ युद्धरूपरसासारखा, ५ घोडे, ६ पाहि नास, ७ अहि-इंद्र-शेष, ८ मग्न, ९ अदर्शन, १० विधु-अस्त्र-चंद्रास्त्र, ११ द्रोणाचीं, १२ अर्जुनाच्या, १३ सात्यकिला, १४ कुंभकर्णाच्या गळ्यांत, १५ पक्वान्नविशेष, १६ वाढे, १७ इंद्र.

भिडले झाले शस्त्र- ज्वलनीं न करुनि विलंब हुत राजे २४
हरिनें जेविं नराचा अरुणें रथ पळविला न तपनाचा
मुनि म्हणति परस्पर हें पाहुनि झालेंचि सफळ तप नाचा
अरि एक कोश पुढें लक्षुनि ज्या ज्या शरा विजय सोडी
कोश पुढें गेल्यावरि मागें तो तो तदीय शिर तोडी २६
तो कीं सूत मिरविला तिळ-भरहि जयापुढें न वेग मनें
रविचे उणे गुणें हय जिंकितिल कवण तयां नवे गमनें २७
विंदाऽनुविंद ताडिति पार्थासि जसे तसेचि गोविंदा
विरथ करुनि अनुविंदा मारी लोकैकवीर तो विंदा २८
ताडी भाळीं त्यातें कोपें अनुविंद तो गदा घातें
ज्याचें चरण- स्मरणाचि नाशी बहु नरक-भोग-दाऽ घातें
अनुविंद-बाहु-मस्तक खंडन केलें पळें सिताऽश्वानें
नर-कीर्ति नर बळें जरि हरितिल हरिंची बळें सिता श्वानें
श्वश्रू-करजेविं शिरें गेहीं जरि न म्हणती स्नुना सीर
व्यूहीं तेविं कुरु-चमू धिक्कारुनि तो धरा-स्नुनासीर ३१
श्रमला जयद्रथाच्या जायासि न शक्त हीं निकट कांहीं
हें योजुनि वेढियला पार्थ करायासि हानि कटकांहीं ३२
त्या समयीं पार्थ म्हणे देवा संश्रित-शश्रोऽकरा वाजी
श्रमले कीं श्रम-शमना घडि भरि तरि रथ उभा करावा जी

१ दग्ध, २ सूर्याचा, ३ शत्रूंचें, ४ लोक-एक-वीर-वीरश्रेष्ठ अर्जुन, ५ कपाळीं, ६ कृष्णानें, ७ नरकभोगदेणाऱ्या पातकानें, ८ अर्जुनानें, ९ अर्जुनाची कीर्ती, १० स्त्री, ११ कुतरीं, १२ सासूचा हात, १३ पृथ्वींद्र, अर्जुन, १४ अर्जुन, १५ आश्रितांच्या कल्याणाची खाण जो तूं, ऽ (संबोधनार्थी) + सिंहाची.

कृष्ण म्हणे माझ्याही हेंचि मनीं लोळवीन हे वाजी
लोळिव तूंहि कुरु-चमू बा करिते तुजसवेंहि हेवा जी ३४
उतरे रथावरुनि नर पळवी कुरु-कटक कृत-परा[2]भव तें
करि निर्मनुष्य मंडळ तो एक क्रोश आपणा-भवतें ३५
स्वस्थ-स्थैतें क्रीडे कुरु-बळ-पंकज-वनांत पार्थ-करी
मंत्र-बळें स्र-सरोवर निर्मुनि शर-गृह अनातपाऽर्थ करी ३६
शर जेविं किरण भवते जें कौरव-कटक तोचि परिवेष
रविच्च कवि-मतें अर्जुन तेजें स्वर्योंहि भिन्न परि वेष ३७
निःशंक कुरु-बळीं नर जेविं हरि-शाताऽव्हतींहि शरभ वनीं
पर्वीं शिवाऽलयींसा शिरला देवर्षि[10] शीघ्र शर-भवनीं[11] ३८
प्रभुनें मुक्त करूनि हय चुचकारुनियां हळूच कौशल्यें
निज-बोधें[12] श्रित-हृद्गत[13] दुःखेंसीं सकळ काढिलीं शल्यें ३९
अश्व पर-शरांहीं भव तापांहीं जेविं दास पोळविले
ते देवें भक्ति-रसें जायों स्व-चरण-रजांत लोळविले ४०
देवर्षि मुखीं घालुनि बोट म्हणे हाँ[14] स्रयोधना कुटिला
भक्ति-बळेंचि पहा हा परमेश्वर आजि अर्जुनें लुटिला ४१
ज्याचें पद-नख दासां जें स्रख दे तापल्या न तें विधु तो
भगवान् स्वयें अहा या विजय-हयां सत्पदास तेंवि धुतो
आम्ही दत्त[15]तेसे गुण गुरु लघु हो वर्जुना नरा बावा

१स्पर्धा, २ पराभूत केलेलें (कौरवसैन्य) ३ स्वस्थमनानें, ४ कौरवसैन्यरूपकमलवनामध्यें, ५अर्जुनरूपहस्ती ६ अन-आतप-अर्थ-छायार्थ, ७ परिधि, ८ निराळा, वेगळा, ९ पर्वकाळांत, १० नारद, ११ शरगृहीं, १२ आत्मबोधें, १३ आश्रितांच्याहृदयांतली, १४ उद्गार, १५ दत्तात्रेयासारखे.

तूं धन्य यौं[**]ध नातरि यापरि हा अर्जुना न खांबावा[1] ४३
ज्याच्या श्रीपद-दास्यें पावे तोखा[2] सदा रमा जाया
हरितो मना नराचा होउनि तो खासदार मोजा[3] या ४४
पुरुषाऽर्थद ते केले दास-हय-हितोदया-कर खरारे
झालासि दास-दास प्रभुही तूं बा दयाकर खरा रे ४५
सुखद स्पर्श श्रीच्या बहुधा न हयसम स्तनाचा यां
हें यश गाउनि शिवसा लागेल सुधी समस्त नाचाया ४६
प्रेमें माता बाळा न्हाणी कीं भक्त शंभुच्या लिंगा
तैसाचि नर-हयां हरि कवि हो याचेंचि पाय आलिंगा ४७
औषध सु-चणक[5] कल्पी पीत-पट पसाहि तोबरा माय
श्रित-साहित्य कराया न बरा मंदा[6]र तो बरा मा[7]-प ४८
हरि हरि[8]त-तृणीं चारी तो प्रभु ज्याचा प्रताप दुर्वा[9]र
हरि हरि तई करिति पद देउनि गणपति-शिरींहि दुर्वा रं[10]
तो[+]क-तृषा शमना कीं क्षाळाया ता[11]त तोक-मल पाणी[12]
प्यायाचेंही वेची करि न पिउनि तेंवि तों कमल-पाणी ५०
उच्चैः[13]श्रवा म्हणावा पार्थाच्या का न नीच तुरगानीं
त्या पूजी तौं[14] ज्याचें यश नंदन-काननीं चतु[15]र-गानीं ५१
योजुनि तुरग-वर रथीं आपण कुरु-बल पहात देव रिघे
मग विजयातें मर्दुनि रडवाया खल[16]प हात दे वरि घे ५२

---

१ खपावा, २ संतोषातें, ३ माझ्या, ४ श्रीकृष्णास, ५ चांगले हरभरे, ६ कल्पतरु, ७ लक्ष्मीपती, ८ हिरव्यागवतांत, ९ दुर्धर्ष, १० रुदन, ११ बाप, १२ उदक, १३ इंद्राचा घोडा, १४ तृष्णा, १५ चतुरांच्या गाण्यांत, १६ खलपति, + अपत्याची तान्हान, ** योद्धा.

चालवितां प्रभुनें तो गरुडें रचिला तसाचि रथ वातें
फाटे पर-बल वाटे तमचि कनक-कशिपु[1]-वक्ष अथवा तें ५३
वेदासि नास्तिक तसे गेले पार्थासि भीरु सोडुनी
मोडुनि धर्म-सन्नेय-[3] मर्यादा प्राज्य पाप जोडुनी ५४
नद सिंधुपासुनि नरा- पासुनि पर परतले न माघारे
सुर म्हणति भला क्रीडा करिसी शात्रव[5]-शशांत बाधा रे
कुरु-कटक-राहु-वदना- आंतुनि ते कृष्ण[6] रवि शशी सुटले
कीं ते मकर-व्यूहचि जाळ[7]सु-भट-तंतु तटतटां तुटले ५६
कृष्ण जयद्रथ पाहुनि होति सुखी जेविं यज्ञ[8]-वाट सुर
मरुधन्व-देश-मार्गी[9] जैसे प्राशूनि तोय वाटसुर[10] ५७
गज गांठिला हरींनीं[11] तुडउनि गेला मदांध पुच्छातें
तुच्छातें बहु मानिति तृषित मधुप[12] जेविं कुटज-गुच्छा[13] तें ५८
श्वेताश्व म्हणे न शकुन झाले या आजि सा-रथां[14] बरवे
प्रभुजी म्हणा सकृद्दृष्टी[*] तरिहि पहा आजि-सार[15] थांब रवे ५९
ज्यां वाहिला प्रभु-पदीं तो जिंकिल आजि सा रथां वेल
जरि भानु बहु-द्रष्टा[**] देखाया आजि-सार[15] थांबेल ६०
देशिल जयद्रथा तूं मरुनि अयश आजि सा रथा नीचा
देवींच्या[16] पदराला टाकिल हा आजि-सार[15] थानींच्या[17] ६१
विजय असा हर्षे तों दुर्योधन होय आडवा राया

---

१ हिरण्यकशिपूचें हृदय, २ मित्रें, ३ धर्म आणि सुनीतीची मर्यादा, ४ बहु, ५ शत्रुरूप सशांत, ६ कृष्णार्जुन, ७ जाळें, ८ यज्ञमंडप, ९ मारवाड देशाचे मार्गांत, १० पांथ, ११ सिंहांनीं, १२ भ्रमर, १३ कुडयाच्या फुलांच्या सुबक्यास, १४ सहारथ्यांस, १५ युद्धसामर्थ्य, १६ देवांगनांच्या, १७ स्तनावरच्या, + हे सूर्या, ** सर्व पहाणारा, * सुनयन.

विघ्नहरा[1] विघ्न जसा किंवा उदधीस ओड[2] वाराया ६२
कृष्ण म्हणे कौंतेया श्रीमद्रुद्रापुढें[3] जसा मार[4]
आला पुरुष-व्याघ्रा[5] दुर्योधन मूढ हा ससा मार ६३
तुज हा वरोक[6] बोहे[7] तरि हरि मरणाऽर्थ कां न बाहु रुरु[8]
घालुनि गांठि अधर्महि धर्माची करिल कां न बा हुरुरु[+] ६४
मरणार्थ बाहतो हा तुज नर-सिंहास मस्त बकरा गा
करितील मराळाचें[9] काय धरुनिही समस्त बक[10] रागा ६५
झाला धनंजयाला मान्य अभिप्राय हाटक-पटाचा[11]
त्या वाटे सोडावा खल रू-नृपा जेविं हाट[12] कपटाचा ६६
कुरु-पति-रथाऽभिमुख रथ चालवितां नीट लोक-नाथानें
कटकें न रोधिति जसीं रंभेचीं ऋक-विलोकना थानें ६७
पार्थावरि नृप उठतां कुरु-सेना वि-प्रभा[13] वदे हा हा
होमी पतंग दीपीं तुमजुनि तेज-प्रभाव देहा हा ६८
भूप म्हणे कां भ्याला भट हो माझा प्रताप हा तपहा
पर-जीवन निःशेष प्राशील प्रलय-भास्वदाऽतप[14] हा ६९
जाणा म्यां कृष्ण सख्या पार्थासह आजि हरुनि मद वधिला
पावेल भुज-बळें नर न जलधिच्या तेविं तरुनि मदवधिला[15]
पार्थाहि म्हणे जरि तूं वीर्यें झालासि पांडुच्या पाहूं
शस्त्राऽस्त्र-बळ तुझें दे यश शारद[16]-चंद्र-पांडु चापा हूं ७१

---

१ विनायकास, २ कूप, ३ श्रीमत्-रुद्र-श्रीमत्शंकर, ४ मदन, ५ पुरुषश्रेष्ठा, ६ नीच, ७ बलावी, ८ रोही-हरिण, ९ हंसाचें, १० पक्षिविशेष,बगळे, ११ सुवर्णासारिखा पीतपट,ज्याचा अशा कृष्णाचा, १२ बाजार, १३ कांतिहीन, १४ प्रलयकालचे सूर्याचें ऊन, १५ मत्-अवधि-माझ्यापाराला, १६ शरत्कालीनचंद्रासारिखें, + हुरेवडी, हुऱ्यो हुऱ्यो-

हाणी तीन शर नरा　चार हयां नवघनप्रभास[1] दहा
तोडी मनोदहि म्हणे　तें पाहुनि जिष्णुचा सभासद हा ७२
पार्थें शर पाठविले　भेदाया मर्म वातसे चवदा
कृपण गृहीं अतिथि जसे　नृप देहीं तेविं बा तसेच वदा ७३
तितुकेचि पुन्हा झाले　विफल जसे दुर्जनीं सदुपदेश[2]
तेव्हां सख्या तुझें बळ　कोठें गेलें म्हणे यदुपदेश　७४
पार्थ म्हणे कवच दिलें　गुरुनें वात्सल्य[3] देवविल याला
नेतील न शस्त्राऽस्त्रें　शक्राऽदि समस्त देव विलयाला[4] ७५
परि मी तुझ्या प्रसादें　ऐसेंहि अभेद्य कवच खंडीन
दंडीन अरिशि माझी　शक्ति तसी कांपवील थंडी न　७६
ऐसें वदोनि मंत्रुनि　शर कवच-विदारणाऽर्थ जों सोडी
सर्वाऽस्त्र घातकाऽस्त्रें　अश्वत्थामा तयासि तों तोडी　७७
विस्मित होउनि पार्थ　प्रभुसि म्हणे गुरुसुतें प्रभाव मला
हित अहितहि जेविं तमीं　वाटेंत फणी मणि-प्रभा वमला ७८
योजीन जरि पुन्हा तरि　मजवरिच फिरेल अस्त्र बापा हें
साहें क्षण जिंकितसे　लीलेनें अरिस दास हा पाहें　७९
वश करिल रसिकसा शिर　बहु तुंकुनिहि[6] काय गा शठ कविला
काय इतर नरसा हर　हाणुनि हृदयीं स्मरें शर ठकविला ८०
हय सूत पार्ष्णि सारथि　मारुनि खंडुनि समस्त हातेरें

१ नवीनमेघासारिखी कांतीज्याची अशा कृष्णाला, २ कृष्ण, ३ कृपाळूपणा, ४ नाशाला, ५ अश्वत्थाम्याचें सामर्थ्य, ६ डोलवून, ७ सरडा, ८ मदनानें.

फोडुनि कवच पळें करि पार्थ खळाचें पळांत मीतेरें ८१
श्येनासीं धृष्टपणें गांठि बळें घालितां जसा चटक
व्यसनीं पडे सुयोधन तें पाहुनि सर्व धांवलें कटक ८२
पार्थाचा रथ झांकुनि नाना शस्त्रांचिया समूहानीं
चुकविति रुयोधनाच्या प्राणाची सर्व कुरुचमू हानी ८३
त्याकाळीं जगदीशें पर-धृति-हर पांचजन्य वाजविला
तन्नादें गजवरमद- नाशक केसरि-निनाद लाजविला ८४
प्रभु-शंख-रवें कौरव जेविं गरुड-गर्जनें महासर्प
केले भग्न नुरविला गांडीवें तिळहि पर-बळीं दर्प ८५
कुरु-बळ-विमुक्त नररथ जंगम जन मुक्त माध्वसा साजे
गर्जति जयद्रथाच्या हरणारे मृत्यु-साध्वसा सो जे ८६
कृष्णांहीं निज दर वर वाजउनि बहु स्वशत्रु कोपविले
कर्ण कृपाऽश्वत्थाम- प्रभृतींचे सिंहनाद लोपविले ८७
बहुतां कर्णाऽदि महा- वीरांसीं एक विजय युद्ध करी
बहुतहि करितिल काय क्रुद्धा कंठीरवासि रुद्ध करी ८८
भूरिश्रवा प्रभृच्या खंडी करगत नव प्रतोदास
तेणें काळहि कांपवि केवळ न सुमेरुवप्र तो दास ८९

---

१ दुर्दशा, २ दांडगेपणानें, ३ चिमणा, ४ शत्रूचें धैर्य हरणाराअसा, ५ नामविशेष (शंख) ६ सिंहाचाशब्द, ७ मध्वमतानुसारी ब्राम्हणसा, ८ मृत्युभयास, ९ साहा १० उभयकृष्णानीं, ११ सिंहास, १२ गज, १३ चाबुकास, १४ मेरुचापाया

अध्याय ११

येरीकडे वृकोदर सात्यकि पांचाळ मत्स्य हे भारी
भांडति कुरुवीरांसीं जेविं महेभासवें मेहेभारी १
खंडी युधिष्ठिराच्या आधीं खरतर शरव्रजें धनुला
हनुला धरुनि विनविला वात्सल्यें म्हणुनि हळुचि मग तनुला
करुनि प्रसाद गुरुनें दिधली ती गुरुसि दारवी शक्ती
भक्तिमदुत्तम धर्म प्रेषी द्रोणाकडे महाशक्ती ३
द्रोणासि स्वस्ति असो ऐसीं तें सर्व बोलिलीं भूतें
शक्ति महाकृत्यासी चळचळ तत्काळ कांपवी भूतें ४
शक्ति ब्रम्हज्ञानें ब्रम्हज्ञातें जसीच काळाची
तेविं द्रोणें हरिली ब्रम्हाऽस्त्रें ती मनुष्यपाळाची ५
भस्म करुनि शक्तीतें ब्रम्हाऽस्त्र क्षुब्ध होय तच्छमना
ब्रम्हाऽस्त्रानेंचि करी गुरुवत्सल-धर्मराज अच्छमना ६
शर-पंचकें विदारुनि कांय क्रूर क्षुरेंप सोडुनी
गुरुचें धनु मनुजेंद्र क्षितिवरि पाडी पळांत तोडुनी ७
सोडी द्रोण गदेतें तीवरि धर्महि महा-गदेतें हो
सच्चरित सवेंग कुतुक दे नंदन बहु महाग देतें हो ८

---

१ महा-इभ-मोठ्यागजाशीं, २ महा-इभ-अरि सिंह, ३ हनुवटीला, ४ सामर्थ्य, ५ भक्तिमंतांमध्यें श्रेष्ठ, ६ पृथ्वीतें, ७ महाशक्ति, ८ धर्मराजाची, ९ संतप्त, १० तत्-शमन त्या ब्रम्हास्त्राचे शांतीस, ११ शुद्ध अंतःकरण ज्याचें असा १२ देह, १३ शर, १४ मनुज-इंद्र, धर्म, १५ साधूंचें चरित्र, कौतुक सवेंग (स्वल्पकी मतीनें देतें आणि नंदनवन म्हणजे (इंद्रवन) महाग देतें)

पडल्या भंगुनि पावुनि सद्दीर मुखें सुवर्णन गदा त्या
गुरु शिष्य रणा वर्णिति कवि जेविं अधन सुवर्ण[1]-नग-दात्या ९
च्याऱ्ही वाजी वधुनि च्छेदुनि धनु केतु भूमिवरि पाडी
भारद्वाज[2] महात्मा धर्मासि शर त्रयें उरीं ताडी १०
विरथ व्याऽयुध होउनि सहदेव-रथीं चढे पळे धर्म
कर्म असें घडतां त्या कविचा न स्वल्पही मळे धर्म ११
भूप पळाल्यावरि बहु नाश रणीं प्राप्त होय राजास
वध्यचि अहिसा अभिमुख येतां गुरु बंधु सोयरा ज्यास[6] १२
धृष्टद्युम्न घटोत्कच सात्यकि भीमाऽदि वीर धर्मांचे
मथिती कुरु-कटकातें जैसे दुःसह विपाक कर्मांचे १३
दूरुनि पांचजन्य- ध्वनि परिसुनि बहुत भय धरी धर्म
सात्यकिसि म्हणे बापा धांव करा हो धनंजया वर्म १४
व्यसनीं सहाय होउनि आम्हाला होय जो परोक्ष कुंती
शक्राऽदि लोक यालां- मध्यें बहुमान्य तो बरा सुकृती १५
समयीं सहाय होता पुरुष श्री विष्णुरीच तोलावा
प्रियसख माधव[12] दोघे असतां न बुडो नदासि तो लावा १६
धांवा शीघ्र असोंद्या स्नेह रसाचा मनांत ओलावा
माधवजी आजि तुम्ही मित्र थडीला म्हणोनि ओ लावा १७
आहेत भीम धृष्ट- द्युम्नाऽदिक मज समीप भय नाहीं
बा त्वद्भुजाऽश्रितें म्यां विधुर[14] पाहों नयेचि नयनांहीं १८

१सुवर्णाचापर्वतदेणाऱ्यास, २द्रोण, ३रथहीन, ४आयुधहीन, ५क्षात्रधर्म, ६ज्याला, ७परिणाम, ८कवच, ९मृत, १०कुशल, ११धन्य, १२कृष्णसात्यकी, १३अर्जुन, १४अनिष्ट.

सात्यकि बोले प्रभुजी चित्तीं चिंता करूं नका कांहीं
हंस[1]-ध्वंस कधींतरि केला संगर करून काकांहीं[3] १९
गुरु कराचि शिरोरक्षक पारावह काय ओरबटा[4] टोप
गुरु वर सहाय असतां द्यावा काशास हो खटाटोप २०
असतां सहाय साक्षात् प्रभु काय धनंजयास मी राजा
कृष्णा नरा क्रिया त्या सुकरा न धनंजया समीरा[6] ज्यां २१
मी जातांचि करिल कीं तुझिया तो द्रोण विप्र हरणातें
वा सांपडतां सोडिल सप्रहरण कोण विप्रहरणातें २२
सांगावें धन-पतिनें निधिचें रक्षण जसेंचि यक्षातें
कथिलें तसेंचि तुझें विजयें मज आजि आजि-दक्षातें[10] २३
गुरु तूंहि अर्जुनहि म्यां आज्ञा तुमची कधीं न मोडावी
सोडावी प्राणाची प्रभुचीच प्रीति पूर्ण जोडावी २४
वदुनि असें मान्य करी धर्म-वचन सबहु-मान सत्वर तें
गुरु-कार्यासचि कविचें निज कार्या न बहु मानस खैरतें[11] २५
तो वीर वीरैपान[12] द्विज-पूजन करुनि सत्व-राशि कवी
शीघ्र निघे ज्याला बहु गुरु-भक्ति समर-रस त्वरा शिकवी २६
व्यूहीं सहसा सात्यकि शिरला जेसा दवाऽग्नि शुष्क वनीं
खंडन करी प्रतिपदीं कटकीं दोषज्ञ जेविं दु[13][illegible] २७
सुर म्हणति अहा शिरला हा या जलधींत काय हो मकर[14]
वा दुसरा जिष्णुचि तूं हूं धर्माऽशांति[15]काय होम कर २८

१हंसाचाभंग, २युद्ध, ३कावळ्यांनी, ४वाईट, व्यर्थ, ५अग्नीस, ६वाऱ्यास, ७सशस्त्र, ८विशस्त्रातें, ९कुबेरानें, १०रणदक्षातें (मज) ११वैराकरतें, १२सुरापान, १३दुष्टकाव्यांत (वाईटकवनांत) १४नक्र, ग्राह, १५धर्मशत्रूंचेंदेह

व्यूहीं शिरे महाबल करि-हरिण-कुळीं जसाचि हरि[1] शिरतो
कमल जसा लीलेनें द्विरद अरीचें तसाचि हरि[2] शिर तो २९
द्रोण तयाला गांठी रोधी जैसा महाऽचल[3] नदास
गुरुसा समर-प्रेक्षक पक्ष्मीं[4] नुरवीच तो चलन दास ३०
सात्यकिला द्रोण म्हणे त्वद्गुरु कृष्णाऽश्व[5] हात जोडुनी
करुनि प्रदक्षिणा मज गेला केल्या पणासि सोडुनी ३१
म्हणशिल यशोर्थ वंचिन सर्वस्वामी सदास मरशील
तरि तूं पावोनि मला सगुरु स्वामी सदा समर-शील ३२
सात्यकि म्हणे गुरुगुरो स्वस्ति असो तुज सदैव आर्यास
कालक्षेप[6] नसावा विजय-परामर्श-धर्म-कार्यास ३३
ज्या वाटेनें गेले गुरु धरिती छात्र त्याचि वाटेतें
आचार्य पार्थें जें केलें मजहि प्रशस्त वाटे तें ३४
एवं वदोनि वंदुनि घालुनि कुरुगुरु रणांऽगणीं उजवा
सात्यकि निघे म्हणे गुरु- भट हो हूं शंख करुनि मुख रुजवा
कर्णाचें बळ भंगुनि कृतवर्म्यातेंहि संगरीं उडवी
नलिन-वनासि गज जसा त्या कुरुकटकासि तो तसा तुडवी ३६
मागुनि उठले पांडव सात्यकिच्या रक्षणाऽर्थ जे त्यांतें
भग्न करी कृतवर्मा ध्यावें ज्यां पविकरेंहि[7] जेत्यांतें[8] ३७
मुरडे सात्यकि सर्पचि जाणों बल-पुच्छ तुडविलें मागें
भोजातें विरथ करी मर्दी तत्काल तच्चमू रागें ३८

१ सिंह, २ हरणकरी, ३ मोठापर्वत, ४ डोळ्यांचेपापण्यांत, ५ कृष्णआहेतअश्वज्याचे असाअर्जुन, ६ कालविलंब, ७ इंद्रानेंहि, ८ जिंकणारांस.

पुनरपि परते मार्गीं माधव हरिसा शिरे गजोऽनीकीं
अजितचि तो वरिला नर- नारायण-पादुका-रजानीं कीं ३९
मथुनि गज घटा मारी शक्र-प्रतिम-प्रभाहि जलसंधा
कीं सर्वदाहि सत्या सत्संधा निष्फलाचि खलसंधा ४०
गांठी गुरु सात्यकिला तो दुःशासन सुयोधनाहि राया
जैसे वनांत सधना बहु तस्कर वेढिती धन हिराया ४१
युयुधानें दुर्योधन करुनि विरथ पळविला पळांत रणीं
शोषी बळा शरांनीं जेविं करांनीं नदीजळा तरणी ४२
हांसति धृतराष्ट्र सुता शीघ्र-पलायन-परा सुर विमानीं
हा मंदा तेजस्वी स्वाऽधिक होतां परासु रवि मानी ४३
गुरु-सात्यकि-मुक्ताऽशुग- पटल न दे लेश मार्ग वातातें
त्यां विउनि मिळविलें यश जें भीष्मा आणि भार्गवा तातें ४४
समरीं सारथि मरतां द्रोणासि स्वैर पळविती घोडे
मोडे सैन्य स्वामि- व्यसनीं स्थिर वीर राहते थोडे ४५
द्रोण व्यूह-द्वारीं राहे मग शीघ्र सात्यकि निघाला
घन-पटलांत पवनसा पर-कटकीं तो सुदुर्धर रिघाला ४६
काय इतर गज देता जंभाऽरातीभ वाट वीरा या
त्या सुज्ञा सेना बहु- संसारा ती भवाटवी राया ४७
सात्यकि जातां मथिलें द्रोणें पांचाल कटक बहु तरणी

---

१ सिंहसा, २ गजसमुदायांत, ३ साधूचीप्रतिज्ञा, ४ खलाचीप्रतिज्ञा, ५ लुटाया, ६ सात्यकिनें, ७ किरणांनीं, ८ सूर्य, ९ द्रोणआणिसात्यकीह्यानींसोडिलेलेबाणाचेंआवरण, १० परशुरामास ११ स्वच्छंद, १२ शिरला, १३ जंभ-अराति-इभ-इंद्राचागज, १४ संसाररूपअरवी म्हणजे वन

धृष्टद्युम्नें केला तों नव्हता समय म्हणुनि न हुत रणीं ४८
चढला होता धावुनि ईषेवरि नग्न करुनि तरवारी
परि गुरु वितस्तिमित शर हाणुनियां त्यासि शीघ्रतर वारी ४९
तें पाहुनि कवि वदले झड घाली लॉवकीं असि ससाणा
गुरु-शिक्षा उग्रत्वाचि देती उग्रा जशा असिस साणा ५०
अर्जुन-सात्यकि विंता ऽकुल धर्म असें वृकोदरासि वदे
आम्हां उत्साह तुझा दे अभय जसें सुरांसि वासव दे ५१
वधिले शिशुपाळ जरा- संधाऽत्मज वीर संगरीं बहुत
गुरुनें पुढें न झाला जों केला तोंचि रण मखीं न हुत ५२
भीमा धनंजयाचा घ्याया क्षम तूं मरुत् समाचार
तत्कुशल-वृत्त मौक्तिक- सम तें मज सितगरुत्समा चार ५३
सात्यकि बळेंचि म्यां कुरु- कटक महा संकटांत शिर कविला
गेला शरसम समयीं बा घावें लागतोंचि शिर कविला ५४
कां पाठवितों कळतें जरि करिल व्यूह नद गेंडप यातें
तूं सेतु तरेल इतर न कुरुबळा जेविं न दगड पयीं तें ५५
तों पांचजन्य ऐकुनि धर्म म्हणे हा अभाग्य बहुधा मी
कृष्णा पृथा सुभद्रा उत्पात विलोकितील बहु धामीं ५६
बा स्पष्ट पावलाचि क्रूराऽरिगणांत वत्स मरणा[illegible]
सख्य स्मरोनि करितो अभिमानी कृष्ण तत्सम [illegible] ५७

---

१ द्रोण, २ धुरेधर, ३ वीतभर लांबीचें असे, ४ पक्षिविशेष, ५ खड्गास, ६ सहाणा, ७ वायु, ८ हंसासारिखा जो भी त्या मला, ९ झाल्याला, १० नाहींसा, ११ उदकानें, + अग्नीचा, अर्जुनाचा,

भीम म्हणे आहे प्रभु- वर सारथि अर्जुनासि भय नाहीं
तूं त्या कृत-प्रतिज्ञा- प्रति शीघ्र विलोकिसील नयनांहीं ५८
आज्ञा धरुनि शिरीं हा मी जातों सर्व शत्रु पळवीन
मळवीन सुयोधनयश शंखरवें कृष्णकुशल कळवीन ५९
धर्मादेवीच्च गमे केली भीमें असी प्रतिज्ञा ती
द्विज म्हणति तुझे होउत अहित वश तुझ्या असीप्रति ज्ञाती
पूजुनि नमुनि द्विज-गुरु- चरण निघे पिउनियां नव स्करेतें
हा तो ईशाचि न परा भी जो जन्मे स्कमानव-स्करेतें ६१
बल जलधि गमे शिरतां जो भीमहि मत्त तो खरा मकर
वर्षे शर पर निकरीं जेविं सुहृद्दत्त-तोरंव राम-कर ६२
तों भीमातें वारुनि गुरुनें नाराच हाणिला अलिकीं
तो अमृत-कनककलशीं भासे कृष्णाहि नीरजीं अलि कीं
द्रोणामनीं कीं वश हा मज गुरुतें जेविं हरि लगामातें
नमिल म्हणोन स्करवें जा त्वद्भुज परतेज हरिल गा मातें ६४
गुरु हांसूनि म्हणे या व्यूहीं भीमा तुला न शिरवेल
शिरसिल जरि तरि घालुनि वांचेल दवाऽनलांत शिर वेलें
मज वंदुनि मदऽनुमतें शिरला व्यूहांत कृष्ण[11]-सारथि रे
शरभापुढें टिकेना सिंहहि मग काय कृष्णसार[12] थिरे ६६
अक्षत जरि मी शिरणें तुज या व्यूहीं अशक्य मंद्रेचितीं
जाणे करावयाजीं कर्में भलतींच एक मद्रचि तीं ६७

१अर्जुनाप्रति, २कृष्णार्जुनाचेंकुशल, ३स्कमानवाच्यावीर्यें, ४ग्राह, ५संतोष, ६ललाटी, ७कमलीं, ८किंवा, ९अश्व, १०वल्ली, ११अर्जुन, १२मृग, १३मत्-रचित-म्यांरचलेल्यांत.

रक्तेक्षण भीम म्हणे झालासि ब्रम्हेबंधु चळलास
कळलास अधम कीं तूं खळसंग धनुष्य धरुनि पळलास ६[illegible]
योग्य नव्हे ध्याया-तव अनुमत तो वासवि प्रवेशाला
कुतुकें सभ्य प्रभुहि न बहु मानिति काय विप्र-वेशाला ६९
हें किति तुच्छ मदऽनुज स्वबळेंचि धसेल शत्रु कटकांत
वचकेल काय शिरतां हंसाद्येऽनिरुद्ध गरुड चटकांत ७०
मी भीम त्वंदरि नव्हें त्वत्पूजक सदय तो धवळवाजी
मज म[illegible]णतसे तेजेंचि खलाऽरि योध वळवा जी ७१
आपण पुत्र पिता तूं म्हणतों द्रव परि न हें तुला लव दे
पद-पतित-रजा देऊनि पात्रत्व गुण स्वयें कुलाल वदे ७२
म्हणतों नित्य निज मना कीं या द्विजनायका पिता मान
परि तूं निर्दय इतर- प्रणताची काय कापिता मान ७३
तूं काय गा स्व धर्मचि सर्वांची पुरविणार आळ पिता
किति नाग-कालपाश स्वाऽन्यायचि करकरूनि आळपिता
जरि आपणाशि मानुनि शत्रु असा पातलासि कर्लहातें
तरि या कर्माचें घे देतों मी भ[illegible] फल हातें ७५
ऐसें बोलुनि सोडी तो द्रोणरथीं उडी गदा घाली
अनिर्वार्याचि खवळली जसि पाडाया कुंडी गदा[11] घालो
तों स्व रथावरुने उडी टाकुनियां त्या गदेशि गुरु चुकवी

---

१ रक्त-ईक्षण-आरक्तनेत्र, २ ब्राम्हणाधम, ३ हंसादिकानीं रोधलेलानाही असा, ४ त्वत्-अरि-तुझाशत्रु, ५ मत्-गदा-माझीगदा, ६ होणा; ७ बांधणारा, ८ युद्धातें, ९ निवारणकरण्यास शक्यान्हवेअशी, १० शरीर, ११ रोगवपापयांचीपंक्ती,

अभिमान त्यजुनि जरा काळगतिस आत्मयोगपटु सुकवी ७७
पडतां रथीं गदा तो वरसुरा पळ वीर विप्र भारेना
कौरव वेष्टिति भीमा तो त्या पळवी रविप्रभा सेना ७८
भंगी भीमगदाऽशनि सतुरग सूत ध्वजा रथेनगा ती
रुद्रचि वृकोदर गमे त्या त्रिपुराचेंचि ते मथन गाती ७९
सुखवध्यें त्वदऽपत्यें भीम शरां जेविं हरि नखां बकरीं
म्हणुनि तुज म्हणत होतों कीं खल कुल-मंडपा न खांब करीं
भीमें एकैक शरें दृढबाहु सुषेण दीर्घनेत्र असे
वधिले सुदर्शनाऽदि त्वत्सुत दश मृगवरें जसेचि ससे ८१
द्रोणें पुनरऽपि केलें दारुण शर-वर्ष धरुनि वाटे तें
वर्षे व्रजीं प्रलय-घन- वृंद तसें गुरु-धनुष्य वाटे तें ८२
भीम रथावरुनि उडी टांकुनि गुरु-यश करावया गोळा
धांवे यंत्रापासुन वेगानें जेविं [illegible] गोळा ८३
शरवृष्टीनें वृकोदर लेशाहि न धरुनि साध्वस रिघे तो
वाटे डोळे झांकुनि वृषे त्या लीलें[illegible]नें सरि घेतो ८४
द्रोण रथातें कवळुनि तो नित्य नवा युवा [illegible]
दूर झुगारी म्हणवी शतवार सवायु-वासवा होतें ८५
गुरु मनिं म्हणे विलोकुनि हें गरुडहि चित्रसा उगा राहो
ऐसेचि [illegible]ुज हो दूर समस्ताऽरि-मद झुगारा हो ८६

---

१ भीमाचीगदारूपअशनि (वज्र) २ रथरूपपर्वतातें, ३ तोफेपासून, ४ भय, ५ बईल, ६ पावसाचीसर, ७ अश्वसहितानें, ८ वायुसह इंद्रातें, ९ हाशा ब्दातें, + अग्निसा.

स्वरथीं भीम बसविला शीघ्र विशोकें[1] जसा तपेन[2] अरुणें
नव यानीं[3] गुरुहि बसे ज्या वृद्ध असें म्हणो नये तरुणें ८७
द्रोण द्वारीं राहे मागें सोडूनि पद विरोध सरे
मारुति म्हणे विशोका हूं व्यूहीं शत्रुमद विरो धेंस रे ८८
भीम करी वीरांचें वृक्षांचें मथन वातसा वाटे
निर्मावा जेविं वनीं दहनें तो पथ नवा तसा वाटे ८९
कल्पांतीं कदन जसें रुद्र तसें तो गदीन[4] भीम करी
तीहि गदा कुरुकटकीं शिरतां जैसी नदीं न भी मकरी[5] ९०
पर-सेना लीलेनें शिरतां तत्काळ तो विदारी ती
राम-शरांची बहुधा आली त्या युद्ध-कोविदा[6] रीती ९१
दूरुनि सात्यकि अर्जुन पाहुनि दे भीम योध हाकेला
धर्माला कळवी कीं आहेत स्वस्ति शोध हा केला ९२
तें परिसुनि कृष्ण-सखे सात्यकि-सह गर्जले सुखें फुगले
असतिल मयूर परम- प्रिय-घननादोदयीं कसे उगले[7] ९३
भीम धनंजय माधव सात्यकि हे वीर गर्जतां चवघे
धर्म म्हणे शीतल हो कर्ण-युगा[8] या सुधोर्मिची[9] चव घे ९४
वत्सा जेविं निववितो इंदु-कर चकोर-दृष्टिला गोरें[10]
तेविं स्फुरन्नयना[11] नव भुज यांसि न पापदृष्टि लागो रे ९५
बा चिंता-तटिनीच्या गिळिले बहु देव दैत्य नर डोहें

---

१ विशोकनामकसारथ्यानें, २ सूर्य, ३ रथ, ४ गदी-इन-गदाधरांत श्रेष्ठ, ५ मगरी, ६ युद्धपंडिता, ७ उगेच, ८ दोन्ही कानास, ९ सुधा-ऊर्मि- अमृतलाटेची, १० गौरवर्ण, ११ स्फुरत्-नयन- आप्तांच्या नेत्रांस, + वाटेला.

श्रीगुरुनेंचि म्हणावें कींवा स्वाऽश्रित कदापि न रडो हें ९६
श्रीकृष्ण कृष्णा सात्यकि कुशली आहेत धन्य मी आजी
आजि-क्रेतूंत गिळिती रिपु काळीसी करूनियां आजी ९७
बा तूं ज्यांचा द्वेष्टा कैसे जय पावतील ते जन गा
शत्रा-पुढें टिकावें ऐसें कैंचें प्रचंड तेज नगा ९८
आजीसी बहुमान्या गांडीवलता पराऽयुध-ग्रामा
विजया जय देउ जसी कोदंड-लता[6] पराऽयुधग्रामा ९९
रवि अस्तासि न जातां मारूनि जयद्रथासि धवल-हरी
उठविल काय स्रवाच्या जेविं पयोधींत रात्रि-धव लहरी १००
सैंधव मेल्यावरि तरि कौरव-पति करिल काय सामातें
तो दुःख-प्रदहि प्रिय सर्वस्वा वरिल कायसा मातें १०१
अंध म्हणे हा भीमो- त्कर्ष मला संजया परिसवेना
गमला नसेल दुःसह मुनि-धिक्कृति-गंज यापरिस वेनां[11]
कांपविला कीं व्यूह व्याघ्रानें जेविं कातरों[12]ऽस्र ससा
सूत शेष राहिले जे त्यांचाही करिल घात राक्षससा १०३
चुकवावें हरिणाच्या कैसें क्षुब्धा[13] हरीस कळपानें
वधिल मुलें तो तरूंचीं जेविं महाऽनिळ हरी सकळ पानें
कुरु-कटकीं भीम करी कर्म कसें काय तें कळीव मला
उग्राहि सूर्य न जिरे बा कर्कोटाऽहिविष कंळी[+] वमला १०५

१ अर्जुन, २ रणयज्ञांत, ३ शत्रु, ४ गांडीवगुण, ५ शत्रूंच्याशस्त्रसमूहा, ६ पर-आयु-धक्-राम- शत्रूचें आयुजाळणाराजोराम त्याला, ७ श्वेताश्व अर्जुन, ८ रात्रिपती (चंद्र) ९ ऐकवेना, १० धिक्काररूपटींग, ११ वेनराजाला, १२ भयानें चंचलनेत्रअसा, १३ क्षोभपावलेल्या, + कळी.

सूत म्हणे श्रवण करीं कथितों मी भीम-कर्ण-समरा ज्या
पाहुनि सुर मुनि वदले रण-पंडित भीम कर्ण सम राजा
केला तें रोमांऽचित भीमानें कर्णवासवें काय[1]
गमले प्रळयीं भिडतो तो अर्णव अर्णवा-सवें काय १०७
नरहरिचे लाजविती जैसे बालाऽर्क-वर्ण नख पविला[2]
भीम-शर तसेचि तिहीं केला परिभूत कर्ण न खपविला १०८
होउनि विरथ पळाला कर्ण तया घे रुषेण निज-[3]यानीं
भीम-भुजांनीं केलें त्रस्त[4] सकल सैन्य लब्ध-विजयानीं १०९
भीमाच्या सिंहरवें भ्याले बहु एकही न परे[5] परते
जे शूर मदांऽध द्विप हगले बलधैर्यहीन परपर ते ११०
कळला कर्ण-पराभव झाला हें भीमसेन-सिंहरवें
धर्म म्हणे जोडावें वत्सा ऐसेंचि यश तुवां बरवें १११
कर्ण-पराभव-हर्षें वाजविले शंख बहु अनीकांहीं
त्या आनंदा मायां[6] नाहीं अवकाश जन-मनीं कांहीं ११२
परिसुनि परदररव बहु वाजविती शंख तावकहि[7] मानी
तो प्रभुशंख तव चमू-भा जेविं प्रलय-पावक हिमानी[8] ११३
गांडीव-पांचजन्य-ध्वनिही लीलेंकरूनि लोपविले
भीम-रवें मग योगी पळेतरि[9] नसतील काय कोपविले ११४

---

१ देह, २ वज्राला, ३ निजरथीं, ४ भयशील, ५ शत्रु, ६ मावया, ७ तुझ्याकडील, ८ घट्ट बर्फ, ९ पळभरतरि-

अध्याय १२

शिरतां अर्जुन सात्यकि   भीम व्यूहीं गज-व्रजीं हरिसे[1]
धांवत जाय गुरुकडे   दुर्योधन वसति षडरि[2] ज्यासरिसे[3] १
द्रोणासि म्हणे गुरुजी   शिरले व्यूहीं कसे तिघे अरि ते
तुमच्या प्रताप-तपनें   केले तुच्छ प्रवाह कां न रिते[4] २
गेले अर्जुन सात्यकि   भीम महाबळ जयद्रथाजवळ[5]
[illegible] कालांऽतक यम   जाणों त्यांचा करावया कवळ[6] ३
तुज जिंकिलें तिहीं हें   अद्भुत लोकां न काय वाटावें
ग्रीष्में जेविं तडागें   तेविं समुद्रेंहि काय आटावें ४
हतभाग्य मीच बहुधा   आहे माझा विनाश या कलहें
कीं जें तुझें त्रिलोका   लंघ्य तिघांनींचि लंघिलें बल हें ५
आतां काय करावें   कैसी होईल सिंधु-राज-गती[9]
झाली त्या पार्थ[10]-भयीं   सिंह-भयीं जेविं सिंधुरा[11] जगती ६
द्रोण म्हणे सर्वाऽधिक   भीताऽभय-दान सत्य जा वेंचें[12]
शिर शिरतिल पर यास्तव   त्यां व्यूह-द्वार न त्यजावेंच ७
वत्साहि त्याविषयीं   आहें मी नित्य अनलस मराया
जा सैंधव रक्षाया   पर-दुःसह तूंहि अनलें[13]-सम राया ८
दिव्य-कुरुक्षेत्र-पट   ग्लैंह[14] सैंधव ढळति अस्त्र हे बाण

१ सिंहसे, २ षट्-अरि-कामादिसाहाशत्रु, ३ ज्याच्याबरोबर, ४ रिकामे, ५ जयद्रथाचा, ६ ग्रास, ७ नळ्याने, ८ युद्धानें, ९ जयद्रथाचीगती, १० अर्जुनप्रचुरा (सर्वत्र अर्जुन [illegible]) ११ गजाला, १२ खर्च, १३ अग्नितुल्य, १४ पणद्रव्य.

या युद्ध-द्यूतींचे जय परिभव सत्य तैं[1] मृषा जाण ९
मी द्वारीं नसतां गज सरसीसी[2] पर चमू दवळतील
शत्रु-करांतें सैनिक-पति दत्ताऽभय अमूढ वळतील १०
जाणों युक्ति बळाचा जीस्तव कुरु-नायका पुरोवा ती
शिवतांचि पराभूति[4] स्वच्छ यशा खाय कापुरा वाती ११
मानुनि शासन गुरुचें व्यूहाबाहेरुनि क्षितिप[6] तूर्ण
जाय कराया जीवन- काम-जयद्रथ-मनोरथा पूर्ण १२
तों वीर उत्तमौजा तद्बंधुहि देखिला युधामन्यु
तत्काल तिघां-करवीं धरवी युद्धाऽर्थ आयुधा मन्यु[7] १३
होऊनि उत्तमौजा विरथ युधामन्युच्या रथीं चढला
रथ भंगितां तिंहीं बहु कुरु-पति कोपें करूनियां कढला १४
भूप गदा पडतांकुनि सिंह गजावरि जसा तसा तूर्ण
धांवे दोघे भ्रातें वीर कराया रथा-सकट चूर्ण १५
आयु[10] म्हणे त्यांसि मरण आलें हें टाकुनी उडी दवडा
वधिलचि हा शूलोऽर्त्ता[11] वाटुनि केला जसा उडीद वडा १६
ते भू-पृष्ठीं पहिली मग घाली तद्रथीं उडी दरदौं[12]
तो झाला पीठ जसा सांपडला चर्वणीं उडीद रदौं[13] १७
परिभूतिनें[14] तळमळे जेविं नरवीं विद्ध[15] मानव स्फयानीं
भूप चढे शल्यरथीं तेही राजोत्तमा नव[16]-स्फयानीं १८

१पूर्वीच्याद्यूतांतले, २सरोवरासारिखी, ३पूर्ति, ४पराभव, ५आज्ञा, ६दुर्योधन, ७क्रोध ८उत्तमौजा व युधामन्यु यांहीं ९ज्याप्रकारें धारण करावयाची त्याप्रकारें धारण करून, १०आयुष्य, ११शूलरोगपीडितास, १२भय देणारी, १३दांताळा, १४पराभवानें, १५टोंचलेला, १६नव्या रथीं-

पार्थाकडेचि गेले ते त्याचे चक्र-रक्षक रथानें[1]
राया मग दुर्योधन- राजाही युक्त होय वर्‍यानें[2] १९
पुनरपि गाठूनि करी भीमाला कर्ण कौरवा[3] रण गा
सर्वाऽसुर-राज बली जेविं चतुर्दंत-गौर-वारणगा[4] २०
वृद्ध म्हणे भग्न करी भीम बळें करुनि संगरा ज्याला
त्यावरि जाया झाला कैसा उत्साह अंग-राजाला २१
ज्याचा भयें न लागे धर्माचें पळहि पातया पातें[6]
तो कर्ण भग्न झाला केला लघु नहुष-पात यापातें २२
भीष्म-द्रोण-भयाऽधिक ज्याचें भय मानितो अर्जानारी[8]
त्या भीम-शान्कें भंगी हरि-भीत गजा न कां अजा तारी २३
जो उपजला स-कुंडल- कवच नव-चमत्कृतिप्रति प्रसवे
रस-वेत्ता दाता ज्यां[*] ब्राम्हण-पद-पूजना-विना न सेवे २४
दैते पर-घूकांनें स्फुहृदंऽब्जाचे प्रभाकर हरी[11] जे
ते सर्वहि ज्या एकें केले हरुनि प्रभा करद राजे २५
त्या वीर-वरा कर्णा सर्व-स्वविद्या-दया-कळाऽवासा
भीम कसा विक्रम-गति रोधक झाला ह्या कळौवासा[13] २६
पुत्रास सखा आश्रय सर्वस्व अभेद्य कर्ण तो कवच
यश बहु रुचे जयाचें जेसें अस्पष्ट-वर्ण तोक[*]-वच २७
तुरविल शेष परांच्या मथुनि सकल सित-हयौं[14]-सकट कटकीं

१वेगानें, २उत्तमरथानें, ३ हे धृतराष्ट्रा, ४ इंद्राला, ५ कर्णाला, ६डोळ्याचें पातें, ७ कर्णपतनानें, ८ धर्म, ९ संवय, १० स्फुहृत्-अब्ज-आप्तांच्या हृदयकमलाचे, ११भीतीला, १२करभारदेणारे, १३ पायखुंटा, १४अर्जुनासहित, + शत्रुरूपघुबडांस, ⁂ कर्णास, * बाल.

ज्याच्या भरंवसियानें केली न धरुनि भयास कटकट[1] कीं २८
त्या कर्णासीं कैसा पुनरपि तो भीमसेन समर करी
अत्यद्भुत[2] हें प्रतिभट मर्त्य-करी एक एक अमर[3]-करी २९
✻आधींच सदय कळलें बंधुत्व-कथी स्वयें पृथा ना तें
मग केलें युद्ध कसें न करावें साधुनें वृथा नातें ३०
दोघांत कोण विजयी झाला तें सांग आर्यकोदे गा
कांहीं काल सुखें कीं दुःखें संसारि-काय कोंदे गा ३१
सूत[4] म्हणे भीम निघे बंधुकडे जावयासि वात[5]-गती
त्याच्या दृष्टि-पुढें पर- शक्ति न हरिच्या जशा शिवा[6] नगती ३२
धांवुनि कर्ण म्हणे रे दावुं नये पृष्ठ संगरोपरतें[7]
पर तें रणींच मरणा ऽवधि जरि खातील अंग रोप[8] रतें ३३
तुजसीं युद्ध घडो हें स्वप्नींहि न चिंतिलें परानीं कीं
तो तूं भीमा मजला पृष्ठ कसें दाविसी परा ऽनीकीं[9] ३४
सर्व स्वजीविता ऽधिक यशाचि स्फरवा ऽस्पद न भाउ परते रे
रण-निज-धर्मापासूनि न मळाया वदनभा उपरते[10] रे ३५
शत्रूंसि पाठ दाविसि हें तुज कुंतीसुतासि अनुचित रे
क्षत्रिय लब्धजयाचि कीं खरतर-परशर-विशीर्ण[11] तनुचि तरे ३६
भीम प्राणहराया अपकारें ताप-तापसा परते
विनविनि गर्मे करुनि त्या आत्रेया[12] तापसा परसा पर ते ३७

---

१ कलह, २ अति-अद्भुत-मोठेंआश्चर्य, ३ देवांचागज, (ऐरावत) ४ संजय, ५ वायूसारिखेंगमनज्याचें असा (भीम) ६ कोल्ह्या, ७ संगर-उपरत-समरपराङ्मुखानें, ८ बाण, ९ शत्रुसमुदायांस, १० पराङ्मुखनहो, ११ विकळ, १२ दुर्वासास.

✻ आधींच सदय कळवी- असाही पाठ आहे.

मृदुपूर्व युद्ध रविसुत भीम करी क्रोधपूर्व गा राजा
कांपविती इषु त्याच्या बहु थोडें त्या शुचींत गारा जा ३८
भीमातें आच्छादिति वृषेशर जे पत्रिपतिसम रयज्ञ
या दोघांचा बहु दे नारदनयनांसि रति समरयज्ञ ३९
कर्ण करी स्मित तेणें भीमाला बहुत राग ये रचितें
हास्यचि बहु ताप न विष मानधन न साहतात येरचि तें ४०
जरि होय भीम जैसा बहु पुष्पित पळस लालभडक वनीं
कठिणींहि रणीं न पडे त्यागुरुभक्तासि जेविं जड कवनीं ४१
तें भीमवपु विनाशर शल्यवपु जसें विनां-शलल नाहीं
केला इषुनीं त्याचा न शकाचा जेविं नाश ललनाहीं ४२
भीमें आठविला स्त्री- वस्त्रहरण हा निकार भारी हो
कर्णहि मुख्यत्वें जो करणारा हानि कारभारी हो ४३
केला पुन्हा मथुनि धनु हय सारथि तो रणस्थ विरथ कवी
वाटे घनेरव समरीं कपि रोधुनि तोरणे स्थविर थकवी ४४
अन्य-रथीं क्षिप्र चढे मोह प्रकट न करूनि आधिरथी
कीं होवून न विकल स्वेच्यामोहें धरूनि आधि रथी ४५
कर्णाचि धन्य न होता अन्य तसा मानव क्षम रणानें
देतें कां न क्षतशत- चित तितेंउसमान वक्ष मरणानें ४६
कर्ण पराभव म्हणवी येउनि कानास हाय हा निवेरा

१ आषाढमासांत. २ कर्णाचे बाण, ३ गरुडतुल्य, ४ वेगजाणणारे, ५ प्रीति, ६ कारितें, ७ अन्य, ८ शरावांचून, ९ साळूचें देह, १० कंटकावांचूनजसें, ११ स्त्रियांनीं, १२ अपकार, १३ मेघनाद, १४ मारुती, १५ बहिर्द्वार, १६ कर्ण, १७ आपल्यामूर्च्छेनें, १८ मनोव्यथा, १९ क्षतशतानें व्याप्त, २० चाळणीसारखें, २१ म्हातान्याधृतराष्ट्रास, + इद.

रोदन वृथा खरें परि साहेल कसी सहायहानि बरा ४७
मोहें वाहुनि हृदयीं चिंतेतें वृद्ध जेविं सांगे तें
पुनरपि नद्वृत पुसे परिसा संजय तयासि सांगे तें ४८
कर्ण पुन्हा क्रोधानें धांवे तें देखतां असें बहुत
वदले नावेक पावक- वदनीं झालाचि भीमसेन हुत ४९
हय वृषे हयांत मिसळी जे वर्णे स्पष्ट आंसविल याला
देखुनि नव विजयाची पावे साराच आंस विलयाला ५०
अपकार तुम्हीं केले जेजे त्यांतें स्मरोनि तो खवळे
कर्णदवीं घनचि गमे घाया श्रितचातकांसि तोंख वळे ५१
एकें मुखें किति करूं अत्यद्भुत युद्धयज्ञवर्णन गा
वाटे प्रवर्तला तो भेदाया मूर्तवज्र कर्णनगां ५२
तोडुनि धनु कर्णाची शक्तिहि भंगी जशीच मूढ कवी
कीं जेविं मथुनि मन मुनि विघ्नाची दारुणा चमू ठकवी ५३
भेदी भीम शरांनीं बहु शीघ्र परा शरासनादानीं
भिववि वृषा न तें निशि- चर जेविं पराशरास नादानीं ५४
करिती ते वृषभ गज व्याघ्र हरि शरभ रूरारुरसम रणा
ब्रम्हरस नसा न गणूं हे वीररसचि सुरां स्फुरस मरणा ५५
भीमें पुनरपि कार्मुक तोडुनि वधिले रू-शंख-धवल-हरी
नवल अरि करी प्रसवे बहुत नदानंद-सिंधु-नव लहरी ५६

१ शस्त्रविशेष (बर्ची.) २ वत्सक्षीय, ३ कर्ण, ४ आस्वलासारखे काळे, ५ आशा, ६ भीम, ७ कर्णरूपदवानळीं, ८ आनंद, ९ अति-अद्भुत, १० कर्णरूपपर्वतास, ११ कर्णास, १२ भीमशर, १३ भीमकर्ण, १४ रू-शंख-धवल-हरी - शंखासारिखे पांढरे घोडे, + मंत्रशास्त्रज्ञ, * राक्षस, ÷ कर्ण (नवलकरी म्हणजे आश्चर्यकरी.)

भ्रात्यासि म्हणे कुरुपति तूं वरके पिटोनि दूर लाव कसा
दुर्जय धांवे ह्याया श्येनापासूनि चूर लावेकसा ५७
शरपातदेश सोडुनि सेना होतां उगीच बाहेरी
जरि जाय एकला अरि- वरि दुर्जय तरि उगीच बा हेरी ५८
लागे स्वर्ग-फलद शर भीम-क्षेत्रीं सुधीट पेराया
यश साधाया घालुनि अंजन नेत्रीं रुधी टपे राया ५९
सातानीं मग आधीं भीम उरीं ताडिला नवशरानीं
नाराकेश उपडितां गज होय हरीस कां न वश रानीं ६०
तो साश्वसूत दुर्जय वधिला तत्काल न करितां गलबा
जाणों भीम म्हणे घे स्वर्ग त्यागुनि कुसंग हा चल बा ६१
रडतचि दुर्जय कर्णे त्यासमरमरवांत घातला उजवा
मौनें म्हणे कुमार व्यर्थ नयन रुजवितां सुखें रुजवा ६२
कर्णे गणिले न विशिख भीमाचे लागले कचाकच ते
नच तेजस्विज नसता पचते तदवयव खळखळां खचते ६३
स्थविर म्हणे हा कर्णा बळ बहु परि पांडवां पुढें न चले
अंगार सर्व-दुर्धर तदपि चकोरांसि ते सुखें पचले ६४
सूत म्हणे होय पुन्हा कर्ण कलह-रत चढोनि नवयानीं
आश्चर्यचि तें कीं रणें- सव दाखविला रुरांसि नवैयानीं ६५
कर्णाचे हय चारी मारी खवळोनि तो [illegible]

१नीच, २दुर्योधनभ्राता, ३पक्षिविशेष, ४पाहि, ५दुर्जय, ६सूर्यपुत्र, ७गळते, ८धृतराष्ट्र, ९निखारे, १० रणयज्ञ, ११नव्यानीं, + बाण, ∴चकोरपक्ष्यास चकोरांचें भक्ष्य निखारे आहेत असाभाव.

भीमबळानें वारूं न शके तों जेविं भोगदोऽघानें ६६
केतु च्छेदुनि सूतहि वधिला अत्युग्र तेज रायानें
वृष मंदोत्साह गमे आली पर स्फूर्ति न जरा यानें ६७
राहे कोदंडबळें तो दंड-बळें उभा जसा जीनें
तेजस्वी नच वांके स्वीकारिल केसरी कसा जीनें ६८
भूप म्हणे रे दुर्मुख द्याया कर्णासि अभय बा धावें
आपण देखत असतां अरिचें स्वसख्यासि अभय बाधावें
केला कीं कर्ण विरथ चापीं गुण आधिरथिं रथीं चढवी
तों शर जसा मनापें त्यो याजलधीस तूंहि जा कढवी ७०
गेला वाराया जो दुर्मुख देखुनि समक्ष याला हो
प्रेषी शर भीम म्हणे सत्वर हाही यमक्षया लाहो ७१
वाराया गेला तो आपणचि न लागताहि पळ वारे
जाणों शरां म्हणे धनु कार्य पुढें नीट हात वळवारे ७२
दुर्मुखरथ सांपडला विरथा कर्णासि आयता राया
दैवत्यक्तासि शके न सखा न पिता न माय ताराया ७३
राधेयाला नधरे होतां दुर्मुख परोक्ष रोदन हो
स्नेहगुण असाचि कसा मोहद मज्जनपरा सुरोद न हो ७४
नांदे स्फरवें सदोदिन संसारीं तोचि जो अनय न करी
न निघे इतर जन बुडे व्यसनीं पंकीं जसा अनयन करी ७५

१ कर्ण, २ कर्मफळाच्या भोगदेणाऱ्याअघातें, ३ म्हातारा, ४ खोगीर, ५ गमशर, ६ प्रसिद्ध सागरास, ७ भीमास, ८ यमसदनास, ९ मरे, १० नाटोपे, ११ गतप्राण, १२ स्फरासमुद्र, १३ अन्याय, १४ अंध, + सिंह ✳ गज.

करि साऽश्रु दुर्मुखाच्या तो कर्ण कवि प्रदक्षिणा देहा
समरीं भीम गमे श्रुति-गो-नैर्णक विप्र दक्षिणा दे हो ७६
रडतां प्रहार केले होते ते सर्व उगविले निपट
निपट प्रखरशरांहीं वाटे चित्तांत पाडिले विपट ७७
सव्यभुजीं भीमाच्या कर्णे नाराच अर्पिले चवदा
चव दाखऊनि वदान्यें स्वैरसें ते अतिथि तर्पिले च वदा ७८
भीम न चळला जन्हि हत खळ खळखळ विपुल भुज वमे रुधिर
गमलें त्यांजिना शिरतां रविसुतनाराच रुजव मेरु धिर ७९
भेदी भीम तिहींच क्रोधभरें त्या वृषास रोषोनीं
जाणों म्हणती ते हय त्याडोहीं दुते नृषा सरो पानीं ८०
करिती तद्वैर्यातें ते काम-क्रोध-लोभसे नाहीं
वृष निरखिला हरि-नख-क्षत-गजसा नष्ट-शोभ सेनाहीं ८१
ते सत्य सर्प न विशिख कर्णाहि न तदीय-सदन-वारुळ तो
कीं माणिक्यसर जय- श्रीवरणीं शर गळां नवा रुळतो ८२
बहु रक्त दिसे खेळुनि होय जसा काय बा गुलालातें
पळतां कर्ण स्मरलें भिऊनि पळे बाळ बागुलाला तें ८३
उच्चैःश्रवःस्पर्धसीं भी त्यागुनि न रमते जेंवन वाजी
प्रकटिति कशा प्रतोदा वांचूनचि परम ते जव नवा जी ८४
तृप्ति वरि सद्गुत्कर्षे विहित-जय-स्थान नारद नविच कीं

१ गोवत्स, २ विपर्यास, ३ खरके, ४ ओके, ५ बाणानीं, ६ लवकर, ७ शोभा हीन, ८ शोभतो, ९ चपल, + कर्ण, ✶ दात्यानें (कर्णानें) ✱ त्यासर्पाचेंगृहरूपवारूळ (भोम)

ब्रम्हरसहि म्हणतो हरि जन रूयशा स्वानना रदं न विचकीं ८५
कर्ण पळे भीमभयें जैसा राक्षस पराशर-भयानें
तें आपणा हरि करुनि दाखविले बा परा शरभ यानें ८६
भासे भीम भयंकर बहु जैसा देव अंधकारातीं
जे भीत भंगवेला जीं कां ते स्पष्ट अंध कोरा ती ८७
रुद्र म्हणे बहु देतो दुर्योधन परममंद राग मला
सांगे नित्य स्वयशो- हर कर्ण असेल मंदरा गमला ८८
दिधलें देइलहि यशो- मृत परबळ जलधि मथुनि अनिबल हा
कलहा करितां मजसीं भंगचि पावेल सामरांहि बळें हा ८९
लज्जाहानि न झाली त्या मुग्धा मजहि मुग्धताता कीं
म्यां कल्पिली प्रबलता अल्पबळीं जेविं दुग्धता ताकीं ९०
जंय भीमवधाविषयीं कर्ण रूयोधन करीत बकबक रे
कैसे करितील निमि- ग्रास दहनमेषभंग बक बकरे ९१
सूत म्हणे धृतराष्ट्रा बा कारण तूंचि या विनाशाला
शून्या होत्या न तुझ्या सच्छलपर या नयाविना शाला ९२
कपटद्यूतादि कुमत गुरुरूमतसम प्रभावि लंकांचें
त्वां पक्कहि शांत नव व्यासविदुरवचन भाविलें कांचें ९३
झाले भीष्मद्रोण- व्यास-विदुर-सदुपदेश तुज कुंचले
कर्ण-शकुनि-दुःशासन- दुर्योधन-मंत्र अमृतसे रुचले ९४
उरलेंही घालिसि बा काळमुखीं स्वकुळ घातलें कांहीं

१ रुद्र, २ बंदिशाळा, ३ कल्पद्रुमास, ४ देवसहवर्तमान, ५ इंद्र, ६ मूर्खपित्यास, ७ अर्जुन, ८ मलाप, ९ निमिनामक महामत्स्याचा ग्रास, १० साधु छल प्रधान, ११ काजरे, १२ मसलत, + दांत, ∴ पराशरऋषीच्या भीतीनें, ∔ पराजयवेळा.

का देसी दोष परा त्वां हा केला न घात लेंकांहीं ९५
स्वयशोरक्षणचि करिति बहु न तुझें अंगरक्षण नयेज्ञ
कीं तत्काळचि देतो सद्गतिनें संगरक्षण न यज्ञ ९६
भंगे परि न समितितें कर्ण सतीनें जसा न विट लाजे
क्षणभरि म्हणोत याला ते जन म्हणतील राहु विटला जे ९७
कर्णपराभवकोपें भीमावरि धांवले तुझे सुत ते
दुर्धर दुर्दम दुःसह दुर्मर्षण जयहि जे मदें उन्मत्त ९८
भीमें त्या पांचांचे केले तत्काळ पांच विलय महा
कर्ण म्हणे आयुविना यांचा रिपु कोण वांचविल यम हा ९९
छेदी धनु हय सारथि मारी खंडी पुन्हाहि चापातें
भीम करी कर्णातें विरथ कथूं कर्म काय बापा तें १००
भासे कर्ण क्षितिवरि झाला सोडुनि गगन रवि पत्ती
आल्या नसतां भीतो मग न गणी सखगन-नर विपत्ती १०१
कर्ण गदा भिरकावी क्रोधभरें चावुनी रदनवासा
तीनें वारुनि वर्षे विजयाचा भाऊ नीरद नवासा १०२
नुरवि करुनि पर कवचा अंगप निर्नेउ पलेसमय मनि भीनें
भीमानें शर गणिले अंगेंपतित उपलसम यमनिभानें १०३
कवच शत-च्छिद्र करुनि दक्षिण भुजहि व्रणोत्थ-शतधार

१त्वत्पक्षीय. द्रोणादिक, २नीतिज्ञ, ३युद्धानें, ४उन्मत्त, ५पादचारी, ६ओष्ठांतें, ७बंधु, ८मेघ, ९कर्ण, १०चाळण, ११पळभर, १२स्मृतीनें, १३आंगावर पडलेले, १४यमसदृश अशा (भीमानें) १५व्रण-उत्थ-शत-धार-क्षतांनीं उत्पन्न झालेल्या शतधाः रक्त।रा भसा.

केला कर्ण शिखरिसख भीमें निज विशिखनिकर शतधार
पुनरपि होय पराङ्मुख वृष होतां शक्ति बाहुची शिथिला
भीमाला मानवली जनता जसि रामबाहुला मिथिला १०५
ज्येष्ठाज्ञेनें धांवति रक्षाया कर्ण चित्र उपचित्र
चित्राक्ष चित्रवर्मा चित्रायुध करिति ते रणहि चित्र १०६
सर्वहि वधिले भीमें न करुनि बहु युद्ध गलबला कांहीं
आम्हीं विलोकिला तो गरुड जसा रुद्धगल बलाकांहीं १०७
वृष बहु रडे हळहळे होय विदुरसूक्तिचीच आठवण
हेचि चुकाया घेती स्वांगीं सत्प्रणति करुनि आठ वण १०८
बसुनि नवरथीं वृष करि जिंकाया अरिस जो निकर कांहीं
वाटे वर्षे गोव- र्धनगिरिवरि हरि सजोनि करकांहीं १०९
व्याकुळ करी विदारुनि कर्णा रिपुनाशकोविदा राया
तें प्रभु म्हणे असाचि सु- योधनहृदया शको विदाराया ११०
कृष्णार्जुन सात्यकि बहु मानवले भीमसेनबाहूतें
त्यांचें आम्हा याहूं तेज सहा यांहि दे न बाहूं तें १११
प्रेतकुमार विलोकुनि तप्त करी कोप शोक राधेया
तो धात्रीस म्हणे कां वाढविलें श्रमकरूनि राधे या ११२
मग आपणा म्हणे धिक् कर्णा त्वामनपहृत-नरवराधे
दाइस म्हणे वृथावत् त्यजितां तुज लागतां न रेंवे राधे ११३

१ पर्वतसरखा, २ वज्रतुल्य, ३ मान्य झाली, ४ जनांचासमूह, ५ नामविशेष(नगरी) ६ चमत्कारिक, ७ रोधलेलागळा, ८ बगळ्यांनीं, ९ साधूंसनमस्कार, १० क्षतबरें झाल्यावर जें अंगावर राहतें तें, ११ गारांनीं, १२ कुशला, १३ दाईस, १४ त्वां- अनपहृत-नरवर- आधि- नाहींहरणकेलीदुर्योधनाचीमानसव्यथा अशा तूतें धिक्- (संबुध्यर्थीं आधे) १५ शब्द (लोकांचेंदूषण) + निरर्थक, ⁑ इंद्र, ‡ साह्यकर्त्यांस-

गांठी स्फुरुचि-द्विषविशिख- तति भीमा परमदोऽरुणाऽस्तनगा
घाया श्रीकृष्णाला जेविं बकी परम दारुणा स्तन गा ११४
दुःसह भीम कुरुबळीं होय जसा दहन नरकेंदुन रानीं
गणिलें त्य[illegible]दुनि हळहळही न बहुतर कुटु नरानीं ११५
रामाची शक्ति जसी बा भीमाचीहि शक्ति चवकळती
वीररसाची श्रवणें थोडी नेत्रें उदंड चव कळती ११६
युयुधान उत्तमौजा जिष्णु युधामन्यु कृष्ण हे तिकडे
वदले कर्ण किति कनक- गिरिचे भेदील भीमहेति कडे ११७
भूरिश्रवा गुरुतनय कृप हे तों सुज्ञ मानवावेच
कवि म्हणति वाणि वर्णुनि देवाकीं स्फुज्ञमानवा वेंचे ११८
समयीं गुण जाणुनियां शब्देंही स्फयश साधु साधुनि घे
हें चित्र जयद्रथकुरु- पतिवदनांतूनि साधुसाधु निघे ११९
भीमशराच्छादित रवि- स्फुत झाला जेधवां दिसे नासा
भ्याला कुरुपति जाणों त्याची त्याला न ती दिसे नासा १२०
भूप म्हणे धांवा रे म्हणतां काकासि काय पायस खा
मागें ठेविल माझ्या नच रक्षाया स्वकाय पाय सखा १२१
गेले अग्रज-वचनें धरुनि मनीं लाज सोन बाराया
ते तोयबिंदु झाले तो तापविला जसा तवा राया १२२
शत्रुंजयादि नव स्फुत झाले यापरिस सौजिरे नाकीं

१ कर्णशरांचासमूह, २ शत्रुगर्वरूपसूर्यास,अस्ताचलअशा, ३ पेटून, ४ विषही, ५ पु ष्कळ, ६ भीमाचारवड्ग, ७ मेरुपर्वताचे कडे, ८ हेवाणि, ९ खर्च, १० नासिका, ११ सात बंधु १२ भीम, १३ ॥भायमान,+सीर,॥ कर्ण-

जो हरिभाग वृकाला तो भक्ष्यहि परि ससा जिरेना कीं १२३
न विकर्णेतरपातें रणरंगीं भीमसेन गहिवरता
न गदी जगदीश्वरसा गजबजता पडलिया नगींहि वरता १२४
भीम म्हणे अर्पावें सर्वस्व तुला न सायक विकर्णा
कीं वृत्ति तुझी रुचली बहुरसिका जेविं साय कविकर्णा १२५
योग्या नव्हे प्रतिज्ञा गुर्वाज्ञा जेविं भार्गवा त्यागा
अस्तव रची खलसंगति जैसी [illegible] वाल्या गा १२६
सोडावीच कुसंगति सर्वार्थद-काय-पाळणारानीं
स्वर्गपरें पुत्राचा बांधावा काय पाळणा रानीं १२७
साधु बिभीषण कीं तूं जन्हि खळसंसर्ग करुनि मळले शें
स्पष्ट तुम्हा दोघांस स्पर्श न केला कुसंगमळलेशें १२८
होतासि सखा तूं त्यां पुण्यश्लोका अजा मिळाल्याला
दोघांसहि लाभ प्रभु देउनि सद्यश अजामिळा त्याला १२९
ऐसें शोचुनि पुनरपि सिंहापरि होय गर्जना करिता
झाला रणोत्सवीं त्या दृस प्रासादवर्ज नाक रिता १३०
धर्मास कळे नेला भीमें वृषगर्व सकळ विलयाला
तो सिंहनाद कळवी स्वर्गा जय केविं न कळविल याला १३१
इकडेहि हृष्ट-धृष्ट- द्युम्नादि व्योम भरिति गजरानीं
जैसे यूथपतीच्या विजयोत्कर्षें करूनि गज रानीं १३२

---

१ सिंहभाग, २ विकर्ण-इतर-पातें-विकर्णाहून इतरांच्या पातानें, ३ परशुरामास, ४ वाहुटळ, ५ शनशः, ६ दृस प्रासादा वांचून स्वर्गीं रिकामा झाला (म्हणजे देवांदिक युद्ध पहावयास आले) ७ स्वर्ग, ८ कर्णगर्व, ९ धर्माला, १० विजय-उत्कर्ष, जयाच्या आनंदें +गडबडता, ‡ पर्वतहि, ✝ समास, ✱ बिभीषणा.

व्यूहद्वारीं देती जिंकाया गुरुसि वीर नरमुंडी
न धरिति तिळहि तनुपतन- भय जेविं विरक्त धीरतर मुंडी १३३
जन्हिं दिव्य भोगभोग्या स्वर्गीं पावति सुयोध नव देहा
तन्हि एकोनदशनमित - सोदर-मरणें सुयोधन वदे हा १३४
स्मरलें सुयोधनातें जें जें कांहीं कनिष्ठेनात वदे
राया हें फळ तुजला भीम न लोभें कनिष्ठता तव दे १३५
ऐक पुन्हा न पृथेला गाय अशी बा सुरप्रसू नाहीं
जैं झांकिले शरांहीं आधीं मग भासुर-प्रसूनांहीं १३६
मोहे भीमशरांच्या सर्वत्रहि विद्ध काय होय शतें
नाहि विमुख नव्हे गातिल न सकल सुर सिद्ध काय हो यश तें
पडलें क्षितिवरि उडुसें भीमशरें कर्ण कुंडल हरी तें
वृषमुख गमे जलधिच्या सांपडलें अग्निकुंड लहरीतें १३८
पाडुनि एक कुंडल मग दश नाराच हाणिले[११] अलिकीं
ते शोभले सरोजें पाजाया स्वमधु आणिले[१३] अलि कीं १३९
होउनि मुहूर्त मूर्च्छित कर्ण उठे तन्मनांतही राग
तो पद्मरागनगसा गमला रक्तार्द्र कठिण ही[१४] रांग १४०
केले रोमांचित सुर- नर कर्णे अमित बाण संधानें
न गणुनि तें तत्कार्मुक केलेंचि छिन्न सत्य[१५]संधानें १४१
वृष घे अन्यधनु म्हणे शवपूर्णा करिल बंधु समुदि र[१६]सा

१मुसांडी, २संन्यासी, ३ एकतीस, ४ खेदोद्गार, ५ विदुर, ६देवांसप्रसविणारी, ७ पृथापुत्र, ८ शोभायुक्त, ९पुष्पांहीं, १०नक्षत्रसें, ११ ललाटीं, १२ कमळानें, १३ भ्रमर १४ हिंग्याचापर्वत, १५ सत्यप्रतिज्ञजोभीमत्यानें, १६ पृथ्वी.

क्रोधें वर्षोनि भरूं पाहे भीमास अंधुसे सुदिरसा १४२
मोठें संकट आलें होतें परि म्हणति जों नरेप टळतें
तों जलदपटलसें त्या वार्तेस्रुतें उडविलें शरपटळ तें १४३
त्याचे तूण उघडले जाणों उग्राहिगर्भपेटारे
नारद म्हणे भले हो जाळा दृग्दोषदर्प पेटा रे १४४
पवनेतपनस्रुत गमले- शक्र प्रल्हाद राम रावण वा[+]
वाटे गगनीं नच्छर- संघर्षजदहन पामरा वणवा १४५
शरपट असे प्रकटिती कीं रवि न दिसे न वा पवन वाहे
एकाहुनि एक अधिक करिति चमत्कार बा नव नवा हे १४६
त्या वृषवृकोदरांवरि दिव्यकुसमवर्ष लेख[7] रचिती जीं
मुनि आशी बहु थोडी श्रीपुत्रीं हर्षले खराचिती जी १४७
यत्न न चाले म्हणुनि प्रकट करी कर्ण अस्त्रमायेतें
भीमपराभव इच्छी चित्तीं पसरूनि वस्त्र मायेतें १४८
चुरिले वृषविशिखानीं वायु-स्रुताचे धनुष्यशरभाते
झाले महाशरभ जन्हि पहिले हरि[10] त्यों[11] मनुष्यशरभा तें[12] १४९
हय मारुनि नसूतही मर्मी हाणूनि बाण पांच कैसा[13]
उतरे म्हणुनि म्हणे वृष जाणों त्यों जा पळोनि वांच कसा १५०
सूत युधामन्युरथीं चढला सोडूनि पवनतनयातें
जन्हि होय विरथ विक्षत होऊंदे धैर्य अवनत[14] न यातें १५१

---

१ कूपास, २ मेघसा, ३ राजे, ४ भीमें ५ भीमआणिकर्ण, ६ बाणाच्याघर्षणापासूनउ
त्पन्न झालेला अग्नी, ७ देव, ८ अर्जी, ९ मग नेतें, १० सिंह, ११ भीमा, १२ शर भाते,
१३ कसोटीस, १४ नम्र, + अथवा.

भीमें झुगारिली रथ शक्ति प्रकटावया ठळक लीला
अशनीच मानिली बहु जन-नयनाहीं नभीं झळकली ला १५२
खंडी तिला नव्हे तो वृष नागीला जसा वश शिखंडी
कीं रतिपतिच्या इषुला लीलेनें जेविं देव शशिखंडी १५३
तों खड्गचर्म घेउनि युद्धासि स्वत्कुमार काळ जसे
ते धन्य पुरुष धर्मी नेणति आयास भीति आळस जे १५४
तोडुनि चर्म शरगणा- करवीं तों प्रबळबाहु घेरविला
वाटे तेव्हां जैसा गांठुनि मुखांत राहु घे रविला १५५
छेदी वृषचापातें भिरकावुनि परम भीम करवाळा
राया रविच्याहि म्हणे ओष्ठांला विजयिभीमकर वाळा १५६
हास्य करी कर्ण बहुत शरवर्षे कार्मुकें मग नवीनें
आक्रमिलें भीमें विष- दृगहि धराया जसें गगन वीनें १५७
राधेय रथोपस्थीं भीम नभीं देखतां दडाला जी
हे नीच भीति गरुडा- पासूनि त्या कालिया जडाला जी १५८
ध्वज तरु भीम शिखी वृष मूलबिलनिलीन सर्पसा राया
वाटे प्रवर्तला तो मारुति घननाददर्प सारराया १५९
कर्ण ध्वजीं विलोकुनि बहु आशीर्दृष्टि करिति क्रूर भीमीं
सत्पुरुषकथा अद्भुत रसदा म्हणतो इलाचि कौरपी मी १६०
बा साधु साधु वदले केवळ तद्रंगकाम जे पर ते

१मयूर, २मदनाच्या, ३ महादेव, ४ यमतुल्य, ५ ढाल, ६ भीम, ७ खड्ग, ८स्रुवा, ९ विष-दृग्-अहि-विषदृष्टिसर्प, १० वि-इन-पक्षिश्रेष्ठगरुडानें, ११अजी, १२ इंद्रजिताचागर्व, १३ संपवाया, १४ आशिर्वादरूपविष्टि, १५कामदुघा, + बाणाला, + मोर.

बहुधा स्वानुजभाग- स्मृति वारी म्हणुनि न वधितां परते १६१
क्षितिवरि येतां झांकी शरपटलें कर्ण पुनरपि तयातें
रविनेंहि लोपवी हो स्रुगुणगणें जेविं सुनर पितयातें १६२
विरथ विशस्त्र वृकोदर चुकवाया कर्णबाणपात रणीं
विजयहतगजांत शिरे गगनीं जलदांत जेविं बा तरणी १६३
अघटितहि करायाचें जें कपिला जें कळे वरांहा तें
वाटे जाणे भीमहि कीं उचली गज-कळेवरा हातें १६४
त्या गजकलेवरातें कर्ण च्छेदुनि चहूंकडे विखरी
वाटे पविप्रहारें केला विध्वस्त वासवें शिखरी १६५
रोधिति वृषशरपटलें भीमबळा जेविं यामुना गांगें
तरि बा झुगारिलीं जीं विच्छिन्नें काय तींच नागांगें १६६
तेंचि झुगारी जें ये रथचक्र तुरंगगजकुणप हाता
रोमांचित होय अरिहि जो भीमीं सत्ववर गुण पहाता १६७
तें तें कर्णी पावे पाषाणीं जेविं भंग ढेकूळ
वृषमत्तेभ शररदन भीमवपु गमे तयापुढें कूळ १६८
मग भीम क्रोधभरें चावुनियां दांत ओठ मूठ वळी
चित्तांत म्हणे घालूं मत्तवृषीं आजि काळ मूठवळी १६९
तों स्मरला अर्जुनपण आटोपी म्हणुनि भीम हातातें
प्रबळहि कुपितहि सुपुरुष धर्मातें द्विरद भी महातातें १७०

---

१ अर्जुनाचा भाग आहे असी आठवण, २ भीमातें, ३ पर्वत, ४ यमुना बलास, ५ जसीं गंगोदकें, ६ गजशरीरें, ७ शव (प्रेत) ८ [illegible]न्मत्तहत्ती, ९ बाणरूप दंत, १० नदीतट, ११ क्रोधयुक्तहि, १२ गज, + पित्यातें, ‡ मारुतिला * यज्ञवराहाला-

कर्णाहि कुंतीवचन स्मरला म्हणवुनि वधीं न भावातें
त्यजिलें सर्वस्वहि परि न पळहि सत्या बुधें नभा वातें १७१
जवळि भिडोनि कुरुपते ढिंवेची भीमासि कर्ण कोदंडें
सप्तोजिस प्रतोदें कीं केला स्पर्श अहिस तो दंडें १७२
कृष्ण करिं[+]दासि तसा घे त्या चापास भीम हिसकूनी
तेणें कर्णासि शिरीं हाणी न वधी वधासहि स[4]कूनी १७३
वाटे महातरंगें करुनि थडक अ[5]र्णवासि अर्णव दे
साहुनि धनुःप्रहार स्मित करुनि वृकोदरासि कर्ण वदे १७४
तूं व[6]रका औ[7]दरिका टाकुनि आलासि का म[8]हानस रे
भ्याडा अ[illegible]त सरे दुसरा वीरांत काम हा न सरे १७५
बहु अशन-सूदताडन- पंडित तूं रण-मखीं न कोविद रे
भीरु जयश्रीस तसे कन्येला वर जसे नको विं[11]दरे १७६
मजसीं भिडसी भ्याडा सिंहासीं जेविं वि[12]प्रताप ससा
बाळा तपोवनाश्रित हो तूं रणभीरु विप्र तापससा १७७
किंवा हो अनुजाश्रित तोचि तुझें करिल आजि अ[13]स्वेवन
मूढा मृगें शिरावें मृगराजवनीं त्यजूनि न स्ववन १७८
भीम म्हणे राधेया जरि असकृत् भंगिलें तुला आजी
निर्लज्जा तरि म्हणसी मज ठावी काय तुज मुला आ[15]जी १७९
ये रे भुजयुद्ध करूं हो जैसा बकहिडिंबकीचकसा

---

१ टोंची, २ सप्त-वाजिस-उत्तम अश्वास, ३ चाबुकानें, ४ शक्त असून, ५ समुद्रास, ६ तुच्छा, ७ पोटभरू, ८ पाकशाळा, ९ भक्षण १० पंडित, ११ विद्रूप १२ पराक्रमहीन, १३ अस्व-अवन-प्राणरक्षण, १४ संग्राम, + कुवलापीडनामक गजाच्या दंतास-

असतां अरूु त्रिदोषी जेविं बडबड त्यजील नीच कसा १८०
भीमाचें मत जाणुनि राहे राधेय मूकसा उगला
कीं भुजयुद्धोत्साहें बहु अकुलज धनमदें तसा फुगला १८१
तों प्रभु म्हणे सख्या हूं कांहीं इकडेहि शर उडीव कसा
विरथीं वृकोदरीं तो घालि नरे वृष झेंपीं उडी वकसा १८२
प्रेरी अति त्वरेनें प्रभु पार्था पार्थही शरसमूहा
कर्णाहि सूता सूताहि अश्वांतें तें म्हणे कुरुचमू हा १८३
सात्यकिरथीं वृकोदर चढला राधासुतापसरणीं हो
म्हणति यशस्वी या कीं मथिन-विराधा रूतापस रणीं हो १८४
जो शक्रेंहि पराचा नाशाया मद बलाविला पार्थ
तो नाराच प्रेषी कर्णावरि तद्बला-विलापार्थ १८५
शीतें खंडुनि गुरुसुत वारी बाधा जरी आहु भर रुजा
विकळ करूनि पळवी तें मित्र प्रभुचें महामहिम गुरुजा १८६

अध्याय-१३

सात्यकि आला पाहुनि देव बहु महत्व देत नार्वाजी
हें किति यांस भुजाधिक जे वाहति कौशकेंतना वाजी १
पार्था सख्या तुझा प्रिय- शिष्य सखा पातला पहा यातें

१ मर्त्यां, २ येथें व असोन भासाकरितां व घेतला आहे. वकसा =बकासारिखा. ३ राधासुत- अपसरणीं- कर्ण[illegible]थीं, ४ विरा[illegible]रणाऱ्या रामास, ५ तद्- अबला-विलापअर्थ- त्याच्या स्त्रियांस [illegible]ठीं, ६ नाराचांतें, ७ सूर्योद्भवा, ८ वर्णीं, ९ देवास, १० अर्जुनरथातें, + अश्वत्थाम्यास.

याकुरुबळवेगानें   तूं कीं क्षम एक हो सहायानें   २
शिरतो पारावारीं   परि कैंचा वेग वा असा मकरा
आजि कळेलचि भावि   स्वक्षम दुर्योधना असामकरा   ३
श्वेताश्व म्हणे प्रभुजी   कांपति चळचळ अरी पहाते ज्या
तो सात्यकिवरि उठला   कीं हो भूरिश्रवा महातेजा   ४
झाला युयुधान परि-   श्रांत न भूरिश्रवा समरयांसीं
समबळसाहित्यांसीं   गांठि बरी विषम वा समर यांसीं   ५
सिंधु तरुनि न बुडो हा   खाउनियां गोष्पदीं गटकलीला
वा बहु करीत आले   त्वन्[illegible] श्रयें कटकलीला   ६
त्वत्क[illegible]ं   सर्वरुखें प्रणतयाद वागावें
केवळ न सात्यकिमुखा   अजित असें म्हणति यादवा गावें
तों तो कौरव्य म्हणे   मृग होउनि सिंहदृष्टिविषय मरे
तसि माधवा मदरिगति   कीं मामकतेज बाण विष यमरे ८
तुज पडतें कुरुपतिदृक्-   दुर्गादेवीपुढेंचि कापीन
होईल सुप्रसन्ना   कीं तूं आहेसि बहु निका पीन   ९
कर जा [illegible]ंसा   अर्पुनि मन्मार्गणा शिर विलास
लाजो रडो युधिष्ठिर   जेणें व्यूहांत तूं शिरविलास   १०
निःसंशय धर्मार्जुन   कृष्ण समर सोडितील शोकानें
स्पष्ट निरुत्साह सकळ   होइल हें आयकेल जो कानें   ११

१सात्यकि, २सागरांत, ३रुसरीस, ४सख्य नकरणारा असा, ५समयेगासीं, ६सैन्यक्रीडा, ७पन्नरूपजळजंतू, ८भूरिश्रवा, ९सिंहदृष्टीलागोचर, १०हेसात्यके ११माझेंतेज, १२दुर्योधनाचीदृष्टिरूपदुर्गादेवीनिजपुढें, १३चांगला, १४पुष्ट, १५माझ्याबाणास.

हांसुनि शैनेय म्हणे   कौरव्या यमहि भय न शिवविल यां
न करुनि निरायुध रणीं नेइल न ज्वलन नयन शिव विलया १२
कोणासि भिवविनां हो   हा यादव अजितदास कळलें कीं
जेव्हां होये भजक दे   भाग्य पिता अजि तदा सकळ लेंकीं
मज नव गर्जित शारद-   घनगर्जितसेंचि हांसवीनें हो
या गर्जनेंसि होइल   फल तरि पय कां न कांसवीनें हों १४
रे कौरवाधमा तुज   वधिल्या वांचूनि मी न परतेन
होते जेजे झाले   शैनेयेषु बकमीन पर ते न   १५
येणें तो तेणें हा   बोलुनि बहु तीक्ष्ण वचन कोपविला
साहेल कोण हो अति-   कठिणाही तीक्ष्णवच नको पविला
भिडले अत्यावेशें   ते सात्यकि सोमदत्ति बहुत रणीं
तच्छरनिकरें केला   छिन्न तसा राहुनें न बहु तरणी १७
विरथ निरायुध होउनि   क्रुद्ध नियुद्धीं प्रवर्तले मग ते
जरि नसते धर्मज्ञ   ब्रम्हज्ञ कुलीन कां न डगमगते   १८
कृष्ण म्हणे श्रांत दिसे   सात्यकि कौरव्य नागविल याला
पार्था पत्रिपतिपुढें   पावेना काय नाग विलयाला   १९
रक्षावा व्यसनीं त्वां   माधव आला तुझ्याचि कार्याला
स्वजनपरित्राणाहुनि   अन्य व्रत मत नसेचि आर्याला   २०
अर्जुन म्हणे गमे मज   देतो मत्तेभ यूथपा टकरा

---

१ सात्यकि, २ मला, ३ जेव्हांभजक होयतेव्हां पिता लेंकीं भाग्यदे असा भावार्थ, ४ शारकाळींचे मेघगर्जनें सारिखें, ५ होवो, ६ शैनेय-इषु- सात्यकीचे बाण, ७ वज्राला, ८ बाहुयुद्धीं (मल्लयुद्धीं) ९ गरुडापुढें, १० यूथपतीस, + सर्प.

प्रभुजी सात्यकिरक्षण संकट मोठें तुम्हीच वार करा २१
कृष्णार्जुन वदति असें तों त्याचा करुनि बाहु समर गडी
विधुसम मृदु होय तया कौरव्य क्रूरराहुसम रगडी २२
आपटिला भूपृष्ठीं केश धरुनि वोढिला जना गमला
वधिलाचि भूरिदक्षिण नार्दर्य क्षमा वृष्णिवीर नाग मला २३
ईश्वरवरलाभ जया तो काळावरि करील सनेतें
कीं सौमदत्ति हाणी सात्यकिवक्षस्थळींहि लत्तेनें २४
कृष्ण म्हणे मजपासुनि जें शासन होय कालिया हीतें
झालें खन्नाथवरें यापासुनि दैवि कोलि याही तें २५
पाहे असिनें सात्यकि- मस्तक खंडावयासि जों रुकवी
भ्रमवी कुलालचक्रा- परि शिर चिर खड्गपात तो चुकवी २६
तों प्रभु म्हणे अरे रे श्वेताश्वा वीरनायका पावें
बा त्वत्समक्ष अरिनें सात्यकिशिर आजि काय कापावें २७
अर्जुन शार्ङ्गाग्रजातें चिंतुनि चित्तांत मानवे शनदा
तद्दक्षिणभुज खंडी हा म्हणती सर्व मानवेश तदा २८
केवळ जडली होती जरि दृष्टि जयद्रथीं तरि रुजातें
पार्थें प्रिय सोडविला तोडुनि त्या भूरिदक्षिणभुजातें २९
सांगद सखड्ग तो कपि- केतुशरच्छिन्न वीरभुज गमला
सहसा खगपति-खंडित- भोग तदाननविमुक्त भुजग मला ३०
सोडुन सात्यकिस म्हणे कौरव रे पांडु[illegible] कपिकेतो

---

१ भूरिश्रवा, २ सात्यकि, ३ हे कालिंदेवि, ४ भूरिश्रव्यानें, ५ स-अंगद-बाहुभूषण सहित, ६ भूरिश्रव्याचा भुज, ७ सर्पाचें शरीर, + गरुड, * राजे.

धर्म कृपादिगुरुकथित हा कीं अन्योक्त जीर्ण न पिके तो ३१
यादवसहवासें तूं झालासि नसाचि कर्म हें स्वमतें
तुजला नसेल रूचलें रुचलें बहुधा कुकार्य कृष्णमतें ३२
अन्यासीं रण करितां माझा भुज खंडिला कसा सहसा
धर्मासि काय कथिसिल शास्त्रें बुडवूनि गुरुयशासह सों ३३
जें श्रितरक्षणदक्ष प्रभुसखनर वीरकर्म निंदीतें
जननीतिनें भजे रूर वल्लीतें त्यजुनि जेविं सिंदीतें ३४
पार्थ म्हणे कौरव्या वृद्धपणीं स्पष्ट बुद्धि मंदावे
कुल जांहीं जीर्ण-पुरुष ते पुण्ययशोर्थ मात्र वंदावे ३५
भगवन्मनासि भगवन्- मननिष्ठा मजहि लाविसी बोल
जों लक्षरूज्ञमान्य श्रितरक्षणधर्म मानिशी फोल ३६
माझा स[illegible]क्षिण- भुज सात्यकि हा कसा न रक्षावा
समरीं सहाय जो जन तो प्राणाहूनि अधिक लक्षावा ३७
त्वां आत्मा निंदावा कीं जो असमर्थ भुजहि राखाया
योग्य श्रितावनाक्षम कीं परमाऽसाध्य रुज हिरा खाया ३८
स्वभुजावनं जड ज्याला श्रितरक्षण करिल काय तो काचा
तो धन्य जया आश्रित उत्संगावरिल काय तोकोचा ३९
कौरव्य न दे उत्तर जाणों पार्थोक्त नायके कांहीं
त्याच्या नरोक्तिहीं मद सर्पाचा जेविं जाय केकांहीं ४०
करुनि शरासन मग तो होय प्रायोपविष्ट मौन धरी

१जुना, २फळदेणारानाहीं, ३आश्रितसंरक्षण, ४श्रित-अवन-अक्षम-आश्रितांचेरक्षण करण्याविषयीं असमर्थ, ५रोग, ६बाळाचा, ७नर-उक्ति-अर्जुनाच्याभाषणानीं.
+ साहा (शास्त्रें)

योगबळें विधिलोका- प्रति जाया उपनिषद्विचार करी ४१
कुरुनीं केली कृष्णा ऽर्जुननिंदा फार न कथवे गा ती
ज्यांला देवर्षींचे कामाद्यरिमीनबक-थवे गाती ४२
लेश विषाद न दे कुरु- कृतनिंदासारवर्य वीरा या
त्या भू[illegible]णासाहे न कुरुकृत स्तवन हर्षवी राया ४३
पार्थ म्हणे कौरव्या जें मद्यश लेशाही नसे मळलें
सर्वांसि विदित असतां तुज एकासचि कसें नसे कळलें
जो माझ्या शरविषयीं असतां प्रबळहि धरील हननाशा
न शकावाच कधीं तो शत्रु कराया मदीय-जन-नाशा ४५
खड्गें सात्यकिमस्तक खंडन करितां तुझा भुजच्छेद
हा जरि अधर्म म्हणतां या कर्मे बहुत पावतां खेद ४६
विरथ विशस्त्र सुभद्रा- सुत तुमचें धर्मतोक सामान्य
केला तुम्हीं नशाचा वध कीं हो धर्म तो कसा मान्य ४७
ऐसें जिष्णु वदे तें ऐकुनि तो स्पर्शला शिरें महिनें
उडवी तयाकडे भुज वामभुजें पक्षिपति जसा अहिनें ४८
किमपि न वदतां प्रेमें कृष्णासख म्हणे तया अगाधाला
पाहुनि तुला मदात्मा ऐसा न सुराश्रया अगा धाला ४९
धर्मीं भीमीं नकुळीं सहदेवीं प्रीतिरीति परमा जी
तीच तुझ्या ठाई बा आहे मति तुज म्हणे न पर माजी ५०
तूं माझ्या कृष्णाच्या आज्ञेनें पुण्यलोक पाव कसा

१उपनिषत्-विचार, २काम-आदि-अरि-मीन-बक, ३अर्जुनास, ४शर-विषय-बाणाच्याप्रदेशांत, ५गंभीराला, ६कल्पद्रुमाला, ७तृप्तझाला, ८माझी.

हो स्रुगतिपात्र शिखिसा तेजस्वी सूर्यचंद्र पोंवकसा ५१
प्रभुहि म्हणे कौरव्या घे देतों स्रुवर वरदेवर गा मी
साधो वैकुंठप्रति जा हो मत्तुल्य पक्षिवरगामी ५२
साधु म्हणति हा घनसा दाता सततोऽग्निहोत्र-याजी यो
निज-लोकीं अवलोकुनि चतुराननही म्हणेल या जी या ५३
इतुक्यामाजी सात्यकि धांवे कापावया शिर तयाचें
ब्रम्हीं गुरुप्रसादें न पुन्हा तापावयाशि रत याचें ५४
वारी कृष्ण धनंजय भीम तरी क्रूर तो तयास वधी
सात्यकिधी त्या वीरीं तैशी वृत्री जसीच वासवधी ५५
वारित होते कर्ण द्रौणि जयद्रथ कृपादि हाकांहीं
परि तो त्यजिता झाला न शलाग्रज-वधदुराग्रहा कांहीं ५६
जरि सर्व म्हणत होते रे युयुधाना नको नको परते
हरिलेंचि भूरिदक्षिण- शिर वीरेण ऐकिलें न कोपरतें ५७
सात्यकि विश्व-मुखें त्या कर्मकलंकें उदंड निंदुनि घे
संकोचांतुनि बाहिर बहुधा तैंपासूनीच इंदु निघे ५८
जो सात्यकि हत यूथप हरिसा अत्युग्र पूर्ण उत्साहें
कुरुवीरांसि म्हणे विष पीतां करितां मदीय-कुत्सा हें ५९
धर्म-कथा धार्मिकसे कथितां न विचारितांहि अन्या या
न वधावा न वधावा म्हणतां आपण करूनि अन्याया ६०

---

१ अग्निसारखा, २ वरश्रेष्ठ, ३ माझ्यासारखा, ४ गरुडावर बसून फिरणारा, ५ निरंतर अग्निहोत्र हवन कर्ता, ६ या भूरिश्रव्यास, ७ ब्रम्हाकराविषयीं, ८ इंद्रबुद्धी, ९ भूरिश्रव्याचा वधरूप दुराग्रहास, १० हे सात्यके, ११ निवारण, १२ रागीट अज्ञानें, १३ गजपति-

जेव्हां केलें विरथ-वि- शस्त्र-सुभद्रा कुमारवधकर्म
तेव्हां गेला होता सोडुनि कोठें तुह्मांसि हा धर्म ६१
जो मज पाडुनि समरीं हाणिल माझ्या उरांत लात अरी
तन्मथन मत्प्रतिज्ञा ती म्यां केली वधूनि यासि खरी
जें कर्म अमित्राला पीडाकर होय सर्व तें कार्य
रामायणांत वदला ह्मणती कवि आद्य ज्यासि तो आर्य
ऐसें सात्यकि बोले उत्तर इकडील कर्णही न करी
वाटे झाले परिसुनि हरिगर्जित शक्तिवर्णहीन करी ६४
खलदुर्जय बलजलधि च्छलरहिताचार जलदसा दाता
नलसम शुचि शलपूर्वज हलभृदेनुजलोक पावला ताता
शिनिनें स्वयंवरीं जैं श्रीवसुदेवार्थ देवकी हरिली
तैं बहुत सोमदत्तें आत्मपरिभवव्यथा मनीं धरिली
बहु वीरमंडळीं यश जिंकुनियां युद्ध सत्वरा शिनि घे
श्रीरुद्रासि शरण तो विजयार्थी शुद्धसत्वराशि निघे
विचकूं न देचि इतरा दात्यापरि जो दयालु देव रद
तो आशुतोष दर्शन देउनि वद वर असें वदे वरद ६८
तो सोमदत्त नसुनि स्तउनि प्रेमें परोपरि भवातें
मागे शिनिपुत्राच्या मत्पुत्र रणीं करो परिभवातें ६९
मत्सुत-करें वरावें वरिलें जें काय हो यश शिनि-करें
नासे तव प्रसादें ताप न नाहींच होय शशिनिकरें ७०

१ वाल्मीकि, २ हस्ती, ३ विष्णुलोक — हलभृत्-अनुज-लोक-बलरामाच्या बंधूचा लोक, ४ हे धृतराष्ट्रा, ५ नामविशेष (सात्यकीच्या पित्यानें) ६ चंद्रसमूहें *: तात्काल होतो संतोष ज्यास असा सदाशिव + शक्ति-वर्ण-हीन.

प्रभु एवमस्तु ऐसें बोलुनि दे प्रार्थिला वर प्रणता
हें किति देता जरि तो बल कालपराभवार्थ द्या ह्मणता ७१
शिनिनें जैसा परिभव केला होता रणीं स्वताताचा
तैसाचि भूरिदक्षिण करि ईश्वरें तदंगजाताचा ७२
यास्तव सात्यकि भंगे कीं जाया तदरिखेद हर पावे
नातरि तया पुढें तों शत्रूचे सर्व वेद हरपावे ७३
ब्रह्मद्रव्य ज्ञाति- द्रव्य गुरुद्रव्य रक्षिति न हरिती
ब्रह्मण्य सत्यवादी दीनजनीं तातसे दया करिती ७४
बहु शांत दांत दाते अविकत्थन धर्मनीतिनिष्ठ तसे
सत्पुरुष तेचि यादव ज्यांपासीं विजय दैव तिष्ठतसे ७५
अजित पदाश्रित सर्वहि यादव अजितचि सुरासुरजनां कीं
गाती यांसि सजुनि बहु मधुररव नवे नवे मुरज नाकीं
त्यांसीं कैसा लाऊं दिधला त्वां पुत्रवत्सला दावा
काय ह्मणों वृष दुर्वह हस्तिभरें केविं वत्स लादावा

अध्याय १४

अग्नि यूपकेतुची गति होय मग ह्मणे सिताश्व देवा हूं
श्रीरुद्रचरणकमलीं शीघ्र जयद्रथशिरोब्ज दे वाहूं १
थोडा उरला वासर बा सरसिजलोचना तुरग हाकीं

---

१ एवं-अस्तु-असें-असो, २ तत्पुत्राचा, ३ निंदापरस्तुतिनकरणारे, ४ मृदंग, ५ भूरिश्रव्याची, ६ शिरकमल.

मारावाचि खल अनुप- कारक्ष खराखुरा उरग[१] हा कीं २
बा केव्हांही झालें यामागें जें मुधो न दासाचें
तें आजहि प्रतिज्ञा वच होवि दयासुधानदा सोचें ३
तो भक्तवत्सल प्रभु ती पार्थाची मनांत मोत[४] लिही
रथ चालवी त्वरित तें पाहुनि लाजे मनांत मातलिही ४
कुरुवीर धांवले बहु येतां नररथ जयद्रथ [illegible]
कुरुपति कर्णासि ह्मणे न परमुखीं सिंधुराज[६] हो कवळ
प्रकट करी बळ चिंतित होतों बहु दिवस या [illegible]
सुकवि ह्मणोत महाद्भुत ठावा नाहींच यासम रस मया[८]
हा पण कीं अस्तासि न रवि जातां सिंधुराज मारावा
अल्पावसिष्ट[९] वासर वेंचे तों मात्र पार्थ वारावा ७
जातां वृथा प्रतिज्ञा पावेल श्वेतवाह विलयाला
ज्वलनीं शिरतां सत्य- त्राणा कवि कोण राहविल याला
होतील बंधु शोकें धर्म पवन[१०]पुत्र बुद्धिबळहीन
जलहीन मीनसे ते चवघेही वांचतील पळही न ९
पावेल हरिहि तापा- पासुनि बहु जेविं आज्य[११]प दराला[१२]
एवं सुखेंचि येइल निष्कंटक सर्व राज्य पदराला १०
शल्य कृप द्रौणि सहित करिशिल तूं स्पष्ट रत्नसानुं[१३]जया
सेना तव साहित्या योजिन मी करुनि यत्न सानुज[१४] या
कर्ण ह्मणे कुरुराजा मज गमला भीम अहिमकर[१५]साच
त्याचे सायक नायक उग्रांचे क्रुद्ध अहि मकर साच १२

१ सर्प, २ खोटी, ३ खरें, ४ उक्ति, ५ इंद्रसारथी, ६ जयद्रथ, ७ यायुद्धरसासारखा, ८ मयासुरास, ९ थोडा राहिलेला, १० भीम, ११ उत्तमघृत अथवा लोणी, १२ भयाला, १३ मेरुजयातें, १४ स-अनुज-बंधूसह, १५ सूर्यसदृश ॥ः दयारूप अमृताच्या

अमरांतेंही मर्म छेदुनि ह्मणतिल करूनि आ वांका
बहु विकल मी असावें ह्मणुनचि आहें धरूनि आवांका
मज बळ न चालवाया निजकर पाद-क्षता[1]कुला लेश
भीमा मी दाखविता विधिसि जसा दक्ष[2]ना कुलाल[3] लेश १४
परि समयीं न चुकावें ह्मणुनि यथाशक्ति करिल संगर हों
दैवीं जय प्रतिष्ठित आहे तूं धरुनि धैर्यसंग रहा १५
मी युद्ध करित असतां सैंधव न धनंजयासि गावेल
अभिमुख वात वहातां तरुला व्यापील काय गा वेल १६
ऐसें जों कुरुपतिसीं उत्साह बळें धरूनि कर्ण वदे
नर शर-जालें मथियां बहु गरळें जेवि ताप अर्णव दे १७
छेदी पार्थ तडतड द्विरदांचें कुरुबळीं शिरोनि करें
झांकी क्षितिला विखरुनि वीर धनुर्बाणभुजशिरो निकर
किंबहुना बहु शोणित- पूरीं योधबळ वाहवी राया
तेव्हां सुरर्षि वदले सद्यश यों धवल[8]वीहवीरा या १९
कुरुकटक जलदपटलचि शिरतां अर्जुनसमीर विसुके तें
ते नृप रक्षतुळे तें पावे तो विक्रमी रवितुळेतें २०
जेविं क्षम लीलेनें सर्व परमदा पिनाक[10] साराया
नरचाप तसाचि परा उग्र परम दापिना कसा राया २१
दुर्योधन दुःशासन कर्ण कृप द्रौणि शल्य हे मौनी[11]
पार्थीं बहुशस्त्रानीं वर्षति पोत्रीं[12] जसेंचि हेमानी २२

१ अवसान, २ कुशलता, ३ कुंभार, ४ हामी,कर्ण, ५ सांपडेल, ६ शुंडादंड, ७ समूह, ८ अर्जुनवीराला, ९ राक्षसतुळनेतें, १० शिवचाप, ११ अभिमानी, १२ सत्रीं ब्राह्मणीं, + येवो.

विजयासि बाण हाणिति ते सर्वीहि एकदांचि कडकडुनी
गमलें अमृतरसातें केली जिंकावया निकड कडुनीं[1]
करिती प्रसन्न व्हाया जो सादर नारदादिभक्त पसे
त्या प्रभुच्याही मर्मी हाणिति शर द[illegible]दि रक्तपसे
परशरशतें त्यजि न धृति विजय सुयंति जेविं अंतरायशतें
रामयशासीं तुळितां न धरी तिलमात्र अंतरों यश तें
दुर्योधन दुःशासन शल्य कृप द्रौणि भंगतां क्रुद्ध
कर्ण पुढें होय करी अत्यद्भुत शक्रसूनुसीं युद्ध २६
सात्यकिचे भीमाचे पावुनि वित्रास हाय हात रणीं
ह्मणती वाटे झाला प्रियसुतमित्रा सहाय हा तरणी
पार्थ न साहे जें वृष कृष्णीं क्षत करुनि होय अधिक रणीं
वेदांती परविरचित दूषणपांडित्य जेविं अधिकरणीं २८
शरजाला - सह सहसा पाडी तोडूनि पार्थ तो धनुतें
तों सज्य दुजें केलें निमिषार्धे त्या समस्त-योध-नुतें
कर्णे शरवृष्टि पुन्हा केली तिस विसकटूनि [illegible]
पविसम सायक सोडी रचित-निर्लिपार्थ पार्थ बा राया
जो हांसत पार्थ ह्मणे अर्पुनि बाणास अंग पावन हो
छेदुनि दुर्वार शर द्रौणि करी क्षिप्र अंगपावन हो ३१
केला पार्थे वृषें वृष पार्थे शतदा शरीं दीसेनासा
सों[10]ध्वस न धरिति जाणों सा[11]ग्रा दोघांसही दीसे नासा

१ विषांनीं, २ अंजलि, ३ राक्षससे, ४ उत्तमसंन्यासी, ५ विघ्नशतें, ६ भेदा, ७ सिद्धांतप्रतिपादनांत, ८ रचित. निर्लिप. अर्थ. संपादित आहे देवांचा कार्यार्थ जेणें असा, ९ अंग-प-अवन कर्णरक्षण, १० भय. ११ स-अग्रा.

तों स्वभटांसि नृप ह्मणे वृष विजया न वधितां न परतेल
साहित्य करा दीपचि हरि तम त्या पाहिजेचि परि तेल ३३
मग नगेभित्सुत मारुनि हरि सारथि कर्णकीर्तिला मळवी
त्यातें अश्वत्थामा सत्वर वाहोनि निज रथीं पळवी ३४
गुरुसुत कृप मद्रप वृष-सेन झटति पार्थ शर सहात रणीं
इच्छिति सर्व असें कीं अस्तंगत होउ शीघ्र हा तरणी ३५
सिंधुपतीच्या जाऊं नच द्यावा पार्थ हा निकट कांहीं
तुमच्या असाचि निश्चय केला साहोनि हानि कटकांहीं
बहु वर्षतां परांस न नर मानी जेवि न नग [illegible]
भासे धनंजय धनं -जयेंचि सकळ शत्रुजन गमे घांस ३७
गमलें आंगें करितो रतिरमणक्षयकराक्ष समरा या
कीं श्रीमद्रामातें वेढुनि झटतात राक्षस मराया ३८
हय गज भटांसि नरशर अहि द्याया मृत्यु सेकडा डसले
मग हृदयीं हरिरवसा कुरुपमनीं फार तो कडाड सले ३९
गरुडें गांठावा अहि गरुदनिलें जेविं जलधि उडवूनी
बा गांठिला जयद्रथ तेवि नरें बहुत सैन्य बुडवूनी ४०
कपिवरि एक हयावरि वसु हरिवरि तीन अर्जुनावरि सा
शर योजी सैंधव विग- ताऽयु शरभहंतुकाम तो हरिसो ४१
ते छेदुनि पार्थें क्षत- तनु केला बाण साठ सोडूनी
तत्काळ पाडिले शर- युग्में तत्सूतकेतु तोडूनी ४२

१परंतु-२अर्जुन, ३अश्व, ४श्रमानें कामकरिती ५अभिच, ६गवत, ७मदनमारकनेत्रज्याचेअसा शिव, ८गरुत्-अनिल पक्षवातानें, ९आठ, १०कृष्णावर, ११जयद्रथ, १२सिंहसा, +सहा.

तों प्रभु ह्मणे सख्या हा व्याघ्रीच्या जेविं सारथानीचा
वधिशिल कसा न करितां भग्न रणीं प्रथम सा रथा नीचा
तुज थोड्यातरि व्हाव्या जिंकाया सारथ्यांसि सा घटिका
थोडा उरला वासर सन्मान्या पण तुझा न हो लटिका
सैंधव आजि कसा तरि तुज करवीं पाहिजेच मारविला
यास्तव मी योगें तम निर्मुनियां झांकितोंचि या रविला
वाटेल सैंधवासह सर्वांसहि सूर्य सत्य मावळला
चुकला मुकला अर्जुन भलतें शोकज्वरांत चावळेला
चुकलें मरण ह्मणुनि बहु हर्षेल न आपणास रक्षील
हांसेल ह्मणेल भलें झालें पार्थासि वन्हि भक्षील ४७
त्या रंध्रींच अधम-शिर उडवीं शंका धरूं नको कांहीं
करितांहि शोक विरह- ज्वरभय चित्तीं धरून कोकांहीं
पार्थ अवश्य ह्मणे प्रभु झांकीं निर्मुनि महा तमा रवितें
अरिस नरकुंजरीं हरि- तेजचि होउनि महात मारवितें ४९
करुनि तमें तरणीतें पुरवाया श्रितमनोरथा पिहित
यद्यपि दुर्घट होतें प्रभु लीलेनें करी तथापि हित ५१
बहु जोडिलें सुयशधन ऐसा हा भरुनि हाट कपटाचा
महिमा सहस्रवदना- हि न वदवे दिव्यहाट कपटाचा ५१
तरणि न दिसतां लावी सकळ कटक तोहि दृष्टि गगनींच
त्यों आपणाहुनि बहुत हर्षभरें होय मेरुनग नीच ५२

१ चक्रवाक पक्ष्यांनीं, २ आच्छादित, ३ बाजार, ४ दिव्यहाटका चा पट ज्याचा, ह्मणजे सुवर्णापरी पीत पट ज्याचा असा जो कृष्ण त्याचा, ५ जयद्रथास, + बकला.

देव ह्मणे [illegible] [illegible] सिंधुपाल तो खौतें
तन्मस्तक खंडुनि मज बा लक्ष्मणसाचि घाल तोखोतें
[illegible] नर खरतर शरवृष्टि करुनि कुरुसैन्य
मारी सुदूर सारी चापबळें अचळ कुळ जसें वैन्य ५४
आनोभि बुडति चक्रें ऐसें क्षितिवरि पळांत पळें सांचे
वाटे खरे विखरिले रणरंगीं पुष्पराशि पळसांचे ५५
शौरिसख करी सहसा द्रौणि कृपाचार्य गाढ विद्ध रणीं
बहु कांपवी पतद्द्विज- वृंदभरें पार्थ गाढविद्धरणी ५६
वृषवृषसेन धनुष्यें खंडी भ्रमवी सुयोधनमनातें
[illegible] तासि वधी करिति भयें बहु सुयोध नमनातें
शरवर्षे रथरक्षक सकळ विकळ करुनि पळविले वधिले
कार्यार्थ सुचों न दिलें त्या वध्यजय था मनामधिले ५८
मग घे शर जो होता अर्चित दुःसह अरीस भात्यांत
वज्रास्त्रें मंत्रुनि बहु आणी पहिल्या परीस भी त्यांत ५९
देव ह्मणे ऐक अशी झाली हा जन्मतां नभोवाणी
हें सुत-रत्न निज-कुळा वृद्धिप्रद जेविं वारिजा पाणी ६०
होईल शूर मानी बहु संपत्ति प्रसिद्ध जोडील
परि समरांत अलक्षित अरि याच्या मस्तकाशि तोडील
सुतशोक असा न तसा दुःसह संताप भो सखे देव दे
याचा पिता बृहद्रथ ऐसें होऊनि तो सखेद वदे ६२

१अर्जुनास, २आकाशातें, ३हर्षातें, ४ वेनराजाचें, ५ नाभिपर्यंत, ६मांस, ७अर्जुन, ८ दृढ, ९ पतनपावणारा हत्तींचा समूह त्याच्याभारें, १० तेज ११ आकाशवाणी, १२ कमलास, १३ अवचित (न पाहतां) १४ वणवा

क्षितिवरि जयद्रथाचें पाहिल मस्तकसरोज जो जन हो
शतधा त्याचेंहि फुटो मस्तक तो श्वापदांसि भोजन हो ६३
जपतो तपतो तप तो कीं निजयाचा कधीं न हो वंध्या
संप्रतिस्यमंत पंचक- देशाबाहेर करितसे संध्या ६४
योग्यें मस्तक याच्या जनकोत्संगीं हळूच पाडावें
कंदुकेसें गगनपथीं वरिच्यावरि शरकरोंचि तोडावें ६५
अर्जुन म्हणे बहु बरें गांडीव गुणीं स्वबाण तो जोडी
सोडी स[illegible] वध्य जयद्रथशिरोंबु-रुह तोडी ६६
नेलें करें कमळसें शरनिकरें सांवरूनियां शिरतें
अंकींच उतरिलें बा हितचि अहित देव जेधवां फिरतें ६७
बैसोनि करित होता जप तुमचा स्वस्थचित्त तो व्याही
प्रभुयश किति वर्णिल कवि करु आर्या लक्ष कोटि वोव्याही ६८
अंकीं काय गुरु असें म्हणुनि पहावें परंतु मन भुललें
उठतां जप करुनि पडे क्षितिवरि स्वतशीर्ष तच्छिरहि उललें ६९
प्रभुनें यापरि तुमचा जांवाई आणि खपविला व्याही
भगवत्क्षोभें नवकुश शमविल गरुडाहि न पवि लाव्याही ७०
ब्रम्हादि सर्व भूतें तें पाहुनि अतुल विस्मया वरिती
करिती बहु नर हरिस्तुति तद्ध्यानचि भक्त दृढ मनीं धरिती ७१
अक्षौहिणी खपविल्या या युद्धीं श्वेतवाहनें आठ
कार्मुक वेद हरिहर स्तवराजहि रोजं या जया पाठ ७२

१ होचो, २ आतां, ३ जयद्रथाचें, ४ जनक-उत्संग-बापाच्यामांडीवर, ५ चेंडूसारखें, ६ कोमलतृणांकुर, ७ लावकपक्ष्यासही, ८ कृष्णाचिस्तुति, ९ धनुर्वेद, १० हे धृतराष्ट्रा, ११ श्वेतवाहनास (अर्जुनास), + जड.

मग जगदीश सुहृत्तम पुरुषोत्तम त्या तमासि आटोपी
हा टोपी घालिल जल निधिसहि मशका म्हणेल आटो पी ७३
दिनमणि दिसतां देव-[२] क्यात्मज माया असें नयां उमजे
कपटें जिंकोनि करित होते द्वद्वांसमक्ष ही धुंम जे ७४
केलें तव तनयांनीं पाहुनि सैंधव परोक्ष रोदन हो
त्रमद कविमतें स्नेहचि ऐसा सेवनपरा सुरोद न हो ७५
श्रीकृष्णें प्रथमचि मग श्वेताश्वें शंखराज वाजविला
भीमाच्या सिंहरवें कल्पांत-पयोद नाद लाजविला ७६
त्या नादें धर्माला विजयें अरि मर्दिला असें कळलें
टळलें दुस्तर संकट कृष्णपदध्यान जयफळें फळलें ७७
होऊनि जयोन्मत्त द्रोणासि न वचकतीच भट कांहीं
हर्षें बहु विध वाद्यें वाजविलीं धर्मराज-कटकांहीं ७८
गुरु मारावाचि म्हणति पांचाळप्रमुख सकळ वीरमणी
उत्साह-शक्ति योधा श्रम भर्त्या जेविं न कळवी रमणी ७९
अस्ताते रवि जातां जगदेक यथार्थसंध सितवाजी
निज विजयश्रीस हरी सांपडली पथ चुकोनि कितवा जी ८०

अध्याय-१५

बहु शर वर्षति कृप गुरु- सुत घालुनि शक्रसूनुला मध्यें

---

१ सूर्य, २ देवकी-आत्मज-माया- [illegible], ३ भीष्मादिकां समक्ष, ४ धुं
[illegible], ५ गतमाण, ६ अयसागर, ७ होवो, ८ मत [illegible] आदि १ सत्यशक्ति

ज्याच्या धनुला झालीं दैत्यांचीं उद्धतें बळें वध्यें १
चित्तीं पार्थ म्हणे कृप गुरु गुरु-सुत हाहि गुरु असामान्य
निष्ठुर कैसें व्हावें द्रोणेतर जन नसे असा मान्य २
शर मंदवेग तो गुरु - वत्सल रक्षावया स्वयश हाणी
परि तन्मति गडबडली स्त्री बहु कार्यांत जेविं न शहाणी ३
त्या विप्रयुगीं न पडति जरि पार्थ-प्रहित मंद रोपें रितें
गाववितिं अमृतरुचि शुचि गुणवश यश मे[illegible]रि तें ४
पार्थ शरार्त कृप कृपण- सम समयज्ञाहि करून आरडला
पडला मूर्छित जैसा बहु बाल व्यालदष्ट आरडला ५
वाटेल तत्तनुपुटें बहु कांटे काय काढिले पणसें
आलें कृपासि पन्नग- पाशीं रघुनायका ढिलेपणसें ६
मेलाचि असें मानुनि सूतें रथ तूर्ण काढिला मागें
केला गुरुशोक प्रभु- पाशीं त्या अर्जुनें महाभागें ७
गुरु माय बाप ईश्वर तरले गुरुचीच धरुनि नर कास
मजसम मीच कृतघ्न प्रभुजी पावेन मरुनि नरकास ८
स्मरतां कृप-गुरु घालिल मज बहु अभिमन्युपरिस शोकांत
ज्याला गुरुचा वध मत अधमतम असा नसेल लोकांत ९
करितां विलाप दाटे बाष्पांच्या पार्थकंठ वेगानें
कीं गुरुशोकीं सुजना स्वर्गींहि न काल कंठवे गानें १०
तोंचि जयद्रथमथन- व्यथित-हृदय कर्ण धांवला कोपें

---

१ कृप आणि अश्वत्थामा यांचे ठाईं, २ बाण, ३ विफल, ४ सर्पदंशित, ५ फणस नामक फळानें, ६ मोठा भाग्यवान् अशा, ७ मान्य, ८ अश्रूंच्या, ९ क्रमवे.

सात्यकि होय पुढें हो पार्थ म्हणे यास हें नव्हे सोपें ११
रथ चालिव वालिवधा-[1] घतुलयशा यादवास राखावें
सुरभी म्हणेल काय व्याघ्रें स्वसमक्ष वासेरा खावें १२
देव म्हणे वत्स गमे प्रेमें परि हा निका महर्षभ रे
समयीं गुरुभक्त मनीं दुर्धर-अरि-हानि-काम हर्ष भरे १३
एकचि सात्यकि आहे कर्णाच्या परिभवास पर्याप्त
करिती साहित्य तुझें चक्र त्रातेहि वीरवर्याप्त १४
घालिंन गांठि करूं दे आधीं हरिदत्तशक्तिचा वेंचं
व्याघ्री नागी कृत्या तशि हरिला शक्रशक्ति चावेच १५
शक्ति दिली देऊं दे न कृतवधें अयश अर्जु नाकेश
सर्वस्व बुडो न तुझा एकहि हो वक्र अर्जुना केश १६
स्वच्छगुणा तूं ठाउक अससी सुरनायका पुरांरीस
प्राकृत जाणेल कसा बा जाणें काय कापुरा रीसे १७
घालिन गांठि वृषासीं त्याच्या येतांचि समय मरणाचा
मग चिंता कां घेइल पथकर जरि दाससम यम रणाचा १८
सात्यकिला विरथ करिल यूपध्वज हें भविष्य जाणोनी
प्रभु कल्पविला दे निज रथ दूरिल दररवेंचि आणोनी १९
त्या अजितरथीं सात्यकि शक्ररथीं रामचंद्रसा वेघे
कर्णाप्रवते बहु उर- गाप्रवते जेविं गरुड कावे घे २०

---

१ वालिवधापासून अतुपम्य यशा मिळविलेल्या (कृष्णा) २ वत्सातें, ३ मोवाबैल, ४ पुरेसा, ५ वीरश्रेष्ठ असे सुहृत्, ६ इंद्रदत्त शक्तीचा (वासवीशक्तीच्या) ७ खर्च, ८ संपादू, ९ नाक-ईश-इंद्र, १० पुर-अरिस-सदाशिवास, ११ आस्वल, १२ कर्ण, १३ सिद्ध करविलेला १४ रामचंद्रासारिखा, १५ चढे, + सात्यकिला.

रक्तें न्हाले झाले गोरखरवे पुष्पिता[1] पलाशनगा
गंधर्व म्हणति एका राघव एका म्हणा पलाशन[2] गा २१
न षसात्याकरणसमर्थी प्रेक्षकनिकरीं न देहभान वसे
दानबसेनापतिसे गमले कीं देवसे न मानवसे २२
विरथ करूनि पळों दे वृष न करी नैकबाणविद्धांत[3]
मुख्य धनुर्धर कृष्णा ऽर्जुन सात्यकि हाचि होय सिद्धांत २३
भीमाऽर्जुनभाग म्हणुनि तव-सुत[4] राधेय मारिले नाहीं
लीलेनेंचि निवटिता दुर्घट नव्हतेंचि माधवा कांहीं २४
भूपरथीं जाउनि वृष सोडी अत्युष्ण[+] दीर्घ सुसकारे
हळुचि म्हणे हा देवा कां केला तपनसुतहि फुसका रे २५
कृतवर्मा गुरुनंदन इतर महारथहि भांडले सर्व
परि एकेंचि धनुष्यें त्यांचा साराहि सारिला गर्व २६
सात्यकि कुरुकटकाचा पवन घनाचा तसा करि भणाण
पुसतां कसें श्रुत असे आपणचि कृपा पुढें तरि म्हणा ण[7] २७
तों दारुका त्वरानें सिद्ध करूनि आणिला सुरथ राया
प्रभुनें तो केला त्या योग्य न शक्रादिही सुर थरांया[8] २८
माधव चंदे नवरथीं आज्ञा दे दारुकास मातलिला
जेविं श्रीराम मथुनि खचरचमूला उदंड मोतलिला[9] २९
सात्यक्य वनयशाचा पांघुरवी देव दारुका सेला

१ प्रफुल्लितअशापळसाच्याझाडास, २ पल-अशन-मांसभक्षक-राक्षस, ३ न-एक-बाण-विद्ध-अंत-अनेक बाणानेंविद्धजोत्याचा अंत, ४ तुझापुत्र (दुर्योधन), ५ सात्यकीला, ६ जीवळकरीज्यांतअसावीतइहितअसा, ७ कृपापुढें ण म्हणजे कृपाण असें म्हणा, ८ टिकाया, ९ फारमाजलीतिला. + अति-उष्ण

प्रभु केविं न तारी जड- ही लावुनि देवदारु कासेला ३०
तैसाचि कर्णहि चढे विधिवत्केल्पित-रथीं विमान-समीं
झाले विमनस्क सकल तत्वज्ञहि जाहलों विमानेस मी ३१
भीमें वधिले दुर्मुख- मुख तव सुत एकतीस म्यां कथिले
भगदत्त-भीष्ममुख बहु- शत विजयें सात्वतें रणीं मथिले ३२
या बहुलक्षजनाला बा हेतु तुझाचि अपनय मराया
बहु काम कोप लोभचि खर न मळयाग्नि तपन यम राया ३३
अनुजाला भीम म्हणे विरथ करुनि गांजिलें मला कर्णें
तें म्यांचि साहिलें बा आइकता नच दुजा भला कर्णें ३४
तूबरका औदरिका मूढा संग्राम कातरा बाळा
ऐसें पुनः पुन्हा मज वृष वदला अर्जुना असत्काळा ३५
ऐसें म्हणेल त्यातें मारावें तत्क्षणीं न सोसावें
हें त्यांचि मत्प्रतिज्ञा- वच दीनापत्यसेंचि पोसावें ३६
जसि आपुली तसि बुडों दे बुध पंकांत गाय न पराची
गानपटुसखा समयीं सांवरितो तान गायनपराची ३७
नेला वृषाकडे रथ कथितां अवमान हा निज गदीशें
सोसावी स्वजनाची कैशी नव [illegible]ने जगदीशें ३८
पार्थ म्हणे ऐक वृषा जय अपजय वासवींहि आदळला
नहुष महाराज मदें इंद्रपदाहुनि न काय गा ढळला ३९

१ काष्ठविशेष, २ यथाशास्त्र केलेल्या रथीं, ३ विमानसदृश अशा रथीं ४ विरसअंतःकरण असे ५ विमनस्क, ६ सात्यकीनें, ७ दुर्नीति, ८ कानानें, ९ उदरपोषका (अधाशी) १० [illegible], ११ दीन-अपत्य-निराश्रित मूलसें, १२ गायन[illegible] शालमित्र, १३ गायनतत्पराची, १४ गदी-ईश-भीमानें, + संग्रामादि[illegible] यांस्पाड.

आतांच कीं न वधितां सात्यकिनें सोडिलासि हा नीचा
सत्वर पावसिल फळा केल्या सत्कुलज-मान-हानीच्या ४०
बहुदां विरथ करुनि तुज भीम न कांहींच बोलिला खोटें
जो टेंक धरुनि भिडला ज्याचें यश वीरमंडळीं मोटें ४१
करुनि यदृच्छेनें त्या आर्यातें एकदां विरथ अकुळा
उपहासिलें कसें त्वां हांसावें काय बर्बुलें बकुळा ४२
वधिला सौभद्र तुम्हीं बहु तांहीं मत्त करि समा नाहीं
कर्में सुदुर्जरें स्वर- गरुडा नाहि परिस माना हीं ४३
गणिले जेणें वैरी व्याघ्रें विपिनीं विशाळ वृषसे न
तो अभिमन्यु जसा प्रिय मज तुज जो प्रिय तसाचि वृषसेन
कथितों यथार्थ करितों शपथ स्पर्शोनि आयुधा त्यातें
वधिन तुजपुढें दुर्मिळ यश देतां नवहि आयु धात्यातें ४५
आधीं सुनशोकास्य प्रेक्षीं मग दूर काय कालास्य
करितील शिवा चुंबुनि तुज भवत्या जेविं बायका लास्य
उरकुनि घे कार्य उचित ठेवाया न वृषसेनजनका जें
आमरण कष्ट न स्मरति बहु परवश न वृषसे न जन कोजें
प्रकटे महा प्रतिज्ञा सर्वत्रहि कुरुबळांत हुंकार ती
भट करिती हा हा कीं न करिल तिस देव दैत्य कटक रिती ४८
रवि मावळला वाटे गेला देशांतरीं धरुनि शोक
कोक वरडति न रडतिल तेजस्वी अयलयीं कवण लोक ४९

१ आपलेइच्छेनें, २ भीमातें, ३ कुळहीना, ४ बाबळीनें, ५ नामविशेष (कर्णपुत्र) ६ वृषसेनातें, ७ विधीतें, ८ कोल्ह्या, ९ नृत्य, १० हें वृषसेनाच्या पित्या (कर्णा) ११ कार्ययोगानें (जे जन बैलासारखे ते परतंत्र नाहींत असें नाहीं) १२ तेजस्वी-आश्रय-लय.

जें स्तव स्तवमूर्ति बरी देउनि विजयासि सुपेरिरंभातें
नच वरिती ज्ञान-वत्सर स्तकवश झाल्याहि उपरि रंभा तें ५०
भगवान् म्हणे प्रिय-सख्या जीतें तरलासि तूं प्रतिज्ञा ती
इतराला न तरवती झाले गतगर्व संप्रति ज्ञाती ५१
मोठीं मोठींहि बळें लवतिल तुजला न कां [illegible]ला
जरि लांबरुंद बळकट होतिल सम काय कांबेळे शाला ५२
मज तो तसा दिसेना जो एकाकी धसेल या कटकीं
त्वत्तुल्य त्वदधिकही बहु मेळविले स्तयोधनें भट कीं ५३
हें कर्म कराया जरि शक्राचें सैन्य एक कट करितें
होतें भिडतां यासीं सर्पासीं जेविं भेकर्कटक रितें ५४
हें भुजयुगकौतुक करिल अणिकहि पावेल कर्ण चिळयाला
भाट करुनि मज याचा जय याहुनि अधिक वर्णविल याला
पार्थ म्हणे न विसरवे पळ तव पदनीरजाप्रति ज्ञाल्या
देवी सुफळा करितें हैं करिती धीर ज्या प्रतिज्ञा त्या ५६
केला धन्य त्रिजगीं तुझिया हा वांसवि प्रसादानें
संतानें जन्म सुदु गतिचा आवास विप्रसा दानें ५७
तूं ज्याचा नाथ तया जरि जय तरि काय नवल वर्णाव्याल
पाला त्या अरिजीवन किति सागर काय नव लवण व्याला ५८
जे त्वच्चरणाश्रित ते गरुडचि शमन-करवाल कालाही
शिर दूर बळें त्याच्या लाविल यम न कर वालकालाही ५९

---

१ उत्कृष्ट आलिंगनानें, २ बळवंताला, ३ घोंगड्या, ४ मंडूकसेना (बेडुकांचा समुदाय) ५ कौतुक, ६ पार्थाला, ७ अर्जुन, ८ कल्पवृक्षानें, ९ गृह (राहाण्याचें स्थान) १० यमाचा खड्ग, ११ कृष्णसर्प. १२ केशालाही, + त्वत्पादकमल.

झाले कृतार्थ तरले   अगणित या पादपल्लवध्यानें
व्यर्थ फुगविले नगणुनि   तुज जगदीशासि गल्ल[1] वध्यानें[2]   ६०
शत कोटि मिळविले जरि   शतकोटिकेरहि[3] सुयोध नव धरणी
वरिलचि तव प्रसादें   धर्मा होइल सुयोधनवध रणीं   ६१
जयहि प्रभावहि तुझा   प्रध्या[4]-दीनास मानदा[5] मानें[6]
गौरविसि घेतलें त्वां   बांधुनि दीनासमान दामानें[7]   ६२
प्रभु हास्य करुनि हरुनि   श्रिततापा परतवी रथा राया
न शकति जयापुढें खल-   संगति पापरत वीर थाराया[8]   ६३
समरांजिरांत[9] हय करि   नर-वर बहु-लक्ष मारिले होते
जेणें त्यासि मुकुंदें   दाखविले सर्व तारिले हो ते   ६४
स्वकरक समीप जाउनि   जगदीशें पांचजन्य वाजविला
आज विलापें राया   त्वां शोक तसाचि हर्ष माजविला   ६५
धर्म धणी[+] [illegible]न्ध्या   बहु घे घालुनि उडी सुरवें[10]वेंची
यज्ज्ञानार्थ[11] महाजन   सर्वस्वासह कुडी[12] सुरवें वेंची[13]   ६६
धर्में दोघे कृष्णा   प्रेमें आलिंगिले जसे तातें
तत्स्पर्श[14] तन्मनातें   बहु सुखवी जेविं मेघ सेनातें   ६७
आनंदाश्रु[15]-परिप्लुत   होय प्रभुचें पुसी वदन पदरें
जेणें रमाधराहुनि   शबरीचीं मानिलीं मधुर बदरें[16]   ६८
मग तें पुशिलें ज्यातें   देखुनि शतदा वदे अचल[17]कन्या

१ गाल, २ वधार्ह- वधासयोग्यजोत्यानें, ३ कल्पधरहि, ४ दासा, ५ मानदेणाऱ्या, ६ मानानें, ७ दोव्यानें, ८ स्थिरव्हाया, ९ समरांगणांत, १० उत्तमआलिंगनाची, ११ यत्-ज्ञान-अर्थ-ज्याच्याज्ञानार्थ, १२ देह, १३ खर्ची, १४ त्य[illegible]मयतांचास्पर्श, १५ आनंदा[illegible]नेंभरलेलेंअसें, १६ बोरें, १७ पार्वती, + तृप्ति.

पाहे हें पुत्रसुखी स्त्री जी सर्व स्त्रियांत ती धन्या ६९
मधुसि म्हणे वधिला कीं अधम नराकार पाप रासभ जो
द्याया कृतघ्न विसरुनि तुज न स्वप्नींहि हो परास भजो ७०
येणेंचि सिद्धि कळली जाणति एकेंहि बायका शीतें
सद्यः परमार्थद हे पाय न लाजविति काय काशीतें ७१
वा वाळमीन येतां छायेंत सुखें म्हणेल बक राहो
देइल पाय हरिशिरीं होतां तुमचा प्रसाद बकरा हो ७२
स्वपदीं पांडव बसतिल करुनि अरीतें परासु वासवसे
शिशुपक्षहित हा लोकीं पदपद्माचा बरा सुवास वसे ७३
शक्रहि जयद्रथातें आजि असा पण करूनि न खपविता
वरिली तव दृष्टीतें वरितें झालेंचि हेंहि नख पविता ७४
कृष्ण म्हणे धर्मा तूं सिद्ध कपिल साचि करुनि सुतपातें
क्षोभविलासि खळांनीं स्वांतार्थ प्राणतुल्यसुतपातें ७५
तुझिया वधिला सैंधव बहु अपराधी म्हणोन कोपानें
सत्पुरुषलंघनें मी कां गरळाच्चीं म्हणोंनको पानें ७६
तत्क्षोभा साहेसें कैंचें सामर्थ्य सैंधवीं अस्त्रीं
कल्पीं रविसा पडला इच्छामरणाहि नदीज शरतल्पीं ७७
करिल क्षोभ तुझा बा धर्मा उरल्याहि खळजना भसिंत
हें न चुकेलचि होइल जरि शिव घनैनील जलजनाभ सित ७८

१ गाढव, २ हासी, ३ सिंहशिरीं, ४ दृष्टीनें, ५ वज्रपणा, ६ उत्तम तपातें, ७ अभिमन्युच्या पतनानें, ८ कल्पांतीं, ९ भीष्म, १० भस्म, ११ मेघासारिखा काळा, १२ विष्णू, + खनाशार्थ.

तों नमिति भीम सात्यकि त्या दोघां जेविं नर्मदा[1] यादां[2]
प्रभुची पदयुगली दे कीं जेशी माय शर्म[3] दायादां[4] ७९
तातापरि धर्म प्रभु बहु त्या क्षतविग्रहांसि[5] कुरवाळी
बोले सत्य मनोहर साधु न अमधुर जसा चिकुर[6] वाळी ८०
आले कुरुबलजलधि- स्थयशोमौक्तिक हरूनि हे मकर
शुभ हो वेष्टावें धन रुचिनीं जैसे वदान्य-हेम-कर[7] ८१
ऐसें प्रेमें गद्गद+ बोलत आलिंगिले सुचिर दोघे
वाटे भुजंग[8] भोगें वेष्टुनि त्या चंदनासि सुख तो घे ८२
यश भीम माधवांचें वर्णी घे धर्म भाटपण साचें
प्रकटी अंग तयांचें तें कंटक जेविं दाट पणसाचें ८३
मुक्त अ[illegible]ने केला कृष्णोंचि तो जसा नंद
धर्महि महाधि[9]पासुनि सोडवितां होय सास[10] सानंद[*] ८४
रडला कुरुराजगळां अभिमानें शोक घोर पडला हो
कोण म्हणेल चतुर नर मकरेरणों[11] विजय घोरपड[12] लाहो ८५
हाय म्हणत दुर्योधन जाय द्रोणाकडे म्हणे गुरुजी
पार्थे खरी प्रतिज्ञा केली कीं आजि ती तशी गुरु[13] जी ८६
अक्षौहिणी सितहयें[14] नेल्या कीं सात आठ विलयाला
हे क्षिति जो म्यां केला हा बहुजनघात आठविल याला ८७
सुस्तव[15]भाजन हा जन दुःसह धिक्कार यास हा वेना

१ नर्मदानदी, २ जलजंतूस, ३ सुख, ४ पुत्रांस, ५ ज्यांच्याशरीरावर क्षतेंपडलीं आहेत अशांस, ६ अविचारी, ७ दानशूर. ८ सर्प. + देहें. ९ मोठी अंतःकरणास होणारी व्यथा, १० सआस आपुल्या मित्रासह ** सआनंद हर्षयुक्त. ११ सुसरी च्या युद्धांत, १२ प्राणिविशेष, १३ मोठी, १४ अर्जुनें, १५ उत्तमस्तुतीचें पात्र.

मारी क्षणांत कीं उप- हासा हिक्कीरया सहावेना ८८
केला शरतल्पांगी- कार बळें काळदुर्जयें भीष्में
परिभव वरिला त्वांही परसेनासिंधुजीवनग्रीष्में ८९
जरि न करिता उपेक्षा माझी सर्वस्व हानि कां होती
साधूंस मता समता सत्कीर्ति उपेक्षिलीन कां हो ती ९०
प्रिय पार्थ न मी देतां परिभव तिंदों कशास हा याला
द्या मरणाज्ञा अनुचित सुकुळजनिंदा कशा सहायाला ९१
द्रोण म्हणे वाग्गिषुनीं कां मातें पीडितोसि विंधून
वदलों प्रथमचि अर्जुन दुर्जय दुस्तर नव्हेचि सिंधू न+ ९२
करुनि निमित्त शिखंडी भीष्ममहाराज अर्जुनें मथिला
या कर्में उमजावें कीं पार्थ अजय्य मज खरा कथिला ९३
जें देवदनुजदुर्जय- देवव्रत-देव पावला पतन
कळलें सर्व बुडालों न करिल ईश्वरहि आपणा जतन ९४
संप्रति झाले पविरवि- सम समरीं पार्थबाण ते फांसे
ज्यां शेवटवरिहि शकुनि- मामा टाळूनि खदखदां हांसे ९५
त्वां कां न ऐकिलें जें विदुर वदे सूक्त अनय न करा तें
तो च्युतनचि डोळसाच्या जो झिडकारील अनयन करातें ९६
भरतसभेंत सती त्वां आणविली करुनि हानि रीतीची
वृद्धांसमक्ष फरफर फेडविलि दुराग्रहा निरी तीची ९७

१ उचकीचावेग, २ सत्कीर्ती, ३ तीनदां (सर्वदा) ४ वाक्-इषु-वाक्बाणांनीं, + सिंधु-ऊन-सागराहून उणा, ६ सू-उक्त-चांगलें भाषण, ७ आंधळा.

त्याचें हें फळ केलें   न सुटे म्हणती सुरर्षिमुख[1] सुकवी
असतें प्रथम स्रुविकसित[2]   परि बहु केला अधर्म सुख स्रुकेकी[3]
जे नित्य पुत्र-धर्मी   रत त्यांचा द्रोह करिल बा कोण
ब्राम्हण आपण ऐसें   बोलोनि दहांत जो नव्हे द्रोण   ९९
होता अश्वत्थामा   कृप मद्रप तूं तुझा सखा कर्ण
म्हणसि उडविलें पार्थे   शिर वातें जेविं वाळलें पर्ण   १००
मानी[4] कीं तूं श्रितवध   कथितां आम्हांस कां न लाजशि रे
द्यूतींच कशी द्याया   विदुरसदुक्तीस कांन लाज शिरे १०१
असतां सजीव सायुध   सन्निध सोत्साह शूर सावध रे
राव धरेश्वर बहु शत   केला एकेंचि बा कसा वध रे १०२
ज्यापासुनि[5] कनकध्वज   रवि-भीष्माचा न कुरुबळीं झळके
जळके नगसे झालों   आम्ही अपकीर्तिकज्जलें मळके १०३
भीष्मामागें न दिसे   मज कोण्ही जो तरेल उर्वरितें[6]
हीं गंधर्वपुरेंसीं   दिसती कटकें उगीच उर्वरितें[7]   १०४
कुरुबलकलेवरांचा   परिपालक भीष्म तो खरा जीव
रविदर्शनेंचि पावे   तपतांहि ग्रीष्म तोख[8] राजीव[9]   १०५
स्मरतो मज क्षण क्षण   धृष्टद्युम्न स्वमृत्युचा हेतु
जलधिविलंघन साधन   कपिकृतहि न काय जाहला सेतु १०६
त्यासहि सूचीहि गमे   अतिदुःसह न करवाळ वीरा ज्या

---

१ नारदप्रमुख, २ चांगलें प्रफुल्लित, ३ वाळवी, ४ अभिमानी, ५ जेव्हांपासून, ६ उरु-अरि-महाशत्रूंतें, ७ उरलेलीं, ८ आनंद, ९ कमल.

जसि वाळवी दवशिरेवा तसि न तरुप्रकर वाळवी राजा १०७
तूंहि व्याकुळ करिसी मज हृदयीं शब्दबाण हाणोनि
यास्तव नृपा प्रतिज्ञा करितों मी ऐक सत्य जाणोनी १०८
मारुनि पांचाल सकल मी क्रव्यादांसि मांस वाढीन
करिन खरें स्ववच कवच हें आंगांतुनि तरीच काढीन १०९
मज न मत अरिवधें यश अश्वत्थामा न साधु निकेरानें
हित म्हणुनि जडाहि दिला अश्वत्था मान सोधुनिकरानें ११०
पुत्राला कळवावा त्वां माझा भाव हा निरोपांनीं
कीं सर्व-सोमकांची स्पष्ट करावीच हानि रोपांनीं १११
ब्राम्हण बहु मानावे तुज वारंवार हाचि उपदेश
कीं ब्रम्हक्षोभें अहि झाला जो नहुष नाकस्थ[10]पदेश ११२
हा जानों हरिशील प्रकटुनि द्याया परा शशकशील
जा तूंहि कराया जरि पांडुसुतांचा विनाश शकशील ११३
गेला पांडव-सृंजय वीरांचें सर्व तेज हरित रणीं
द्रोण परबलांत गमे मृगकुलतिमिरांत जेविं हरि[11] तरणी[12] ११४

अध्याय.१६

कुरुपति कर्णासि असें होउनि सैंधववधें सखेद वदे
देतो ताप परिभव द्विरदा[13] वेढुनि जसा सरवे दव[14] दे १

१कीटकविशेष, २अरण्याग्नीचीज्वाला, ३रक्षककरी, ५हृदानें, ६समूहानें, ७अभिप्राय, ८पांचाळांची, ९बाणांनीं, १० स्वर्गस्थानाधिपती असा, ११सिंह, १२सूर्य, मृगकुलांतसिंहअथवाअंधकारांतसूर्यसावाटे, १३ गजास, १४ वणवा, + अश्वत्थाम्याला.

केला जयद्रथाचा कृष्णसहायें बळेंचि घात पहा
झाला दुःसह अर्जुन शरदर्कांचा प्रताप आतप हा २
हांसतिल सर्व नरि जरि सोसुनि हा दाह वेंचुना कोय
नाकास लाविला तो मानधना साहवे चुना काय ३
गुरुनेंचि घात केला व्यूहीं प्रिय शिष्य पार्थ शिरकविला
हें काय बरें असतें वचन जसें रक्षणार्ह शिर कविला ४
गुरु अभय सैंधवा दे द्वारव्यूहीं ततंत कालाही
सदनीं शिरल्यावरि कां रोधिल मर्मीं न दंत कालाही ५
सैंधव पार्था पावुनि जेविं दनुज पाकशासना शमला
जाऊं देता याचा तापविता बा कशास नाश मला ६
कर्ण म्हणे न वद असें करिती आचार्यजनकुत्सा जे
त्यांसचि पशु म्हणति कवि न जन्हि पुच्छ विषाण घनकेकुत साजे
बापा प्रवर्तलासी स्वाहित जाणोनि कां गरा खाया
वृद्ध यथाशक्ति समर करितो नेणोचि आंग राखाया ८
सामर्थ्यें न विलंघिल कां वृद्धा वाडवा युवा राया
वेगीं टिकेल कैसें मोठेंही झाड वायु वाराया ९
अस्त्रश्रुत रथ सारथि चाप ध्वज तूण कवच अधिकरणी
ज्या साहित्य असे त्या पार्था न म्हणेल कवण अधिक रणीं १०
वृद्ध द्रोण ब्राम्हण वाराया अर्जुनासि अक्षम हा

---

१ शरत्-अर्क-शरदृतूंतील सूर्यांचा, २ शरीर, ३ संरक्षण करण्यास योग्य, ४ तत्-अंत कालाही (अर्जुनास) ५ दैत्य, ६ इंद्रास, ७ देशांतरास जाण्याविषयीं जयद्रथास आज्ञा देतां तर कशास हा संताप देता असा भावार्थ, ८ शिंगें, ९ मोठें कोळें, १० द्रोणाचार्य, ११ ब्राम्हणास, १२ तरुण, + ऊन. * निंदा.

आतां कैंचें तें बळ तरुणपणीं जरिहि सुहृद्दक्ष महा ११
सुकरोन्मूलन होइल पहिल्यापरि काय नग जरा ज्याला
किंबहुना सावरवे पहिल्यापरि काय न गजराजाला १२
झालें अनुकूल परां देतें जय संकटांत वागवितें
भागवितें आम्हांला स्पष्ट प्रतिकूल दैव नागवितें १३
बल भंगे भंगाथा पडु जें सर्वांसि वासविसकट तें
जैसें करिकुल येतां गंधद्विपदानवास विसकटतें १४
अनुकूल दैव असतां न समर्थ करावयासि हानि यम
होतां तें प्रतिकूल प्रबलहि दुर्बलचि होय हा नियम १५
अहि डसविले बुडविला भीम दिलें उग्र विष मरायातें
जतुगृहदाह द्यूतहि झालें दैवेंचि विषम राया तें १६
दृढ चित्त करुनि तूं निज रणधर्मप्रवण हो मरायास
याहुनि दुसरा सुफलद आवश्यक कवण होम रायास १७
मित्रांच्या उपदेशें सोदर सैंधववधें दुरभिमानी
होय मराया सिद्ध स्वासाधुप्रकृतिला सुरभि मानी १८
पांडवसेनेसि मथी कुरुपति सर्व प्रजांसि अंतकसा
अभिमानी आमांचा साहेल असोनि शक्ति अंत कसा १९
भीम घटोत्कच सात्यकि धर्म यम द्रौपदेय ताडून
केले विद्ध सुपुत्र द्रुपद विराटादि वीर झाडून २०

१ सु-कर-उन्मूलन-उपटावयास सुलभ, २ वृक्ष, ३ वृद्धपण, ४ देह, ५ अर्जुनासह वर्तमान, ६ मत्तगजाच्या मदाचा वास, ७ लाक्षागृहांतील दहन, ८ बंधूसारिखा प्रियजो जयद्रथ त्याच्या वधें करून, ९ आपल्या असाधु प्रकृतिला, १० नकुल सहदेव ११ क्षतयुक्त.

कुरुपतिबाणत्रासें मोठे मोठेहि वीर कचकेरती
सेना कांपे याचा धरुनि प्र[2]भुचा जसाच वच्चेक रतीं[4] २१
धांवे धर्म क्रोधें लक्षुनि दुर्योधनासि कुपितातें[+]
द्याया तुज जें पावे घननादाचा कुलघ्न कुपिता तें २२
न गणिति सुरासुरांचे भद्रासन-काम ईंद्र[6]से नातें
ध्वज धनु खंडुनि ताडी भाळीं कुरुराज इंद्र[7]सेनातें २३
भीमाग्रज सज्ज करुनि नवचाप हतोंसि[8] म्हणुनि शर सोडी
तोडीनें[9]-पटु भुजगसा तोडी कुरुराजकवच उर फोडी २४
मूर्च्छा जसीच सहसा झाली मोठी तसीच हाक रणीं
मेला दुष्ट दुरात्मा करिता झाला असीच हा करणी २५
तों गुरु धांवे परिसुनि पांचाळांच्या रणांत हाकेला
चित्तीं म्हणे वधें तरि नुतं[10] किन्नरचारणांत हा केला २६
येतांचि द्रोण उठे दुर्योधन सुप्तसर्पसा हरिसा
परि सार्थक काय कसें वांचो देतील पोषिले अरि सी २७
तो तिष्ठे[12] तिष्ठ ऐसें म्हणत रणतमीं करावया धावे
पांचाळ सकळ उठले कीं धर्मा शत्रु[11]शर न बाधावे २८
पांचाळांवरि सहसा सरसावे द्रोण कुरुप[13] रारवाया
कीं गुरुसमक्ष असतां काळहि न शकेल गुरुपरा[14] रवाया २९
उठली आचार्यावरि सारीही एकदांचि अरिसेना

---

१ मागेंसरति, २ शिवाचा, ३ भय, ४ कामपत्नी, ५ रागिदास, ६ देवदैत्यांचे अधिपती, ७ धर्माच्यासारथ्यातें, ८ हतः असि, ९ उड्डाणकरण्याविषयीं कुशलअसा, १० स्तुत, ११ सहा (कामक्रोधादि शत्रु) १२ उभा रहा, १३ दुर्योधन, १४ गुरुपक्षास,
+ तें दुःख (इंद्रजिताच्या मरणानें जें दुःख रावणाला झालें तें तुला प्राप्त व्हावें असा भावार्थ.

हरिसे नाद करिति ते कोणीहि परस्परोक्त[1] परिसेना ३०
शत्रौं दाटे वाटे लयकालाचाचि[2] अंधकार गडी
बहु पांचाळ-समूहा द्रोण जसा रुद्र अंधका रगडी ३१
भूषामणि शस्त्रद्युति घनतिमिरींही करी लखलखाट
म्हणुनि गमे होउनिगत- मद चिंतेची धरील खल खाटे[3] ३२
द्रोणाच्या सारथिला मारी शरवृष्टि करुनि शिबि राजा
त्यातें आचार्य म्हणे स्वर्गासचि जा पुन्हा न शिबिरा जा ३३
कालिंगभूप-नंदन धांवे कीं भीम होय तातारी[4]
नहुल तयांपुढें किति अशनिपुढें[6] काय कोयता तारी ३४
स्यंदन सोडुनि धांउनि त्या कालिंगासि मुष्टिनेंचि वधी
कर्णानुजही मर्दुनि तो बहु खलकाल तोषवी शिवधी[7] ३५
कर्णें झुगारिली जी शक्ति खरतें सरवीच अशनीची
कीं आगस्कृद्रक्षक[9] तक्षक कन्याच दृष्टिच शनीची ३६
तीच धरून भीमें त्या कर्णावरि टाकिली [illegible]
फिरली कृत्याच गमे कर्णास न तीकडे पहावे गा ३७
खंडी नयरीतीतें होउनि जो काय वश कुनीतीतें
स्वसहाय वृषहितार्थी तो कां खंडील न शकुनी तीतें ३८
स्वरथीं बैसोनि पुन्हा आम्हावरि भीम धांवला हरिसा
त्यावरि कुमार उठले तेव्हांचें वृत्त सांगतों परिसा ३९

---

१ एकमेकाचें बोलणें, २ प्रलयकाळाचा, ३ बाज, ४ तात-अरी-पित्याचा शत्रु, ५ भीमापुढें, ६ वज्रापुढें, ७ कल्याणकारक मति ज्याची असा, ८ तीक्ष्णत्वें, ९ आगः कृत्- अरक्षक-अपराध करणारांचें रक्षण करणारी ह्रवे, + सैन्यवासस्थानास.

आच्छादित होते शर- पटलें टाकुनि समक्ष चोतें हो
ते पाठविले दुर्मद हय सारथिसह यमक्षयातें हो ४०
दुष्कर्णरथीं दुर्मद बैसे दोघे कुशली परि लवांयु[4]
भीम तसेंचि परांचें मथन घनाचें जसें करिल वायु ४१
धरणींत बुडविला रथ त्याचा भीमें गदाप्रहारेंच
ते मुष्टिनेंचि वधिले उतरिल शतमन्युचाहि हा रेंच ४२
होते वृष गुरुकृत नृप कृप बाल्हिक सोमदत्त[6] साक्षी बा
सम दिसतो परि तेजें भीम परा असम दत्तसा क्षीबा ४३
पळ काढिलाचि तुमच्या पाहुनि तें कर्म तडक लेंकांहीं
गमला रुद्र वृकोदर धाकें काळीज तडकलें कांहीं ४४
द्रुपद विराट युधिष्ठिर पूजिति होऊनि मुदित भीमातें
त्या अंधकासुरवधीं विधि वासव विष्णु जेवि भीमातें ४५
सद्रोणकुमार पुन्हा वेष्टिति कोपें [illegible] अरिला
जैसे निज [illegible] त [illegible] द्विप वधावया हरिला ४६
सात्यकिस सोमदत्त क्रोधें दाबुनि म्हणे अरे मत्ता
प्रायंगता न असिल ता त्वां धर्मालाचि मारिली लत्ता ४७
मी आजि तव शिरातें [illegible] तनयहानि कापीन
केला त्वां गृध्रोचित देह करुनि अनय हा निंका[10] पीनें[11] ४८
जरि [illegible] रक्षिल तुज, मी मारीनचि रणांत अधमातें
त्वत्कृत अधर्म जैसा तापद तैसा न पुत्रवध मातें ४९

---

१ भीमातें, २ यमसदनातें, ३ कुशल, ४ अल्पायु, ५ इंद्राच्या, ६ दत्तात्रेयासारिखा
७ मत्त, ८ शिवातें, ९ नष्टा, १० खरा, ११ पुष्ट,

सात्वत म्हणे यदुकुळीं अरिपासूनि कोण सांग गा भ्याला
यादवशक्ति पराला कदलीच्या जेविं सांग गाभ्याला[2] ५०
तुजचि सपुत्रास रणीं दाखवितों आज मी विनाशपथ
अनुचित कृष्ण-पद-शपथ परि न दसे प्राकृतां विना शपथ ५१
तंडायाचीच[4] तुला युद्धांत असेल जरि सेवे तंड
परि मज दिसतोसि तसा कौरव्या जेविं हरिस वैतंड ५२
रक्षिति बहु बल घेउनि दुर्योधन शकुनि सोमदत्तातें
रक्षी धृष्टद्युम्नहि सात्यकितें परम युद्धमत्तातें ५३
प्रथम नवशरांहीं तो सात्यकिला सोमदत्त बा वेधी
कौरव्याची सात्वत- नवबाणांहींच मोह पावे धी ५४
तो सोमदत्त मूर्च्छित पडतांचि पळांत पळविला सूतें
सात्यकिवरि गुरु धांवे बहु चळचळ कांपवीत रणभूतें ५५
द्रोणावरि धर्म उठे घेउनि अमित स्वकार्यघटक बळ
तेव्हां गुरु[7]-शरगणघट- कर्णें गिळिले अनेक-भट[8]-कबळ ५६
पडली दृष्टि जयावरि त्या कौरव-सर्वसैन्य-पाळाची
पडलीच उडी त्यावरि तद्बाणगणा-समेत काळाची ५७
केले द्रोणें बहु भट गरुडानें नेक सर्पस[9] नाहीं
स्वीकारिलें पलायन धर्माच्या त्यजुनि दर्प सेनांहीं ५८
पार्थ म्हणे पळत्यांतुनि ने माझा क्षिप्र हा रथ बकारे[10]
म्हण करितों गुरुसि तुम्हा ठेउनि साक्षी महार खर्वकारे[11] ५९

१ शस्त्रविशेष, २ गर्भाला, ३ मूर्खास, ४ बाचाळकरण्याची, ५ सत्वर, ६ गज, ७ द्रोणशरसमूह हाच कुंभकर्णयानें, ८ अनेकयोध्यांचेग्रास, ९ अनेक सर्पांस, १० हेकृष्णा, ११ उमेरहा.

विजयोक्तें विजयाचा रथ चालविला जसा विशोकानें
भीमोक्तें भीमाचा चालविला रथ तसा विशोकानें ६०
सेना सर्व मिळाल्या धांवुनि अत्यंतशीघ्र दोघांतें
जैशा नटिनी गंगा- यमुनांच्या श्रावणांत ओघातें ६१
उत्तर-पार्श्वी भीमें दक्षिणपार्श्वी सुधांशुसित-वाहें
कुरु कटक घेतलें बा दावयुग गजा तसेंचि कितवा हें ६२
कुरुसेनेनें ग्रासिति ते दोघे दाव जेविं अटवीतें
किंवा श्रीमद्गीता- सप्तशती-मंत्र-पाठ सटवीतें ६३
धांवे प्रायगत-वध- प्रकुपित गुरुपुत्र सात्वतावरि तों
त्यावरि उठे घटोत्कच खचर म्हणे यासि आननीं भरितों ६४
अक्षौहिणिमित तद्भट लोपविते प्रलय-नीरद-रवा जे
दरवाजे काळाचे बा अरिचा ज्यापुढें न दर वाजे ६५
लोहमय अष्टचक्र त्रिंशन्नल्वप्रमाण रथ मोटा
जो ऋक्ष-चर्म-परिवृत ज्यांत नसे शस्त्रसंग्रहीं तोटा ६६
त्यांचे वाहक गजसे परि जातीनें नव्हेत गज वाजी
क्षण ज्यांपुढें गगनमणि- रथ-तुरगांच्या नव्हे तग जवाजी ६७
एवं भयंकररथीं पाहुनि रात्रीं रणांत उग्रास
भ्याले कौरव गमले ते त्यां काळापुढील रूग्रास ६८

---

१ शोकरहितानें, २ विशोकनामक सारथ्यानें, ३ नद्या, ४ डाव्याबाजूस, ५ अर्जुनानें, ६ अरण्यातें, ७ प्रायोपवेशनास बसलेला जो भूरिश्रवा त्याच्या वधानें प्रकुपित, ८ गज २१८७०, रथ २१८७०, घोडे, ६५६१०, पायदळ, १०९३५०, हीं गजादि सैन्यें एकत्र झाली असतां त्यास अक्षौहिणी म्हणतात, ९ प्रळयकाळच्या मेघांच्या गर्जनांस, १० शंख, ११ चारशें हात लांबीचें प्रमाण, १२ अस्वलचर्मानें वेष्टित, १३ घोडे.

कटकीं होते वाजी वारण जे काय बहु मदें उतले
ते त्यांपुढें न तगले हगले तात्काळ गर्जतां मुतले ६९
द्रौणि घटोत्कच दोघे न धरिति ते युद्धसमरस त्रास
आरंभिति जोडाया यश लोकीं युद्ध समर[1]-सत्रास ७०
संध्याधिक-बळ राक्षस ते जैसे धूमयोनि कर[2] कांहीं
बहु वर्षले शिळांहीं बा वदवेनाचि तो निकर कांहीं ७१
केलें पलायन मनीं धरिला संकोच न तव तन यांहीं
संपादिलें न नाकीं होउनि धर्मासि नत वतन यांहीं ७२
किं बहुना कर्णहि त्या खचर-त्रासें पलायन करी हो
गंधद्विप[3]गंधानें भंगेचि महाबलायन[+] केरी हो ७३
त्या र[illegible]स एक द्रौणि न भी होय रामसा मान्य
केलें घटोत्कच-तनय[4]- मर्दन हें काय काम सामान्य ७४
तो अंज[4][illegible]ध बा अन्य तसा न वीर मायावी
योधीं तद्वधकीर्ति न जेविं समुद्रीं नवी रमा यावी ७५
अंजनपर्वा याचा घननाद जसा दशाननाचा हो
द्रौणिस भीमसुत[5] म्हणे जोडुनि शिशुवध यशा न नाचा हो ७
झालाचि आजि वृद्धा त्या द्रोणा ब्राम्हणासि शोकद[6] हो
यां गुरुधर्म-हितकरा परि म्हणतिल धन्य धन्य लोक दहा ७७
द्रौणि म्हणे वत्सा जा इतरांसीं अमरविक्रमा[7] भीड
पुत्रें पिता कदापि न पीडावा सोडुनि क्षमा भीड[8] ७८

१ सम[illegible] त्रास, २ मेघ, ३ हस्ती, ४ नामविशेष (घटोत्कचपुत्र) ५ घटोत्कच, ६ शोकदेणारा, ७ अंजनपर्व्यास, ८ गांठघाल, + महाबलान्वेंस्थान:ॐ: गारानी.

न तुझ्या गर्यी माझा रोष असे सर्वदाहि अनुराग
परि येतां तापवितो व्यापुनि बाहेर आंत तनु राग ७९
न सनो विवेक कांहीं वा घडतो आत्मघातही कुपिता
सुपिताहि क्रोधाच्या आवेशें करुनि होतसे कुपितो ८०
रात्रिचर म्हणे द्रोणे न पृथक्‌जनसा रणांत कातर हा
भीम[illegible] म्हणायाचा शक्राहि उगीच कीर्ति गात रहा ८१
जे समरीं अनिवर्ती पांडव त्यांचा कुमार हा वदिल
आणिल मनांत तरि यम कासरचर्में स्वदुंदुभी मढिल ८२
असता तरि म्हणता मज पाहुनि रक्षोधिपाशि रावण हा
घटकर्णाच्या करिता निज [illegible]ें शिरा वर्णं हा ८३
कठिण रणश्रद्धा-व्रत हें सत्य मनांत चिंतित उजीव
जाणें आयुष्यातें सलिल शरीरा निजा तितउ जीव ८४
दापी असें दरवडा सार्थाच्या जेविं अक्षमा त्याल्या
सोडी ज्याज्या बाणा छेदीच द्रौणि अक्षमात्रा त्या ८५
होउनि गुप्त घटोत्कच मायेनें होय तो खरा शिखरी
वाटे निजोक्ति करितो घाया स्वजनासि तोखरौशि खरी ८६
वर्णूं तो कज्जल-सख शस्त्र-प्रस्रवण काय पर्वत मी
त्या अतिभयंकरानें वीर बुडविले पळांत सर्व तमीं ८७
अतिवर्षीं बळुवसे बहु आम्हीं आरडों गरल यातें
नमितें नेता कुरुबल घाला तो आरडोंगर ल[illegible]ातें ८८

१ प्रीति, २ क्रोध, ३ दुष्टपिता, ४ पामरलोकांसारिखा, ५ भयचकित, ६ माघारां फिरणारे न्हवत असे, ७ ज्येष्ठ, ८ राक्षसाधिपास, ९ घट्टा, १० चाळण, ११ अशक्तअज्ञा, १२ पर्वत, १३ हर्षातिशय, १४ शस्त्रें[illegible]रा. + रागिट

भ्याला तो मायानग गुरुनंदन-मुक्तशर-निकर-पविला
त्या ब्राम्हण-प्रताप- ज्वलनें खलपलभुगम करपविला ८९
मग होय नीलतोयद सोडी असि-शूल-शर-गदा-धारा
गेलों शरण गुरुकृता सर्व जसे गोप त्या सदाधारा ९०
तो न [illegible] गुरुकृत- योजितवातास्त्रसा[illegible] कें वितुळे
कुंभीच्या [illegible] यम-महिषीचीहि सायकेविं तुळे ९१
घटेजें सिंधूदरसें केलें जीवन हरूनि कटक रितें
नातरि घटोत्कचाचें तें बळ [illegible] पळांत गट करितें ९२
जरि शतस[illegible]स्त्र मथिले बहु राक्षस धांवले तरि नवेंच
द्रौणि म्हणे न नृपा भी मी यांचा निश्चयें करिन वेंच ९३
कुरुप म्हणे मिरविन या कंठीं तव कीर्ति-रत्नहारा मी
संप्रति तुझ्या भुजीं बा होता पूर्वीं प्रयत्न हा रामीं ९४
रामीं सीतासी दे राहो धर्मींहि न मदि मामा जो
त्या नृप म्हणे तुजपुढें अहितांचा आजि न महिमा माजो ९५
साठस[illegible]स्त्र स्यंदन निज लक्ष तुरग मयावय अरि घे
रीघोंचि पांडवकटकीं ग्रीष्मीं कक्षांत जेविं दाव रिघे ९६
षट्युतपत्तिसमेत रक्तसाहित्यासि कर्ण पाठवितों
आठविन परांचें असु- हरण वस्त्रहरण जसेंचि आठवितों ९७

१ खल-पलभुक्-अगम- दुष्टराक्षसरूपीपर्वत (घटोत्कच) २ शास्त्ररूपधारा, ३ सत्-आधार- साधूंस आधारभूत् अशा (श्रीकृष्णाला) ४ तुलना पावेल, ५ अगस्तीनें, ६ सिंधू-उदर, ७ खर्च, ८ पृथ्वी, ९ शकुनिमामा, १० प्रवेश करच, ११ गवतांत, १२ षट्-अयुत-पत्ति-समेत- साठहजार पत्तींनीं युक्त (पत्तिचें लक्षण
श्लोक- एकोगजोरथश्चैकोनराःपंचपदातयः त्रयश्च[illegible]पत्तिरित्यभिधीयते १
अर्थ- १ हत्ती, १ रथ, ५ मनुष्यें, ३ घोडे, मिळोन एक पत्ति जाणावी.

द्रौणि-शरांहीं व्याकुळ करितांचि युधिष्ठिरादि-मदरींतें
मारुनि घ्यावें सयश मद्धित[1]-निरतें तुवांचि पदरीं तें ९८
गेला धर्मवधा जो हेतु नृपा या इलादि-लोभाचा[2]
जेणें कुबुद्धि कृत्या जी हे खाया इला दिला भाचा ९९
राक्षेस[3] दश-बाणांनीं विकल करुनि गुरुसुतासि धनु तोडी
द्रौणि नवें धनु घेउनि त्याला जलदासि वातसा झोडी १००
त्रिपुराला रुद्र जसा खचरबळाला तसाचि तो पाजी
जीच सुरांत हराची याची आम्हांत तीच शोभा जी[4] १०१
स्वबल-विनाश-क्षोभें भीमसुतें रुद्रनिर्मिता अशनी
पाठविली द्रौणिप्रति जी कृत्या दर्शितारिच्या अशनीं[5] १०२
उग्रत्वमदें जीसीं करिल क्षणमात्रही न वाद शनी
तें दाहकत्व न दवीं तक्षकभुजगाचिया न वा दशनीं[6] १०३
ऐशीतेंहि धरी बा तो द्विजवर गरुड जेविं भुजगीतें
ख्यात जगीं स्वयशाच्या त्याचे हरबाहु तेविं भुज गीतें १०४
गुरुपुत्रें खचरावरि तीच अशनि योजिली महावेगा
फिरल्या कृत्येसि तसें तीस न त्या राक्षसा पहावे गा १०५
घाली उडी तळीं तो राक्षस जों तों पडे रथावरि ती
झाली सगरसुतगणीं कपिलाची[7] दृक् जसें तसें करिती १०६
देखुनि जाणत होते अशनीची ख्याति लटिक बरि कवि जे
ते वदले न सखी तूं ईची होसील बटिक बरिक विजे[8] १०७

---

१ मद्-हित-निरत, २ पृथिव्यादिलाभाचा, ३ घटोत्कच, ४ अजी (धृतराष्ट्रा) ५ भक्षणीं, ६ दातांत, ७ कपिलमहामुनीची, ८ हे विद्युल्लते.

अशनी क्षितींत शिरली सूताश्वासह रथासि जाळून
धृष्टद्युम्नरथीं तो राक्षस बसला स्व-मृत्यु टाळून १०८
विजयश्री पांचाळा तैसीच निशाचरा गमे घरची
कीं ते शर वृष्टीतें तेविं उदक वृष्टितें न मेघ रची १०९
गुरुपुत्रें त्या त्या बहु- कांपविलें जेविं नी[1]रदा वातें
द्विजबळ परप्रतापा त्या जैसें होय नीरें दावातें ११०
तेथें बहु बळ घेउनि स्रुतसाहित्यासि भीम ये राजा
सुरव्या सबळ-त्वत्स्रुत- हानि हर-मरव क्रियाहि येरा ज्यों १११
गुरुस्रुत वधी घटोत्कच- भीमार्जुन यां समस्त योतूंतें
वा तत्वतः स्वपर-बल जें पाठविलें यमक्षया तूं तें ११२
तो विष्णुजिष्णु-देरवत रवचरां सकळांहि लोळवि मरवरा
वाटे निपट रववळला प्रळयाग्नीचाचि लोळ विप्र रवरा ११३
जाणों हरचि म्हणे हूं घे बहु फटकाळ कूट हा निकर
कीं हें तेविं रवचर-बळ जेविं निपट काळकूट हानिकर ११४
मारुनि रात्रिचर-कटक रुधिर-नदी रव[illegible] वाहविली
चळवळ घटोत्कचाची मर्मीं वेधुनि मुहूर्त राहविली ११५
नाराचानीं पांडव धृष्टद्युम्ना-समेत सड[illegible]न
द्रुपदस्रुत शरें केला भस्म दवें जेविं शलभ धडकून ११६
मारुनि त्या स्ररथाचे बहुस्रुत शत्रुंजयादि झाडून
द्रोणात्मजें श्रुतांह्वय- राजा तेंहि क्षणांत पाडून ११७

१मेघास, २पाणी, ३दावानळातें, ४ज्यास (भीमास), ५राक्षसातें, ६यमगृहास, ७अश्वत्थामा, ८पेटून, ९श्रुतनामक.

पुनरपि यमदंडोपम बाणातें परम तूर्ण सोडून
मूर्च्छित रणीं घटोत्कच केला तत्काळ हृदय फोडून ११८
धृष्टद्युम्न पळवि करि पडतां तो शूर पळ विलापाला
वात्येनें दव-दहना - पुढुनि गमे दूर पळविला पाला ११९
होते युधिष्ठिराच्या कटकीं भीमादि वीर्य-सागर जे
त्यांतें भंगुनि गुरुसुत मोडुनि मत्तेभ सिंहसा गरजे १२०

अध्याय. १७

मारुति पार्षत सात्यकि धर्मादिक वीर विप्र-भावातें
मानवले ग्रहवृंदीं बहु जेविं कवी रविप्रभावातें १
जरि सर्वांगीं केले होते गुरुपुत्र-शरशतें विद्ध
तरि धर्म भीम सात्वत पार्षत युद्धासि जाहले सिद्ध २
पुनरपि बहुयुद्ध करी सात्यकिला सोमदत्त माराया
कीं फार खवळला सुत- शोकें तो भरतसत्तमा राया ३
मागें पदहि न येतां सात्यकि शर भीमसेन-परिघ सरे
बसतां उरीं शिरीं ते धैर्यबळें धीर परि घसरे ४
बाल्हीक वृद्ध परि बहु- मानी साहेल कां पतन याचें
कांपे कोपें तोंतों जोंजों धरि देह कांप तनयाचें ५
तो काळवर्षि-घनसा सात्यकिवरि तीव्र विशिख वृष्टि करी

१ [illegible], २ बाहुटळीनें, ३ मुलाचें.

भीमालाहि न मानी जैसा हरिला मदांध-दृष्टि कैरी ६
शक्तीतें भीमाच्या वज्रसमोरींहि होय शिरकविता
ती त्याचें कांपवि जसि आणुनि नेत्रांसि तोये शिर कविता ७
वृद्धहि महाप्रतापी बा नव्हता तो मनुष्यदेव ढिला
त्या भीम गदेनेंचि स्वर्गति न धरुनि धनुष्य दे वढिला ८
मस्तक बाल्हीक-महा - राजाचें पांडुसूनु चेंडु करी
न करिल अपत्य-मुख किट - सम पोषुनि पंकिलें कचें डुकरी ९
तंव नागदत्त दृढरथ इत्यादि तनूज धांवले दश गा
यश गा तूं परि गमले ते त्या भीमा हरीपुढें शश गा १०
मेले ज्या धरुनि खचर- पतिचे त्या नव कुमार दश लीला
लाजविति पृथापुत्र स्वयशें जैसा उमारद शशीला ११
भीमानें नव दशसुत दश-बाणांनींच जेविं बा वधिले
पांचांनीं पांच शकुनि- बंधुहि जे शत-महारथां मधिले १२
धर्महि बहुकुरुकटक- क्षय करित क्रुद्ध-काळसा रुटला
तुटला मर्यादावधि कल्पांतीं नीरनिधि जसा फुटला १३
त्यावरि नृपोक्तिनें गुरु कन्येनें जेविं काशिराजाच्या
धाडविला भीष्मावरि अभय-वर दिला निका शिरा ज्याच्या १४
वायव्य अस्त्र वारुण याम्यहि आग्नेय ऐंद्र गुरु योजी
त्या त्यातें प्रत्यस्त्रें हरुनि म्हणे धर्म अन्यही यो जी १५
ब्रम्हास्त्रातें योजी तो ब्रम्हास्त्रेंचि करुनि विभ्रम या

१ गज, २ वज्रासारख्या कठिनउरांतही, ३ उदक, ४ राजा, ५ वडिलाला, ६ किटलेलें, काळें, ७ केशानें, ८ पुत्र, ९ पार्वतीचा दंत, १० समुद्र, ११ येवो, + अगाराया.

गर्जे युधिष्ठिर प्रभु   समरीं न धरीच लेश विप्र-भया १६
मग सावित्र त्वाष्ट्र   प्राजापत्यप्रयोग जो केला
त्यातेंही प्रत्यस्त्रें   शमवुनि निष्कंप नृप पुढें ठेला १७
सैनिक-मुख्य स्तविते   झाले गुरुतें तसेचि शिष्यातें
दे ताप तव रुतातें   तो धर्मोत्कर्ष[1] जेविं तिष्यातें[2] १८
गुरु धर्मातें सांडुनि   पांचाळांचेंचि बहुत कदन करी
ते त्यापुढें न मिरविति   गर्व हरिसमक्ष जेविं मद न करी[3] १९
जैसें पांचाळ-कटक-   कदन कलशसंभवें[4] स्वयें केलें
तैसेंचि कौरवांचें   बळ भीमें अर्जुनें लया नेलें २०
भीमार्जुन शर-निकरें   तिमिरें निद्राभरेंहि मोहातें
पावे भंगे तव बळ   मरणा-त्रासें म्हणे नमो हातें[5] २१
गुरु-नृप-वचेंहि कुरु बळ   जेविं पवन-नुन[6] अभ्र मुरडेना
सेना किति पति-रक्षा-   क्षम होतां काय अभ्रमु[7] रडेना २२
कुरुपति कर्णासि म्हणे   नाशों देतोसि काय गा यश तें
वेढिलि चमू परबळें   जेविं वृकांच्या वनांत गाय शतें २३
दुर्लभ यशःप्रद समय   हा न वृथा मित्रवत्सला जावा
सन्मैत्रीच्या कासे   लागलिया स्फुरभि-वत्स लाजावा २४
कर्ण म्हणे शक्ति असे   कृष्णा धरिवला; घला विलापार्थ
जिंकिन रक्षाया जरि   येइल वज्री बलाविला पार्थ २५
देतों तुज जय मारुनि   विजयास अमोघ-शक्तिनें आजि

---

१ धर्मराजाचा अथवा धर्मकृत्याचा उत्कर्ष, २ कलियुगातें, ३ गज, ४ द्रोणानें, ५ हस्तानें, ६ वातप्रेरित, ७ ऐरावताची स्त्री.

करितों तरीच केली जसि महिष-वधार्थ शक्तिनें आजि[1] २६
अर्जुन मरतां होतिल वश्य तुला दीन होउनि अवश्य[2]
किंवा पुन्हा वनाला जातिल पांडव जटाधर अवश्य २७
असतां कर्ण व्याकुळ कां स्वस्थ त्यजुनि तूं विषाद रहा
पांडव-बळ किति न धरिल पीतांहि हळाहळा विषा दरे हौं[3] २८
मज हरिपुढें टिकेल न पळही पांचाळ वाहिनी कुतरी[5]
शिरतां बुडेल मद्बळ- जलधींत समग्र यदु-चमू कुतरी २९
देतां तुलाचि भजतिल पळही पर मानदा न वसुधेतें
बा पावले करुनिही कष्टा परमा न दानव सुधेतें ३०
हसुनि कृप म्हणे कर्णा तूं नाथ म्हणुनि सनाथ हा राजा
तव शब्दचि तेजस्वी तूं यासिच म्हण करा प्रहारा जा ३१
करिसी असें विकत्थन[6] परि न पराक्रम दिसे न फल कांहीं
तव निटिलीं[7] न विजयलिपि वरिली पांडव-ललाट-फलकांहीं ३२
तेते भंगद झाले पांडु-सुतासीं रणीं समागम जे
जीभ तुझी नृपतिपुढें करिती बहु नववधूसमा गमजे ३३
गंधर्वें प्रभु[8] धरिला तेव्हां आधींच कीं पळालास
तें पाप क्षालाया तूं दवदहनीं न कां जळालास ३४
कर्णा उगेचि कर्ण- प्रिय बोल वदो नकोच कीरा[9] हे
उचित न वीरास तुझी त्या गोग्रहणीं न कोचकी राहे ३५
जरि कळले एकाही पार्थाचें तेज नावरों[10] याचें

१ संग्राम, २ वशाव्हावयाचेनव्हतते, ३ भय, ४ कर्ण, ५ भग्ननौका, ६ बडबड, ७ कपाळीं, ८ दुर्योधन, ९ पोपटा, १० नआवरायाचें.

तरि सर्व वधिन म्हणसी बुडवीसिल तेज नांव रायाचें ३६
शूर भुजांनीं क्षत्रिय शब्दानीं विप्र पार्थ चापानें
केवळ मनोरथानीं कर्णा तूं शूर न प्रतापानें ३७
व्यर्थचि गर्जन करितें तव मुख हें जेविं शारदाभ्र[1] महा
वाटे अनर्थक बहुत बडबडसी जें विशारदा[2] क्रम हा ३८
अर्जुन वर्जुन गर्जुन अर्जुन घे क्षण उगेंच थोरपण
जिंकिन बृहस्पति म्हणुनि करिलचि वाचाट[4] चोट पोर पण ३९
तदधिक कवण स्फुरविला हर जेणें करुनि अति- समर- यज्ञ
कैंचा श्रेष्ठ मग खग त्रिजगींहि न पक्षिपति[7]-सम रयज्ञ[8] ४०
त्या कृष्णसारथिपुढें होशिल मूक न[9] जराक बकेशील[10]
कीं गरुडशील तौं तूं सूला केवळ वराक[12] बकेशील[13] ४१
कर्ण म्हणे घन गर्जति समयीं तैसेचि सर्व योध रणीं
करणी करूनि दाविति म्हणती ते फलद पर्व यो धरणी ४२
उत्साहें वीरांहीं करुनि विकत्थन[14] यथेष्ट गर्जावें
फल न दिसतां बुधांहीं काय प्रारब्धकर्म वर्जावें ४३
द्रवतेंचि दैव असतां निश्चय नसतां मनांत निर्वेद[15]
तूं द्विज आम्हांत तसा जैसा वैदिकजनांत निर्वेद[16] ४४
दैवें न पावलें रण- रंगीं बहु-बळहि काय नास तसे
त्यां पांडव वधिले तरि यांत तुझें सांग काय नासतसे ४५

---

१ शारदृतूंतीलमेघ, २ श[illegible], ३ संपादून, ४ वाचाळ, ५ ठकविणारें, ६ पक्षी, ७ गरुडतुल्य, ८ वेगवान्, ९ अल्पहि, १० बडबडशील, ११ अर्जुन, १२ नीच, १३ बकपक्षिसदृश, १४ जल्पन, १५ कंटाळा, १६ वेदाध्ययनहीन.

न वृथा गर्जति शारद- वारिदसे रणमखांत शूरवर
विभा कृपा पहावें ऐसें दवडुनि दृष्टि दूरवर ४६
गर्जति पंडित निज बळ समजुनि तूं वदसि न समजोनीच
वीरा शयासि वीरचि समजे नुमजेचि न समजो नीच ४७
मी मारिन कृष्णार्जुन ऐसा उत्साह मानसीं धरितों
म्हणुनि द्विपयूथपवध- कामुक हरिसाच गर्जना करितों ४८
सानुग सकृष्ण पांडव मारुनि देइन कुयोधना वसुधा
हें गर्जन-फळ पाहें म्हणतिल माझें सुयोध नांव कुधा ४९
गौतम म्हणे तुझे हे न ग्राह्य मनोरथ-प्रलाप मला
गमला कृष्ण प्राकृत धर्महि ज्या स्पष्ट तो पशु कमला ५०
कृष्णा[illegible]ांसि सकळें कल्याणें करुनि द्वेवसे समज
श्रीसी म्हणे जयश्री काय वरिल मरुनि देव सेसे मज ५१
श्रीकृष्णार्जुन जेथें तेथें सादर सदैव जय नांदे
राजर्षि धर्म विस्मय देवर्षि-महर्षि-योगि-नयनां दे ५२
भीम नकुळ सहदेव ख्यात सकळ साधु-शूरजन-महित
यांचे संबंधीही शक्रसम द्रुपद-मत्स्यपति-सहित ५३
त्यांतें जिंकाया तूं बहु हुद्हुटलासि योग्य अनय न हा
लावूनि सनयनासीं स्पर्धा न म्हणेल काय अनयन हा ५४
कर्ण म्हणे जरि पांडव दुर्जय तरि शक्र-दत्त-शक्तीनें
अर्जुन वधिन न मथिला तो काय तसाहि मत्त शक्तीनें ५५

१ पृथ्वी, २ कूप, ३ कुंकुमाक्षतांचा कपाळीं लेप करितात ती स्त्रेस, ४ उत्कंठित झालास, ५ अंध, ६ हायहाय असा शब्द, ७ महिषासुर.

त्याविण कृष्णा युधिष्ठिर   तदनुज स्वसमर्थ हि तरि पोकळ तो
न कुरूत्कर्ष तुज रुचे   आशय शब्देंचि हितैरिपो कळतो ५६
न रणा तूं योग्य म्हणुनि   हा केशवसारथे रडायास
काय भिवविशिल देउनि   हाके शवसार घेरडा यास ५७
अप्रिय वदसिल पुनरपि   तरि खड्गें करुनि जीभ कापीन
स्वकृतचि हें कीं कोण्ही   निंदकसा त्रिभुवनांत पापी न ५८
दैवचि कारण भीष्म-   प्रमुख-महावीर-देह-पतनाचें
अधमा कृपा नृपाच्या   होउनि अहित-स्तवीं न रत नाचें ५९
अश्वत्थामा धांवे   कर्णावरि दिव्य खड्ग उपसून
तक्षक जेविं डसाया   मर्मी दंष्ट्रा समूळ खुपसून ६०
त्यासि म्हणे यो सिंहा   बोलावे बोल हे तुवां कोल्या
मारुतिशिं माकडानें   दाखविल्या स्वांतहेतु वांकोल्या ६१
वदतां प्रभु पांडवगुण   ईश्वरसम वेदसमहि मामातें
निंदिशि सत्पुरुषाचा   दुष्टा दूषूनि न महिमा मातें ६२
केला जयद्रथाचा   जिंकुनि तुज अर्जुनें वध मघासीं
सन्मान्य तो गणावा   दशदर्शी सूत तूं अधम घोसीं ६३
युद्ध हरासीं केलें   त्वां आयकिलें न काय मत्त तें
तूं मारिशील त्याला   न अतिक्रमिलें जयासि मत्तातें ६४
जें जयजागे त्याचा   न शतांशहि तुज कळे वराकास
घालिसि भस्म कराया   पार्थशरें निज कलेवरा कास ६५

---

१ हितशत्रो, २ जिभेचें छेदन, ३ अश्वत्थाम्याला, ४ स्व-अंत-हेतु आपल्यामरणासकारण अशा, ५ कृपातें, ६ तृणीं, ७ मत्-तात-माझ्यापित्यानें द्रोणानें, ८ अर्जुन, ९ नीचास.
+ कुरु-उत्कर्ष-कौरवांचीवृद्धी,

हित कथिल्या आप्ताची नीचा म्हणतोसि जीभ कापीन
तरि वधिन तुला देइल विष-कामा स्मरभिचेंहि ओपीन ६६
हा उडवितों तुझी मी बकऱ्याची जेविं शीघ्रतर मुंडी
ऐसें बोलुनि देता- झाला गुरुपुत्र शीघ्र नरमुंडी ६७
हा हां म्हणे सक्षेप कृप नृप कृपण जसें धना तसें धरि त्या
कीं गतसारा सरिता तेविं पडाच्या स्ववाहिनी न रित्या ६८
कर्ण म्हणे सोड नृपा योग्यचि हा होय शासना सत्य
द्विज-मंद-गद शमवु सखा जोडुनि या हो यशास नासत्य ६९
द्रौणि म्हणे कुमति तुला तैसी आम्हासि न क्षमा सोडी
मोडील अर्जुन तुझ्या दक्षाच्या वीरभद्रसा खोडी ७०
भूप म्हणे गुरुपुत्रा क्रोध त्यजुनि प्रसन्न हो पावें
सर्वांहीं एकमतें जोडुनि यश मज तुम्हींच ओपावें ७१
कृपहि विनवितां होउनि मृदु कर्णाला म्हणे तुझा गर्व
सर्व श्वेताश्व हरिल त्या खलरतिजानिचा जसा शर्व[10] ७२
द्रौणि कृपांतें जोडुनि कर जों यत्नें नरेंद्र समजावी
तों ये युधिष्ठिर-चमू जी लंघुनि सिंधु कीर्तिसम जावी ७३
कर्ण पुढें होय तया पाहुनि ते वीर म्हणति या कलहा
जो हेतु नीच दुर्मति दुर्जन दुर्योधनाप्त तो खल हा[11] ७४
मारा घ्या कोठें हा पाडा तोडूनि हूं करा चूर्ण

---

१ कास, २ मुसांडी, ३ सदय, ४ निर्जला, ५ अश्वत्थाम्याचागर्वरूपरोग, ६ कर्ण, ७ अश्विनीकुमार, ८ नामविशेष (शिवाच्याजटेपासूनउत्पन्नझालेला) ९ दुष्ट मदनाचा, १० शिव, ११ कर्ण,

ऐसें गर्जुनि पांडव   सृंजय पांचाळ धांवले तूर्ण ७५
त्यां सर्वांसहि ताडुनि   भग्न करी जेविं वात [illegible] घास
त्या काळमुखीं पडला   पांडवभटसंघ तो गमे घोस ७६
अर्जुन धांवे कोपें   रोपें त्याच्याहि तो करा ताडी
ताडी करूनि विकळा   पळभरि गांडीव चापही पाडी ७७
धरि कोप अजितसारथि   वाटे आतांच नागविल याला
गरुडातिक्रम करितां   पावेल कसा न जाग विलयाला ७८
झालें तसेंचि राया   केला विरथ क्षणांत तो मौनी
त्यजिला असतांचि करुनि   तद्वैनपण शक्र-सूर्य-सोमानीं ७९
कर्ण कृपरथीं चढला   पार्थापासूनि फार तो भ्याला
कीं त्यासि यशाहुनि बहु-   मत जीवित जेविं वित्त लोभ्याला ८०
धांवे धनंजयावरि   दुर्योधन मित्र-परिभव-क्षोभें
तों कृप भाच्याशि म्हणे   प्रभुला रक्षूनि सद्यशें शोभें ८१
आटोपुनि गुरु-पुत्र   प्रभुसि म्हणे ऐक भविकवचन रहा
विजया पुढें म्हणोलचि   अंगीं घालुनिहि पविकवच नर हा ८२
असतां सजीव मी तुज   योग्य नव्हे अर्जुना-सवें युद्ध
वारुनि किरीटिला यश   द्याया तुजलाचि जोडितों शुद्ध ८३
भूप म्हणे शक्ति असे   परि न म्हणासि अर्जुनासि मारीन
स्नेह मनीं आहे तो   न म्हणों दे म्हणुनि म्हणसि वारीन ८४

---

१ तृण, २ अर्जुन, ३ नाशाला, ४ गर्विष्ठ, ५ तद्-अवन-पण- कर्णरक्षणाचा पण, ६ अश्वत्थाम्यास, ७ कल्याणदायकभाषण, ८ वज्रकवच, + गरुड-अतिक्रम- गरुडाचा अपराध.

आचार्य पुत्रवत् परि- रक्षण करितो रणांत मद्रींचें
तूंही सांडों देसी पुण्य यशोधन बळेंचि पद्रींचें ८५
नकळे करिसी तूं मम- शत्रूपेक्षा रणांत धर्माच्या
प्रेमें कीं कृष्णीच्या कीं मौघें आयुच्याचि कर्माच्या ८६
करिते प्रवाह मिळतां गंगा मलिनाहि धौते मीना कीं
सत्संगति श्रिता तसि अदिति-सरवी होउ गौतमी नाकीं ८७
द्रौणि म्हणे सत्य वदसि पांडव आम्हास फार आवडती
सन्मति गुरुसि बहुमता जैसी रामेश्वरासि कावड ती ८८
त्यांसि द्रोण बहु प्रिय जैसा तैसाचि मीहि कुरुपा हें
काय प्रेम वदावें तनु जीवितसे सुशिष्य गुरु पाहें ८९
परि त्यांहीं आम्हीं त्या प्रेमासि रणांत सोडिलें पाणी
करितों तुझेंचि जैसें करिती विधिचेंचि शासन प्राणी ९०
कर्णादि सर्व आम्ही नित्य यथाशक्ति करितसों युद्ध
काय करावें दुर्जय धर्म त्रिजगीं तसा नरें शुद्ध ९१
प्रकृतिकुटिल पापाचल खल तूं मानिसि तसेंचि अन्यासी
पाहे जडरूपचि जड तें सर्व ब्रम्हरूप संन्यासी ९२
शिरतों पांडव-कटकीं शिरला एकार्णवीं जसा कोल
जातों युद्ध कराया शत्रुशर बरे न हे तुझे बोल ९३
सृंजय पांचाळ-कटक आजि स्वरुधिर-नदींत वाहेल
पाहेल धर्म अश्व- त्याममय सकळ सचिंत राहेल ९४

१ निरर्थकपणानें, २ सख्य, ३ आश्रितास, ४ अश्वत्थाम्याचीआई, ५ गंगेचीकावड, ६ आज्ञा, ७ वराह,

ऐसें बोलुनि गुरुसुत गांठुनि पांचाळ-सोमकांस वदे
हूं वर्षा शस्त्रांहीं घ्यावें सोडूनि सोम कां सवदे ९५
स्वीकारी घनतेला पर-निकर द्रोणतनय नग[+]तेला
कीं शोभाया अयशा भी रुकुलज जेवि जडित[४] नग तेला ९[६]
परदलनीं द्रौणि गमे घन-निकरीं निकर तो मरुत् रचितो
कीं करितो शर-दहनीं पांचाळ-त्रिपुर-होम रुद्रचि तो ९७
तो धृष्टद्युम्न म्हणे कथिला तुज धर्म काय हा तातें
दुष्टा दुर्बल-दलनीं फळ आलें सांग काय हातातें ९८
असशील शूर तरि ये चापीं शर शीघ्र जोडुनी भीड
कविनें कवि-राजाशीं सांगावा वाद सोडुनी भीड ९९
ऐसें बोलुनि हाणी द्रौणिप्रति अतितरोग्ररोपानीं[७]
गुरुसुत म्हणे रहा क्षण पाठवितों मृत्युमार्ग-सोपानीं १००
खरतर-वर शर-विद्ध द्रुपदसुत म्हणे तयासि हा मूढा
कशि आयकिली नाहीं काय मदुत्सत्तिची[८] कथा गूढा १०१
आधीं मी द्रोणाला मग मारावें तुला असें आहे
हा हेत पित्याचा हे भुज पुरवितिल न विलंब या साहे १०२
धर्मीं करिसी द्वेष प्रेमा दुर्योधनीं खळीं अधर्मीं
त्यजिलें स्वकर्म ऐशा क्षत्राचा कां करूं नको वध मी १०३
अश्वत्थामा कोपें लक्षीकृत[१०] काम रुद्रसा पाहे

---

१ मेघपणाला, २ शत्रुसमूह, ३ जडावाचा, ४ अलंकार, ५ वायू, ६ लाज
७ अतितर-उग्र-रोप-अत्यंत कठिनबाणानीं. ८ मत्-उत्पत्ती-माझ्याउत्पत्तीची, ९ धर्मराजाचेठायी
१० मदनावरज्यानेंलक्षधरलें, + पर्वतपणाला.

गमले नसतिल लक्ष्मण घनरवसे कां मरुद्दसोपा हे १०४
स्नात क्षतजें झाले आयकिलाही न हा निकर वीरें
पळसे वरिलि वरावी कां न असृनिहीन हानि करेवीरें १०५
त्यां दोघांतें युद्धीं मानवले अर्जुनादि भट सारे
क्रूर वदले दाखवितो रंगांत नटासि नृत्य नटसा रे १०६
एक मुहूर्त महारण झाला मग मोह तो जसा बोधें
क्रोधें केला भग्न द्रोणाचार्यात्मजें महायोधें १०७
केला रथिशतकाचा बाणांच्या एकवेळ विलय शतें
तुमच्या कटकीं ऐसें द्रौणिविना कोण मिळविल यश तें १०८
वधिलें महारथत्रय मग गुरुपुत्रें शरत्रयेंचि रणीं
द्रौणिशरीं तेज अहित- हर रविच्या तिमिरहर जसें किरणीं १०९
केला बहु पांचाळ- क्षय हरिसौरथिसमक्ष खवळून
हतशेष बहु पळाले त्या विरथद्रुपदसूनुजवळून ११०

अध्याय १८

न धरिति भीमधनंजय येतांही द्रोणजवळ लेखा ते
गमले विश्वप्रळयीं कौळांतक जेविं खवळले खाते १
गमला शिरतां पांडव- सैन्यसमुद्रांत मत्त मगर मला
सात्यकिशर-दर्शितपथ- सद्गतिशीं सोमदत्त मग रमला २

१ न धनास से, २ मरुत्-रसा-प-देवांस आणि राजांस, ३ कष्टे रघुष्यानें, ४ अर्जुनास मस्त, ५ खाणारे, + काळ-अंतक.

कुरुवृद्धवधक्रोधें बहु कौरव-योध धांवले शमना
सात्यकि न स्पर्शों दे तदिषु तसा भीरुभाव-लेश मना ३

शक्राचा रुद्र जसा सात्यकिचा धर्म होय कैवारी
विघ्नें विघ्नेश्वरसा कौरव-कटकें पळांत तें वारी ४

कुरुबळ मथितां धांवे धर्मावरि तो सुशिष्य-नाकद्रू
प्रसवे तच्चापलता बाणगणा जेविं दुर्जना कद्रू ५

धर्म न साहे समरीं द्रोण स्वध्वजधनुष्य खंडी तें
तो बाण-सहस्रातें योजी देवेश जेविं चंडीतें ६

त्या बाण-सहस्रानें गुरु केला विकळ दोन घटिका हो
सावध होऊनि म्हणे प्रेमा होइल जनांत लटिका हो ७

योजी अजातरिपुवरि वातास्त्रातें प्रांत तो विप्र
त्याचें स्तंभन धर्म प्रत्यस्त्रें करुनियां करी क्षिप्र ८

तों कृष्ण म्हणे धर्मा गुरुसीं रण तूं करूं नको परत
जपतो नित्य तुला हा त्वद्ग्रहणीं पण करून को परत ९

याचा अंतक धृष्ट- द्युम्न उद्यां यासि तोचि मारील
त्यावांचुनि यासि रणीं [illegible] पविपाणिही न वारील १०

राजानें राजासीं भांडावें तदितरांस वरजावें
त्वां हे सेना घेउनि राजा धृतराष्ट्र-सूनुवर जावें ११

भीमार्जुन कौरवबळ वधितिल यांला सहाय मी आहें
परकटक सुखें मरिलें काळांजगरें करूनियां आ हें १२

१ उत्तमशिष्यांस कल्पद्रुम असा, २ सर्पजना, ३ सर्पमाता ४ देव-ईश-इंद्र, ५ धर्मावर, ६ द्रोण
७ रोध, ८ इंद्रही, ९ तत्-इतर-राजा, तद्-इतर जनांस, १० काळ-अजगर.

ऐसें हित सांगे जो   मधु-कैटभ-संकटीं अजा[1] तारी
देउनि मान प्रभुला   गेला भीमाकडे अजातारी[2]   १३
पूर्वी जेविं सुरचमू   भ्याली पाहोन अंधकाराती[3]
कौरव-पांडव-सेना   भ्रमली पाहोन अंधकारा ती   १४
दुर्योधनें विनविलें   धरिती बहु दीपिका पदात[4] रणीं
गमलें दीप-मिषें सुत-   मित्रार्थ प्रगटला तदा तरणी   १५
नारद-पर्वत-वचनें   दिग्देवी अप्सरा भुजग यक्ष
दीप धरिति विद्याधर   गंधर्व सुरर्षिही बहुत लक्ष   १६
पांडव-कटकींहि धरिति   सर्वहि पादात सुजन दीपातें
कोण न देइल समयीं   असतां श्रमत्यास भुज नदीपातें   १७
दीपक सुगंधतैलें   क्षिति-गगन-तळीं अनंत पेटविले
स्वभर[5] उणा करिस्यातें   सुमणि अनंतेंचि[6] काय पेटविले   १८
प्रतिगज सप्त प्रतिरथ   दश दीप प्रतिहयास एक रणीं
ऐसी अचाट यांची   लोकीं कोणासही न ये करणी   १९
व्यूह रचुनि बंधूंतें   सांगे व्हायास यश सुयोधन हो
यत्नें गुरु रक्षावा   द्रुपदसुतालाचि[7] वश सुयोध न हो   २०
धृष्टद्युम्ना गुरुसुत   कर्ण जयां[8] भस्म करिल रोपांनीं
भीमा मी मर्दिन मग   मारावे शेष-शत्रु गोपांनीं[9]   २१
गुरुसचि रक्षा म्हणजे   विजयश्री निश्चयेंचि मज वरिल
रवि-वरिल घन-पटलसें   सर्वहि संकट टळेल मजवरिल[10]   २२

---

१ ब्रह्मदेवास. २ धर्म. ३ सदाशिव, ४ पदाति, ५ आपला भार, ६ शेषानें, ७ धृष्टद्युम्नाला, ८ अर्जुनास, ९ गुराख्यांनीं, १० माझ्यावरचें.

गुरुचक्रेगोप होउनि कृतवर्मा शल्य यत्न हे मानी
करिती बहु कीं शोभा सुयशानीं तीं न रत्न-हेमानीं २३
धर्महि गुरुलाचि वधा ऐसी आज्ञा करूनि सैन्यातें
धांवे आपणहि यशीं जो दे साधारणत्व वैन्यातें २४
कीं तो झाला तुमच्या तनयाचा विप्र कारभारी हो
केले तुम्हीं धरुनि पथ अनयाचा विप्रकार भारी हो २५
केला धर्म विरथ कृत- वर्म्यानें खंडिलेंहि कवच रणीं
तें सर्व भस्म करिता परि त्यांची बहुत भक्ति तव-चरणीं २६
शक्रें बळेंसा वधिला सात्यकिनें सोमदत्त-सुत भूरी
त्यांचि करविले स्व परां- करवीं काळाऽनळांत हुत भूरी २७
सात्यकिवरि गुरुनंदन धांवे त्यावरि घटोत्कच पळाशा
झाले रक्तस्नात द्विज राक्षस जेविं पुष्पित पळाशा २८
मूर्च्छित केला द्रौणि प्रथम क्षणदाचरें दशशरानीं
वदले पर पशुहि बरा कीं व्याघ्राच्या शिरे न शश रानीं २९
मग सावधान होउनि गुरुपुत्रानें धृतोग्रकोपानें
मृतसाचि पाडिला तो राक्षस एकाचि तीव्ररोपानें ३०
मूर्च्छित होतां राक्षस तो मागें शीघ्र काढिला सूतें
कीं पर्वतता घेउनि देईलचि अशनिता ढिला सूतें ३१
भीमें सुयोधनाचें ध्वज-कार्मुक-खंडन प्रथम केलें

१ चक्ररक्षक, २ वैन्यराजातें, ३ विपरीताचार, ४ बळात्कारसा, ५ बहुत, ६ मांसभक्षक, ७ पळसवृक्ष, ८ राक्षसें, ९ धृत-उग्र-कोप-धरिलाआहे भयंकर क्रोध ज्यानें, १० तीक्ष्णबाणानें, ११ सुयीतें, + धर्माची.

तच्चाप-पंचक लया कुरुपतिनें मग अनुक्रमें नेलें ३२
त्यावरि खंडी त्याच्या शक्तीतें भूमिप त्रिधा राजा
पविधाराधिक तीव्रचि गमल्या त्वत्पुत्र-पत्रि[1]धारा ज्या ३३
स्वशिरीं फिरवुनि भिरवुनि रविमंडल भीम तो गदा घाली
कुरुपतिरथीं पडे ती जेविं गळां तीव्रभोगे[2]दा घाली ३४
प्रथम उडी घाली क्षिति- वरि तव सुत मग गदा [illegible]रे ती
नातरि हय-सूत-रथां- सह नृपतनु सगर[3]सुत-पथा वरिती ३५
नंदक-रथीं कुरुपति स्वीकारुनि मान सत्वरा गेला
मेलाचि सर्व वदले कीं रुद्रसमान-सत्व रागेला ३६
कर्णें सहदेव विरथ केला मग खड्ग-चर्मही नाहीं
तद्यत्नांहीं कष्टचि मेळविला जेविं धर्म हीनाहीं ३७
पूर्वीं जी भीमाची सहदेवाचीहि तीच गति केली
जरि तो[4] परनर-कुंजर- निकरीं साक्षात् मृगो[5]धिपति केली ३८
बाळांत विशिष्टासीं कोणीहि कधींहि करुनि युद्ध तरे
झालासि बहु पृथेच्या लाडें भावाचियाहि उद्धत रे ३९
प्राणचि कुंतीचा तूं यास्तव केलासि आजि त्यां मुक्त
विष्णुकडे जावें त्वां अथवा कुंतीकडेचि हें युक्त ४०
ऐसें हांसोनि वदे कुंतीचें वाक्य आठवी न वधी
कीं सत्य[6]संध दाता तो कर्ण महायशा नव्हे नवें[7]धी ४१

---

१ बाणधारा, २ तीव्र-भोगद-अघ-आळी- तीव्रभोगदात्री पातक पंक्ती, ३ सगर राजाच्यापुत्रांच्यामार्गास (स्वर्गपथास) ४ सहदेव, ५ सिंहासारिखाक्रीडाकरणा रा, ६ सत्यप्रतिज्ञ . ७ क्षणिकबुद्धि.

कर्ण शिरे परकटकीं   जैसा जलधींत स्फुत हिमाद्रीचा
मग जन्मेजयनामक-   पांचाल्य-रथींच स्फुतहि माद्रीचा ४२
सहदेव मनिं म्हणे हा   जन तव +स्तुति काय न शिकला पीडा
ऐसी नसो असो मृति   पाव प्रणतासि शशिकेला पीडा ४३
गुरुवरि विराट धांवे   त्यासि रणीं विरथ मद्रपाळ करी
तदनुजनि शतानीकहि   ये हरिवरि जेविं चपळ बाळकरी ४४
त्याहि शतानीकाला   येतांचि रणांत शल्य तो खपवी
दे बहु कुरुपतिस जसा   असुरवधें शतमखवास तोख पवी ४५
मृतबंधुरथीं बैसे   वीरवर विराट हाक दे वर्षे
पर्वत म्हणे न दुर्लभ   मोक्षहि या काय नाक देवर्षे ४६
कांपे थरथर स्फुरतां   शल्याचा वज्रसा स्फुरोप मही
बसतांचि उरीं झाला   मूर्च्छित मत्स्येश तो स्फुरोंप मही ४७
सारथि तेथुनि मागें   त्यासि म्हणत हायहाय काढी गा
शल्य परबळा उडवी   पवन जसा कापसाचिया ढीगा ४८
शल्याकडेचि रथवर   चालविला सर्वखळविला पार्थ
जेणें स्वसम अजित या   स्फुयशें सर्वत्र कळविला पार्थ ४९
वारील न प्रळयिंचा   पळही येवोनि आड वारा ज्या
त्यास अलंबुष राक्षस   वाराया होय आडवा राजा ५०
विरथ क्षणांत केला   गेला तात्काळ कोपला शरण

---

१ मेनाकपर्वत, २ चंद्रशेखरशिवा, ३ शल्य, ४ विराटाचाकनिष्ठबंधु, ५ सिंहावर, ६ गजशिशू, ७ इंद्रास, ८ वज्र, ९ पर्वतनामाऋषी, १० देवासारिखाही, + स्तुति.

रुद्र-प्रतिवीरांसीं करिल तसा काय हो पलाश[1] रण ५१
पळवुनि पलाश पार्थें पवनें तरुसे उदंड लोळविले
बोळविले परलोकीं बहुतांकरवीं स्वहस्त चोळविले ५२
नकुळसुत-शतानीकें तव नंदन चित्रसेन जो चुलता
केला विरथ न जाता कृतवर्म्या शरण निश्चयें डुलता ५३
पाडी वृषसेन उरीं हाणुनि शर वज्रभास्कर[2] द्रुपदा
पळवी सूत म्हणे हा कृष्णा श्रितवल्लभा स्फुरे[3] द्रुपदा ५४
सोमकचमू पळे घन- तिमिरींही गमति हित न दीप तिला
अंधारालाचि भजति जेविं अस्कर शक्रजित नदीपतिला[4] ५५
दुःशासनें विरथ जों केला प्रतिविंध्य तों अनुज अवघे
झाले सहाय कलिजित- धर्मा भुज विष्णुचे जसे चवघे ५६
शकुनि करी नकुळाला मूर्छित मग तो नृपा तव श्याला[5]
पळवी सूत म्हणे हो या काळमुखीं न पात वश्याला ५७
करिती महारण बळी शतमख शंबर[6] तसे कृप शिखंडी
भैरव[7] वैर वहाती ते जेविं महासरीसृप[8] शिखंडी[9] ५८
कार्मुक-कर्तन-कुपितें त्या आचार्यें कृपें नृपेंद्र-हितें
केला मूढ शिखंडी युद्धीं बहु मानलें सुरांसहि तें ५९
तेव्हां इकडिल तिकडिल झाले बहु युद्धभूमिवर कडवा
केलें त्वां मसण कुरु- क्षेत्र असे शब्द भूमि वरकड वा ६०
धृष्टद्युम्न गुरुवरि द्विरदावरि सिंहसा उडे रागें

---

१ राक्षस, २ वज्रप्रतिम, ३ सुर-द्रु-पदा-कल्पतरूच्या स्थाना, ४ समुद्राला, ५ शकुनीला, ६ शंबरासुर, ७ भयंकर, ८ मोठा सर्प, ९ मयूर.

पांडव पांचाळ सकळ   रक्षाया त्यासि धांवले मागें   ६१
द्रोणातें रक्षाया   सकळ तुझे पुत्र सर्वही जपले
खपले ते खपलेचि   प्रभुजि बहु बरेचि शेषही तपले   ६२
सेनासमूह गमले   अन्योन्य जिगीषु दोन अर्णवसे
धृष्टद्युम्न-समीपचि   सात्यकि गुरुच्या समीप कर्ण वसे   ६३
प्रथमचि धृष्टद्युम्ना   दे सोडुनि बाण विप्र तापातें
कीं खंडी चापातें   पापातें जाणवि प्रतापातें   ६४
वाटे वधिलचि गुरुला   जें कोपें सज्ज तो नव धनु करी
क्षितिसि नरवांही हरि जों   करिच्या चितांत येन वध नुकरी ६५
सोडी घोर शरव्रज   बहु प्याले कुरुप गुरव-कळा बदले
समरे द्रोणायास्तु   स्वस्ति असें देव दानवहि वदले   ६६
कर्णे द्वादशधा तों   केला जैसा अही नभोगामी
तें पाहुनि रोमांचित   झालों राया अहीन भोगा मी   ६७
द्रोण द्रौणि सुयोधन   कृतवर्मा शल्य शकुनि हे सारे
युगपत् ताडिति म्हणती   हूं मारा दुष्ट सर्प ठेसा रे   ६८
युगपत् सर्वांचींहि   द्रुपदात्मज सकवचें उरें भेदी
आधीं द्रुमसेनाचें   मस्तक मग कर्ण कार्मुक छेदी   ६९
पुच्छाचें हरिस तसें   धनुचें कर्तन असह्य कर्णास
प्राशील त्यास गमतो   सिंधूच्या जेविं घटज अर्णास   ७०

---

१ मेलेच, २ जिंकिण्याचीइच्छाकरणारे, ३ सिंह, ४ द्रोणाय-अस्तु-स्वस्ति-द्रोणाकारणें कल्याणअसो, ५ बाणसमूह, ६ आकाशगामी, ७ उत्तमभोगभोगणाऱ्या, ८ एककाळीं, ९ कापणें, १० अगस्ती, ११ उदकास.

सक्रोध योधमणि तो शीघ्र करुनि सज्ज [illegible] सारा
धृष्टद्युम्ना अरिवरि करि खर शर-वृष्टि वार्मुकासारा ७१
तों सात्यकि कर्णावरि वासव बळिवरि जसा तसा आला
झाला दारुण रण सम गमले कोणास कोणहि न भ्याला ७२
अस्त्रें स्वसुतांचीं कर्णाचींही निवारिलीं क्रोधें
वृषसेन पाडिला शर हाणोनि उरांत त्या महायोधें ७३
सुतशोक-तप्त होउनि सात्यकिसीं कर्ण करि महायुद्ध
शल्ययशा वृषसेनहि झाला तितुक्यांत त्या रणीं बुद्ध ७४
सात्यकिला दारवती ते वृष वृषसेन बाप लेंक बळ
म्हणती काळमुखीं हो रिपुवपु कीं देह आपलें कवळ ७५
सात्यकिनें सहसा त्या दोघांचेही सुबाण सोडून
तात्काळ पाडिले हो [illegible]गाव चाप तोडून ७६
ते सात्यकिनें म्हणती शर सोडुनि सजुनि चाप नव दोघे
अभिमन्युचा म्हणे मग कां हाय तुझाचि बाप न वदो घे ७७
सात्यकिसीं रण करितां ऐकुनि गांडीवनाद कुरुपातें
कर्ण म्हणे हो येतो जय साधाया स्वकार्य गुरुपातें ७८
त्या सौभद्रापरि हे सात्यकि पांचाळ वेढिले असती
बहु आम्ही देतों या दोघांला आजि यमपुरीं वसती ७९
पार्थास कोंडिलें हे दोघे आम्हीं असें न समजावें
तिकडेचि त्यासि समरीं रोधाया बळ समुद्र-सम जावें ८०

---

१ श्रेष्ठ, २ द्वंद्व, ३ सावध, ४ ग्रास, ५ ह[illegible]र, ६ अर्जुन, ७ द्रोणाच्यापा-
तानें, + वार्मुक-आसार-घन वृष्टितुल्य.

हें प्रिय हित मित्रवचन परिसुनि नृप शकुनिला म्हणे मामा
नामा अन्वर्थ करा शीघ्र उठा सफळ हो करा कामा ८१
देउनि [illegible] तां अमित्यशक्रचीसमानहोमामी
जा वासविवर मान्या देवींत शची-समान हो मामी ८२
अयुत गज अयुत रथ घे जे साक्षात् सिंह परमे हेभाचे
दुःशासनादिक दिले तुज समर-सहाय परम हे भाचे ८३
त्या पांडुसुतां असुरां हरिसा सोडोनि उग्र शर भाजीं
तीं सर्वें कवण-यशें ख्यातें होतिल वशें न शरभाजीं ८४
या बहुमानें फुगला गेला धांवोनि अर्जुनावरि तो
ज्याच्या स्मृती मरणा कीं कुरुती शत्रु अर्जुना वरितो ८५
जाउनि धनंजयावरि झाले भट सर्व शलभसे नाहीं
कैसा तरी करावा सिंहाचा भंग कलभ-सेनाहीं ८६
शकुनि विरथ होय बसे वर्ण जपत चांरि पुत्रयानींच
भंगिन म्हणे परास न जिंतुनि मनिंच्या रिपु-त्रया नीच ८७

अध्याय.१९

रविचा चहुकडुनि नमें [illegible] न कर वेढिला होतो
सात्यकि तसाचि कौरव- कटकाला न करवे दिला हो तो १
अर्जुन तसाचि सात्यकि बहु मारुनि शेष कुरुकटक पळवी

---

१ अहोमामा, २ मनोरथा, ३ शत्रुरूपगजाचे, ४ इंद्रसा, ५ तृणाला, ६ करिशावकसेनानीं, ७ कायकरूं हे चारवर्ण, ८ किरण.

पळ वीर पुढें न उरे   सर्वांचीही मुखें रणीं मळवी   २
सात्यकिला माराया   खातचि धांवे तुझा तनय दांत
परि होय विरथ याचें   प्रागल्भ्य तुम्हां अशा अनर्थदांत   ३
होउनि विरथ सुयोधन   कृतवर्मरथीं चढे कढे कोपें
सोपें द्यूतचि परिभव   वीरांचा कठिण संगरीं रोपें[2]   ४
क्रोधाविष्ट सुयोधन   वदला राधासुतासि परिसा तें
गुरुतेंहि दोष लावी   खापर बा परम जेविं परिसातें   ५
वधितां विजय[3] जयद्रथ   समर तुम्हींच स्वयें प्रवर्तविला
कदनउगोंचि पहातां   कां सोत्साह-प्रवाह परतविला   ६
शक्त असोनि निरखितां   निज-कटक-कदन अशक्तसे परसे[4]
चाळवितांहि न येतां[5]   केलें ओर्द्रंधनें[6] जसे परसे[7]   ७
समयीं सोडावें मज   ऐसें तुमच्या मनांत जरि होतें
जिंकूं पांडुसुतांतें   ऐसें वदलां कशास तरि हो तें   ८
जरि भरंवसा न देतां   पडती बुद्धीस भूल काशाला
येतें तुम्हासि भाषण   बहु नीरस जेविं फूल काशाला   ९
जरि ठेवितां कर श्रुति-   वरि करितों वैर हें कशाला हो
परिभूति[+] रुचे कवणा   बाळहि न म्हणेल वपु केशा लाहो १०
करणें नसेल माझा   त्याग यशाचि बहु गमेल जरि शुद्ध
तरि ह्या सिद्ध करा निज-   शस्त्रास्त्र-पराक्रमानुगुण युद्ध ११

१अन्यायवर्तिजित्यांत, २बाणानें, ३अर्जुन, ४शत्रुसे, ५पेटतनाहीं, ६आर्द्र-इंधन-ओल्याकाष्ठानें, ७आगरीं, ८तृणाला, ९चाबुक, +पराभव.

मौनचि धरिलें द्यावें उत्तर वा त्यास काय काय तिहीं
न दुरुक्ति मनिं धराव्या सुजनांहीं जेविं बायका यतिंहीं १२
पांडव-कटकीं शिरले क्रोधी गुरु कर्ण करिकुळीं हरिसे
झाले दुःसह सर्वां केवळ ते प्रळय-पावकासरिसे १३
बहु वधिले वीर रणीं बहुत पळविले कुलीन योध रणीं
धर्म म्हणे परतावें जाउ करां पावली न यो धरणी १४
विजय म्हणे श्रीकृष्णा भ्याला प्रभु धर्मराज कर्णाला
जेविं महाविष-दृष्टिहि अहि महिवरि देखतां सुपर्णाला[2] १५
मज हा परिभव दुःसह लावियला जेविं पाय सापाला
ने रथ मी यासि वधिन विषतरुचा प्रभुसि कायसा पाला १६
कृष्ण म्हणे बा दीनां मांघहि दे कंप न जितका शीतें
तितका देतो यश हा राहों देईल न जितकाशी तें १७
तूं एक कीं घटोत्कच आम्हांत समर्थ कर्णमद-नाशा
विफळा करो पराशा भीम-तनय जेविं रुद्र मदनाशा १८
कीं प्रिय सख्या असे त्या- पाशीं ती दिव्य शक्ति माघवनीं
कर्ण रणीं कांपवितो बहु मज वृषभासि जेविं माघ वनीं १९
ने म्हणसी काय तुला गमला हा वासुदेव वेडासा
वाम[10] अकार्यक्षमही भुज भुजग-मुखीं न देववे डासा[11] २०
बा जें स्वयें करावें तें सुमहत्कार्य जरि सुतें केलें

१ संन्यास धारण केलेल्यांनीं, २ गरुडाला, ३ दरिद्रास, ४ माघमासहि, ५ जयेंकरून शोभणारा, ६ कर्णाच्या गर्वनाशास, ७ मदनाची इच्छा, ८ कर्णापाशीं, ९ वासवी शक्ति, १० डावा, ११ दंशास.

तरि त्यांत सत्यसंध- त्व स्वयश व्यर्थ काय गा गेलें २१
वत्सा घटोत्कचा ये ऐसें तो पुष्कराक्ष जों बाहे
बाहे नरनारायण- चरणीं मस्तक पुढें उभा राहे २२
हा आलों मज आज्ञा काय असें राक्षसेंद्र वदला हो
कृष्ण म्हणे वत्सा हो कर्णांतक धर्म राज्यपद लाहो २३
शस्त्रास्त्र-राक्षसाऽसुर- माया-बळ-जलधि पुत्र तूं पहिला
कर्णाधरिक्षय करुनि साधुनि दे निज-पित्यासि या महिला २४
जिष्णु म्हणे सत्पुत्रा हो गुहसा सूतपुत्र तारकसा
आम्हा तूं ज्येष्ठ तुझे प्रतिविंध्याद्यनुज पांच तार कसा २५
राक्षस म्हणे बहु बरें मारीन रणांगणांत कर्णातें
स्फुरवर कवीस म्हणतिल रक्षःकृत कर्ण-कदन वर्णा तें २६
आज्ञा द्याल तुम्हीं तरि देईल गुरुलाहि हा निधन दास
रात्रौ मजसीं भिडतां होईल प्राप्त हानि धनदास २७
ऐसें वदतां त्यातें कर्णावरि कृष्ण पाठवी राया
देती भिवोनि कौरव- सेना समरांत पाठ वीरा या २८
त्यावरि अलंबुष खचर कुरुराजें धाडिला जटासुरज
त्यासि घटोत्कच मारी त्या वायुपुढें महाभटा-रजें २९
कुरुपति-रथीं अलंबुष शिर ठेवुनि भीमसुनु पाय नमी
विनयें म्हणे पहाया आलों आणूनि हें उपायन मी ३०

---

१ कमलनयन (कृष्ण) २ कार्तिकेयसा, ३ कर्ण, ४ तार-[illegible], ५ घटोत्कच्यानें केलेलें, ६ मरण, ७ कुबेरास, ८ दुर्योधनें, ९ जटासुरपुत्र. १० घटोत्कचरूप वायूपुढें, ११ महा-भट-अभ्र-महायोद्ध्यांचे प्राण, १२ मृत्तिकाकण, १३ भेट.

वर्षे दुजा अलायुध   रात्रिचर महोपलायुधग्रामा
पीडी भीमासहि घन- नाद जसा खलबलायुधग्रामा ३१
कृष्णें घटोत्कच रणीं   रक्षाया भीमसेन आठविला
रामें घननादावरि   लक्ष्मणसा तो बलाऽब्धि पाठविला ३२
वैद्युत-पावक तरुला   तैसा तो त्या अलायुधा कवळी
लावी बहु कुरु-कटका   त्याचें नाशुनि बलायु धाक बळी ३३
त्याचेंहि शिर तसेंचि   त्वत्तनयाच्या रथींच तो पाडी
एका कर्णावांचुनि   सर्वांचा शौर्य-धैर्य-मद झाडी ३४
प्रकटी बहु शत दुस्तर   माया तो वीर्यमत्त मायावी
कुरु म्हणति यापुढें तों   न मयश्री देवसत्तमा यावी ३५
शंबर शंभरहि उणे   वाटे कांहींच न मय मायावी
अत्युग्रता कधींहि न   भीमाच्या सूनुसम यमा यावी ३६
कौरव कर्णासि म्हणति   राक्षस हा स्पष्ट कल्पनटशील
किति भुज-बळें तराया   दुस्तर-गरसागरासि झटशील ३७
नेणे कांहींच असा   माया-शस्त्रास्त्र-बळ-विलास मय
बा शेवटील येणें   आम्हां सर्वांसि कळविला समय ३८
बहु मारिले पहा हा   मारिल उरल्या बळा समस्तातें
केला अशेष अंधचि   आम्हां डोळसहि या समस्तातें ३९
ती ईश्वरें जशी त्या   महिषावरि योजिली महाशक्ती

१ महा-उपल-आयुध-ग्राम - म[illegible] आयुधसमूहा, २ मेघनाद (इंद्रजित), ३ खल-बल-आयु-धक्क-राम-शत्रुसैन्याचें आयुष्य जाळणाऱ्या रामास, ४ विद्युत्संबंधी अग्नी, ५ बळ आणि आयुध, ६ मयासुर शोभा, ७ शंबरासुर, ८ कल्पांतीं नर्तन करणारा [illegible] रिरचा, ९ विषसमुद्रास, १० देवी.

त्वां या घटोत्कचावरि योजावी वासवी महाशक्ती ४०
भीम धनंजय करतिल काय न तो मानुषाद[1] मायावी
हा वीर वधिल जो त्या विजयर्थी निश्चयेंरि वा यावी ४१
त्या भीताभयदाच्या[2] हे भीत-प्रार्थना मना आली
झाली कल्मलतेची सद्रीतिकरूनि कामना ओली ४२
खचरशतघ्नीने हय वधिले होते तशांत रुचवीले
तें भगवत्संकल्पें कोपेंही तन्मनास रुचवीलें ४३
कर्णे शक्तीस जसा कूरराजें घालितांचि कर पविला
गिरिसा गुरु कठिनहि तो खचर त्रासें मनांत करपविला ४४
क्षिप्र पळे विंध्याकृति होय भेरे भीमे खचर तौ खांत
तद्धृदयीं शक्ति शिरे कौरव-बल-चित्तवृत्ति तोखांत ४५
राक्षस-वक्ष विदारुनि मागें नाहींच शक्ति ती फिरली
उर्ध्वपथीं परमप्रिय तें स्वामीला कथावया शिरली ४६
मरतांहि पांडवप्रिय अद्भुत केलें घटोत्कचें परिसा
तन्मस्तक डोलेसें पितृ-हित न करील पुत्र तो अरिसा[11] ४७
पितृ-हित किमपि न घडलें धरुनि मनामाजि भाव हाचि रडे
करुनि बृहद्देह[12] पडे तें कुरुकटकैकदेश चा चिरडे ४८
गुरुशव[13]भारें कौरव- सेना अक्षौहिणीच तो खपवी
तेजस्वी सुत जनका दे जेविं हरिस न तेविं तोरव पवी[14] ४९

१ मनुष्यभक्षणारा (राक्षस) २ भिणाऱ्यास अभय देणाऱ्या अशा कर्णाच्या. ३ सखी; ४ शक्तीनें, ५ शिरे, ६ भयंकर, ७ घटोत्कच, ८ आकाशांत, ९ हर्षांत, १० इंद्राला, ११ शत्रुतुल्य, १२ बृहत्-देह-विशाल शरीर, १३ विशाल प्रेताच्या भारानें, १४ वज्र.

शक्र जसा वृत्रवधीं सुर-सिद्ध-महर्षि-साध्य-धीरांहीं
स्तविला घटोत्कच-वधीं कर्ण तसा कौरवादि-वीरांहीं ५०
बसुनि नृपरथीं स्वबळीं गेला कांपविन कर्ण वसुधेतें
साधुनि सुकीर्ति तें सुर- पति जेविं मथूनि अर्णव सुधेतें ५१
दुंदुभि-पणव-प्रमुखें वाजविती जे प्रवीण ते वाद्यें
श्रित हर्षविले कर्णें जैसे रामें समस्त देवाद्यें ५२

अध्याय-२०

पांडव घटोत्कच-वधें अति-दुस्तर-शोक-सागरीं पडले
अभिमन्यु-वधीं जैसे सोडुनि धृतिला तसेचि ते रडले १
भेटे जयासि हसतां दिसति नभीं जो मयूख दशनाचे
हरि सा गर्जे होउनि आनंदाच्या भरासि वश नाचे २
निर्धन निधिच्या जैसा पावे अत्यंत हर्ष लाभानें
वाटे तसाचि भगवान् त्यजिला अत्यंत हर्षला भोनें ३
पार्थ म्हणे गोविंदा कारण या कोण हर्ष-हास्याला
धृतराष्ट्राच्या व्हावा अस्मच्छोकांत हर्ष हा स्यांला ४
भगवान् वदे प्रियसख्या शक्ति अमोघा घटोत्कचीं पडली
ब्बा कधिंही न घडावी जी सुमहत्कार्य-सिद्धि ती घडली ५
वर कवच-कुंडलार्पण करुनि महाशक्ति जोडिली होती

१ वाद्यविशेष, २ धैर्याला, ३ अर्जुनास, ४ किरण, ५ दंताचे, ६ स्मृतीनें, ७ अस्मत्-शोकांत, ८ मेहुण्याला (शकुनीला.)

अर्जुन जी न तुम्हावरि अत्याविषयींच सोडिली हो ती ६
याच्या अंगीं असतें कवच झळकतीं स्वकुंडलें कानीं
तरि हरिलें असतें धृत- राष्ट्राच्या अमृत-कुंड लेंकानीं ७
कर्ण निमालाचि असें जाण सख्या निश्चयेंचि तूं जरि हा
असता शक्तिकर दुजा अरि हा स्वामीच म्हणविना तरि हा ८
शक्र यम वरुण धनपति जिंकुनि तत्कीर्ति कर्ण वरिता हो
केला शिवप्रसादें हा घटजें जेविं अर्णव रिता हो ९
असता सकवच-कुंडल तरि कर्ण सख्या जगत्त्रयीं अमर
तूं गांडीवें मीहि न चक्रें शकतों करावया समर १०
हत-कवच-कुंडलासहि पाहुनि समरीं क्षमेल वासवघ्नी
सत्य शपथ करितों तो न त्वदितर जो स्ववीर यास वधी ११
जेव्हां चक्र बुडेल श्वभ्रीं बहु संकटीं वृष पडेल
होइल अनावध तुला याचा तेव्हांचि बा वध घडेल १२
मागध चेद्यहि वधिला म्यां योगें कीं न हो तुज विषाद
अंगुष्ठ करविला म्यां गुरुकर कीं एकलव्यहि निषाद १३
योगबळें म्यांचि सख्या आजि अलायुध घटोत्कचहि वधिले
पूर्वीं हिडिंब-बक-मुख बहु हे गर शरचि काळिजा मधिले १४
दुर्योधनासि मिळते मागधपति-प्रमुख वीर-वर जरि ते
धरितें बळ रण करिते अरि तेज समस्त सर्वथा हरिते १५
काळें राहु गिळाया योजावा वीर सत्तमा रविला

---

१ अगस्तीनें २ तत्-इतर, ३ भूरंध्रीं, ४ युक्तीनें, ५ अंगुष्ठहीन, ६ नामविशेष, ७ सत्तम.

तेविं वृषावरि योजुनि त्यां राक्षस वीर मत्त मारविला १६
कर्ण न वधिता तरि मज मारावा लागताचि हा चक्रें
कीं अ-.मरव-द्वेष्टा वधिला जाता न संगरीं शक्रें १७
आजिवरि तुम्हांकरितां त्यां हा राक्षस उपेक्षिला होता
हो तारक या तुमचें दास्य रणमखींहि जाहला होता १८
धर्मद्वेषि-वधाची रक्षिलि नाहीं जरि प्रतिज्ञा ते
ध्यातिल गातिल नमतिल शमितिलक न मज हरिप्रति ज्ञाते
न धरिं विषादा वसविन नाकीं मेले रूयोध नव-धामीं
कथिन उपाय वृष-वधा तुज भीमासहि सुयोधन-वधा मी २
परलक्ष लब्ध झाले हे हरिसे गर्जताति विलबाहा
हीं पळताति स्वबळें चाल म्हणायास लाव कितवा हो २१
धृतराष्ट्र म्हणे कोण्ही पुत्राला हित नसेचि सांगाया
पार्थी शक्ति-प्रेरण कथिलें नाहीं तुवांहि कां गा यों २२
पाचारितां रण-मखीं जावें हें व्रत नव्हे वृथा ज्याचें
प्रथमचि हटकुनि केलें कां न वृषें भस्म त्या प ाजाचें २३
साधाया [illegible] तें करितो मानूनि जन कपट हितसें
ईश्वर होउनि लोकीं आचरतो केविं कनकेपटहि नसें २४
शबरा-हरणीं जैसा श्वपचोंला लाभ निश्चयें आहे
कृष्ण तसा स्वार्थातें राक्षस-राधेय- संगरीं पाहे २५
संजय म्हणे घृणेच्या वृष करिता भस्म आज तन ाला

१ हवनकर्ता, २ मुनिश्रेष्ठ, ३ नव्यागृही, ४ हे अर्जुना, ५ [illegible], ६ हायहाय, ७ कर्णास, ८ अर्जुनाचें, ९ कृष्णाही, १० अंत्यजाला.

लोभी निधिला तैसा प्रभु करितो बहुत बा जतन याला २६
पार्थी शक्ति-विमोक्षण कथिलें नाहीं तुवांहि कां गा या
म्हणतां तरि कर्णाला चुकलों नाहींच मीहि सांगाया २७
कर्णासि रात्रिं शिबिरीं दुःशासन शकुनि नृपहि विनवीती
जी जय[1]वध-प्रतिज्ञा सांगावी काय नित्यहि नवी ती २८
कर्ण म्हणे वर देउनि मग मागें काय मी कवि सरेन
शक्ति उद्यां पार्थावरि टाकीनचि निश्चयें न विसरेन २९
जय न वधावा कृष्णचि त्याविण ते सर्व काय पांगूळ
होंचि बहु सरस अमृत त्यजुनि रसिक वरिल काय पां गूळ ३०
चवघांत करिल अ[2]जितचि त्यास सखित्वें जयास वरिल हरी
तोचि अमर अमृताचा नि[3]धि सोडिल ज्या परा[4]क्वरि लहरी ३१
तस्मात् प्रातःकाळीं कृष्णचि सोडुनि शक्ति मारावा
यूथप वधितां हरिच्या कैसें साहेल यू[5]थ आ[6]रावा ३२
ऐसा दृढतरनिश्चय शिबिरींव्हावाजसापदींसवड
तरणींराहेपाहे पारावारातसापदींसवड ३३
वध-बुद्धि युद्ध-काळीं मोहेंचि न सावधान राहे ती
कृष्ण हृषीकेश धरूं देईल कसा वधा नरा हेती ३४
योजी इ[8]तर म्हणे जय अरि-दृष्टिपुढें न सर्वथा राहो
ऐसें सख्यास रक्षी प्रभुवर होऊनि सर्व था[9]रा हो ३५
ऐसा श्रित-रक्षण-पटु जो म्हणतो सेंद्र[10]नाक थारा ज्या

१ अर्जुनवधाचीप्रतिज्ञा, २ अजिंक, ३ समुद्र, ४ मृतावरि, ५ गजसमुदाय, ६ गर्जनेला, ७ कृष्ण, ८ अर्जुन, ९ आश्रय, १० स-इंद्र-नाक- इंद्रासहवर्तमानजोस्वर्गतो.

त्या चक्रधर-प्रभुच्या हननाची काय गा कथा राजा ३६
सात्यकि कृष्णासि म्हणे प्रभुला विज्ञापना असी मोजी
पार्थी न टाकिली कां शक्ति वृषें धरि बळा असीमा जी ३७
कृष्ण म्हणे शैनेया म्यां कर्ण भ्रमविला वृकासुरसा
भक्ता मी बहु जपतों जपतो शतमख[2] जसा सुधा-सुरसा ३८
पथ केरिलें चालविलें आपण हें वचन या न शरवावें
त्या उग्र-शक्तिनें या कुंतीच्या न तनया नरा[4] खावें ३९
वसुदेव देवकी बल- देवादि तुम्ही समस्त मत्प्राण
जाण प्रिय पार्थ जसा न तसा कोणही खरें तुझी आण ४०
व्यसनीं रक्षिन बुडतां आधीं पार्था तसा न भवेना मीं
या मित्रीं सप्रेमा निश्चळ उपमन्यु जेविं भवनामीं[6] ४१
झाला सजीव हा[7] व्यसु होउनि लाभासि या नसे जोडा
मज वाटे प्रद्युम्न- प्रत्यागमन-प्रहर्ष तो थोडा ४२
अर्जुन मूर्धा[9] याच्या नाशें होईल आपुला घात
बा तत्काल घटोत्कच हा म्यां केला परांपुढें हात ४३
यापरि सात्यकि-केशव- संवाद श्रवण करुनि ससुंदा[10] या
सूतांसि[11] बोल लावी नृपे[12] निंदी स्वसुखाऽस-समुदाया ४४
होतों कृतार्थ जरि ती गोविंदीं शक्ति सोडली असती
गेली कीं हातींची सर्वस्वें जेविं जोडिली असती[13] ४५
सूत म्हणे स्वामीचें जें मत ऐसेंचि आमुचें परि तें

१ माझी, २ इंद्र, ३ पत्कारलें, ४ अर्जुनास, ५ गुह्याला, ६ शिवनामीं, ७ अर्जुन, ८ गतप्राण, ९ मस्तक, १० सहर्षा, ११ संजयासि, १२ धृतराष्ट्र, १३ जारिणी.

झालें विफळ कपाळ प्रभुजी तुमचेंचि घात हें करितें ४६
भलत्या कृष्णीं टाकिन शक्ति असा वृषविचार करि पक्क
नित्य म्हणे सिंहोऽस्मि[1] श्व-स्त्वं-गतासि कृष्णकरिप क ४७
योजावें तें समयीं आम्हां कोण्हा न आठवावें हो
दैव प्रभु अष्टांऽगुल जें त्यासि म्हणेल आठ-वावें हो ४८
गत-शोक कशास पुरे होउनि सावध पुढील परिसा हो
गुरुवध-वृत्त सुदुःसह बहु तुमचें हृदय मृदुल परि साहो ४९
भीमाला[2] जय-मत्त- द्वेषि-कटक-मर्दनासि पाठवुनी
राजा[3] रडे घटोत्कच- कृत बहु सेवोपकार[4] आठवुनी ५०
कृष्ण म्हणे विकलत्वा अनुचित तूं धीर शूद्र समयज्ञ
सोडुनि शोक करावा समर नसे श्रेष्ठ युद्धसम यज्ञ ५१
धर्म म्हणे बहु दुःसह सदपत्य-वियोग विषम हा देवा
मज वाटे न गिळेलचि सदऽपत्य-वियोग-विष महादेवा ५२
वसें घटोत्कचें बहु केलें होउनि वनांत नत दास्य
गुरुवत्सलांत रवालीं झालें या त्रिभुवनांत न तदास्य[5] ५३
जी सहदेवीं तीच प्रीति मुकुंदा घटोत्कचीं माझी
बा जीव दान दिधलें विजयासि मरोनि शेवटीं आजी ५४
आम्हीं तुम्हीहि नव्हतों अरिनीं अभिमन्यु मारितां जवळ
जिष्णु-समक्ष कसा हा झाला त्या शक्तिच्या मुखीं कवळ ५५

---

१ सिंहः-अस्मि-मी सिंह आहें- कृष्णकरिप-त्वं-श्वः-क-गंतासि-हे कृष्णरूपहस्तिश्रेष्ठा तूं उद्यां कोठें जाशील, २ कृष्ण, ३ धर्म, ४ सेवा-उपकार, ५ तत्-आस्य-त्याचें मुख.+ माझी

अभिमन्यु-घात-कारण ते मुख्य द्रोण कर्ण सोडून
काय मिळविलें त्वल्या ऽगस्कृत-सैंधव-शिरासि तोडून ५६
न बहु मम प्रिय केलें मारूनि जयद्रथा अधन्या या
कर्णाचा कीं गुरुचा करितां तरि मानता वध न्याया ५७
ते हे प्रवर्तले वृष गुरु अहि शर-गर वमून भाजाया
कैसें साहों पाहों कीं भर्त्ता मी चमू न भाजा या ५८
पाठविला भीम मथुनि बळ गुरुलाही रणीं मथिल आजी
मी कर्णावरि जातों तो मृत कीं हो तुम्हां कथिल ओजी ५९
ऐसें बोलुनि कोपें कर्णावरि नीट धांवला राजा
मागुनि हरि हैरि हांकी तों झाला प्रकट त्यापुढें आजा ६०
व्यास म्हणे बा धर्मा क्रोध सितार्श्वा करूं नको परत
सावध हो बा व्यसनीं पडतो साहस करून कोपरत ६१
जरि कर्णार्जुन भिडते तरि समरीं सकळ योजिते शस्त्रें
परमारूढ धनंजय राधेयाचीं निवारिता अस्त्रें ६२
त्या शक्रशक्तिनें जरि पार्थी वृष टाकिता कसें होतें
व्यसन तरंडेक भंगे होय समुद्रीं जसें तसें हो तें ६३
सर्वस्वांत चुकविला जेणें तो कां नको पलोशांत
हें किति गा बा वधितां शतमित तोकां न कोपला शांत ६४
काळें वधिला राक्षस ती शक्ति निमित्त मात्र हें साचें
भावंड बुडुदाचें वपु अति-निःसार मित्र फेंसाचें ६५

---

१ शररूपविष, २ भार्या, ३ घटोत्कच, ४ धर्म, ५ संग्राम, ६ घोडे, ७ व्यास, ८ क्रोधवश, ९ पलाश-अंत-घटोत्कचाचा नाश, १० शंभर पुत्रांना, ११ वसिष्ठ ऋषी, १२ पाण्यावरील बुडबुडयाचें,
+ तरांडें, (झाज)

विकळवें यश पात्र- च्छिद्रें पीयूषसें न सांडावें
मांडावें निज-धर्मा- ऽनुष्ठान तुवां असेंचि भांडावें ६६
पंचम-दिवसीं धर्मा होइल सकळाहि हे तुझी वसुधा
लोकत्रयीं बहु-मता कीर्तिहि बहु तृप्तिहेतु जीव सुधा ६७
सांगुनि हित अंतर्हित[1] झाला तो वेद-ख[2]-नभ व्यास
ज्याच्या पद-रेणुपुढें पटु घाया देवनग[3] न भव्यास[4] ६८
मग सफळ हो पितृ-मनो- रथ पंचमवेद[5] पाठ वीरा ज्या
ऐसें म्हणोनि गुरुवरि धृष्टद्युम्नासि पाठवी राजा ६९
तैसेंचि परबळातें विजयाद्यऽखिलांसि पाठवी रगडी
आम्हां कडीलहि सकळ देती न रिपूंसि पाठ वीर गडी ७०
रात्रि परम दारुण तें मेले बहु लक्ष योध यामाजी[6]
झाली जरि त्रियामा तरि अति-घोरा सहस्र-यामा जी ७१
झाले निद्रांध सकळ भट न वधिति शत्रु जवळ राहुनि जे
अत्यद्भुत तें वाटे मिळतांहि सुधांशु-कवळ राहु निजे ७२
पार्थ स्वभटांसि म्हणे स्वस्थ निजावें तुम्हीं न पेंगावें
मग यश शशि-प्रकाशें जोडावें जें महातपें गावें ७३
त्या अभिमत-वरदानें पार्थासि स्व पर सर्व मानवले
दुष्काळीं क्षुधितांतें जाणो दिधले यथेष्ट कानवले[7] ७४
अश्वीं रथीं गजीं जे जेथें होते तसेचि ते निजले
क्षतजें जय साधुत्व प्राप्त प्रेमाऽश्रु-जळ-भरें भिजले ७५

---

१ गुप्त, २ वेदरूपपक्ष्यांसआकाशरूपअसा, ३ कल्पतरू, ४ कल्याणास ५ धनुर्वेद, ६ युद्धामध्यें, ७ पक्कान्नविशेष (करंज्या)

शोभे बळ जेविं लिही चित्र पटीं रंग अर्जुन चितारी
व्यसनीं स्वपरांसहि सम तो सभ्रीरंग अर्जुनचि तारी ७६
स्त्री-कुचलीन तरुणसे क्षत्रिय गजकुंभलीन ते रमले
रमले मुहूर्त-परिमित निद्रेसीं सर्व जीव विश्रमले ७७
मग भगवान् विधु उगवे पळवी देऊनि कांप तिमिरासी
खोट्याला तेजस्वी नांदों देईल कां पति मिरासी ७८
करिति पुन्हा स्रुखवाया शक्रसुखा सृष्टिपा रणारंभा
पावे पराक्रमि पुरुष पति पाहुनि दृष्टि-पारणा रंभा ७९
चंद्रोदय झाल्यावरि कुरुपति गुरुला म्हणे बहु श्रमले
पांडव पांचाळ रणीं होउनि निद्रांध केवळ भ्रमले ८०
कैसे निजों दिले बा आले होतेचि आयते हातीं
म्हणतचि होतीं शस्त्रें भ्रमतां धरणार राय ते हातीं ८१
गुरुजी प्रियार्थ तुमच्या हें आम्हीं माहिलें गरळ गिळिलें
स्वापत्याचें नरडें व्याघ्रीनें मात्र ऐकतों पिळिलें ८२
शस्त्रास्त्रज्ञ त्रिजगीं स्पष्ट तुम्हासम तुम्ही तदपि याचें
लंघन करवें सहातां कळलें कीं गुरुकडे पद पित्याचें ८३
ते मीहि शिष्य तुल्यचि परि तिकडे प्रेम न इकडे कां जी
हत-भाग्या ये धावुनि जातां पीयूषनइ कडे कांजी ८४
ऐसें द्रोणाला बहु वदला जें काय राय तें नाकीं
नहुषचरितसें दुःसह झालें कीं जेविं रायनें नाकीं ८५

---

१ मिळवून, २ मिरासदार (वतनदार) ३ लोकपालांस, ४ मोठ्याकडे, ५ नाकांत.

कोपें द्रोण म्हणे मी वृद्ध तरि तरुण-सहस्र-सम झटतों
मजसम कटकीं टिकता न दिसे भीष्माविना इतर भट तों ८६
शक्त्यधिक यत्न करितों जरि सर्व स्वपरबल मला गातें
परि वृद्ध-भोरपीसा तूं एकचि मानिसी न लोगातें ८७
धर्म असा मारावा अस्त्रें ज्या विदित अस्त्र तें ज्याचें
न विदित त्या न वधावें प्रगटूनि रणांत अस्त्र तेजाचें ८८
परि अस्त्रें मी परबळ जाळिन काढीन नरिच हें वेर्म
कर्म क्रूर करिन कीं लेशहि लुब्ध-श्रितीं तुरे धर्म ८९
हें युद्ध काय रुद्रें- हि न नारायण-सखा नर थकविला
रविच्या रथाहुनि उणा तेजें याचा गमे न रथ कविला ९०
न हरि न निवात कवच न षष्टि सहस्रहि हिरण्यपुर-वासी
शकले ज्याच्या धनुच्या सोसाया संगरांत स्फुरवासी ९१
ऐसा बहु तेजस्वी नरमूर्ति न होय कामहा काळ
पळनांहि त्यापुढें हय मग कैसे हंतुकाम हा काल ९२
गंधर्व-गर्व सर्वहि हरुनि हरी तुमचि याहि बंधानें
श्रुत राहो अनुभूतहि न स्मरसी वीर्य संपदंधा तें ९३
प्रत्यक्ष नव बलक्षय करितो सर्वहि उदंड जरि झटतों
भट तो विजयचि आम्ही जिंकाया ईश्वरापुढें नटतों ९४
कुपित नृप म्हणे गुरुजी पार्थ-गुणाचें पुरे करा कथन
करुनि द्विधा बळ करूं आम्ही चवघेचि जिष्णुचें मथन ९५

१ गोलावतें, २ कवच, ३ द्वारकावासी, ४ उन्मत्त शब्दास, ५ कामहंता-मदनारि-(शिव.)

द्रोण म्हणे स्वस्ति असो हरिला मारिन म्हणेल कोण ससा
तूं धन्य बा गरुडसा जय त्या खाईन म्हणसि घोणससा ९६
वदसी भलतेंचि करीं जें हास्यावह वदोत बालिश तें
एकें काय पराभव रामाचा न घडताचि बालिशतें ९७
प्राणाधिक बहु मत जो श्रीकृष्णा गोपलोकपाळाला
करिल मृषा अमरांच्या येतां क्षण कोप तो कपोळाला ९८
मूळ अनर्थाचें तूं कां क्षत्रिय निरपराध मारविशी
जा विजय-शरें मरतां भेदुनि जासिल नराऽधमा रविशी ९९
दुःशासनाहि मारिल मारिल कर्णाहि त्याहि कितवा हा
हित वाहा निकरसम रु- गनिदा देवा नसेंचि सितवाहा १००
मी दुःशासन तिसरा कर्ण तिघे पांडवांसि माराया
आहों समर्थ युद्धचि व्हावें चिंता नसेचि बा राया १०१
ऐसें त्या अंधाला सांगत होतासि सर्वदा साचें
तें व्हावें तुज काम- क्रोध-कपट-लोभ-गर्वदासाचें १०२
तो पार्थ विशंक पुढें आहे जा गांठि घाल बापा हूं
कर्तव्य सर्व केलें कैसें करितोसि युद्ध बा पाहूं १०३
जिष्णुशरें तुज मरण श्लाघ्यचि शेवट नृपा करीं गोड
सोड स्वजीविनाशा लोंढ करीं धैर्य-शर गुणीं जोड १०४
अद्भुत ऐश्वर्य बळें मेळविलें भोगिलें द्विल्हें उरलें
स्फुरलें बरें रणमरण तेज तुझें श्रेय सर्वही पुरलें १०५

---

१ सिंहाला, २ सर्पविशेष, ३ दैवाला, ४ टेंकण.

ऐसें वदोनि गेला गुरु-हरि पर-गज-घटेकडे नीट[1]
धीट द्विधा करुनि बळ करिति समर धरुनि जीवितीं नीट १०६

अध्याय-२१

बसतांही शस्त्र करीं चवथ्या यामांत घात लात रणीं
दैवें स्व-पर-विवेचन जें या कामांत घातला तरणीं[2] १
वाटे स्वकरसहस्रें करुनि द्रव दिव्य कनक सारवितो
शुचि करि हरुनि तमोमल होय जगद्‌पत्य जनकसा रवि तो २
संध्या-विधि संपादिति जपती जोडूनि अंजलीला हो
भट धरिती क्षण वीक्षण करितां संफुल्ल-कंज-लीला हो ३
करि जो परांसि विजया- नुमतें तो दैव[3] सात्वतप[4] सव्य
करवीं बळेंचि दूरुनि हाका मारूनि भीम अपसव्य ४
डावेविले[5] भीमाच्या आज्ञेनें अर्जुनें वृषद्रोण
न करिल समयीं रुग्णें सूचविले धर्म धर्मपर कोण ५
दीप्त-दवा जेविं ससे शकले कोण्ही जया न वाराया
खवळे अधिक विकळ करी शमनेपरा[6] ज्वर जसा नवा[7] राया ६
दुर्योधन कर्ण शकुनि शस्त्रांच्या शीघ्र वर्षती व्रातें
तप्तस्नेहा[8] जळसें त्या क्षोभवि शस्त्रवर्ष तीव्रा तें ७

---

१ सारखा, २ सूर्य (स्वकीयपरकीय यांचा शोध लावण्याचें काम रवीस सांगितलें म्हणून तो आला) ३ कृष्ण, ४ यादवपति, ५ एकीकडे सोडलें, ६ औषधानें ज्वर शमन करणारा, ७ तरुण ८ तापलेल्या तेलास.

त्यां सर्वांसहि दशदश- बाणांहीं तो महातपा वेधी
भीति-नदींत कुरूंची बहु मोहातें वहात पावे धी ८
पार्थ प्रलय-जलदसा दे वृष्टि करूनि हर्ष तिमिरासी
वंचक पुनरपि जैसे बहु भरतां ग्राम हर्षति मिरासी ९
अकुळीं श्रीविघाशा समरीं शरवृष्टि घनरजोवृष्टि
असतांहि करिति सहसा नाहींच तमें भरूनियां दृष्टि १०
तो व्यामोहक संगर संसारचि त्यांत सर्वही भ्रमला
भ्रमला न गुरुचि दूर त्यागुनि गेला विरक्तसा गमला ११
उत्तर-देशीं होता द्रोण रणांतुनि निघोनि एकिकडे
वा त्याकडे न पाहों शकले पर सर्प जेविं केकिकडे १२
द्रुपद विराट तयांवरि गेले तत्तेज परम राया तें
द्रोण म्हणे योग्य रणीं हे दोघे वृद्ध पर मरायातें १३
द्रुपदाचे पौत्रे तिघे तीं-बाणानीं पळांत लोळविले
स्वर्गासि चेदि कैकय सृंजय वीर क्षणांत बोळविले १४
वृद्ध तरुणासे झटले समयीं कर्तव्य किमपि न विसरले
द्रोणें शिर हरितांहि न मागें ते एक पदहि कवि सरले १५
द्रुपदें धरितां प्रकुपित- सिंहातिक्रमण-कर-करीश-पथ
क्रोधें धृष्टद्युम्न द्रोण-वधाकारणें करी शपथ १६
मग खगपति-गति धांवे पांडव-पांचाळ-वीर-सहित रणीं
तो धृष्टद्युम्न गमे साक्षात् महिराहु विप्र महितरणी १७

---

१ वतनदार, २ दाटधुळीची वृष्टी, ३ मोहकारक, ४ मयूराकडे, ५ द्रोणावर, ६ नातू, ७ कोपले त्यासिंहाचें उल्लंघन करणारा जो करींद्र त्याचा मार्ग, ८ पृथ्वीवरचा राहु, ९ द्रोण, १० पृथ्वीवरचा सूर्य.

कर्ण शकुनि दुर्योधन नदनुज जे मुख्य मुख्य ते ज्यातें
रक्षित होते त्यांच्या कैसे पर साहतील तेजातें १८
वध केंचा न दुरूनहि पांचाळां गुरुकडे पहावेना
ते पळती भीमाला हृदयींचें शल्यसें सहावेना १९
भीम म्हणे रे धृष्ट- द्युम्ना कळलासि आज पोकळसा
वचनासि कुलज न शिरा स्ववशासि न देवता जयो कळसा २०
पितृकृत-मारण जें तूं तेजस्वि शिखीसमान साहसि तें
मरणाधिक दुःख तुझ्या होइल वांचोनि मानसा हसितें २१
तूं मजकडे तरि पहा जरि तुज त्या अरिकडे पहावेना
जातों मीच मला तो सोसूनि स्वजन-वध रहावेना २२
द्रोणबळांत वृकोदर शिरला हो बळि-बळांत मघवासा
तें त्यां बहु भी हरि-पद- तुळसीच्या जेविं सर्व अघ वासा २३
धृष्टद्युम्नहि देहीं ज्वरसा कुरुगुरु-बळांत शिरला हो
निकट भिडोनि म्हणे असि माझा मत्तात-शत्रु-शिर लाहो २४
अपसव्य करुनि नकुळें तेव्हां कुरुपति रणीं विमुख केला
सहदेवें दुःशासन- सूत नकळतां यमालया नेला २५
भीमाची कर्णानें शरनिकरें फिरविली गदा मागें
ध्वज मथुनि सूत मूर्च्छित करि कृत्या जेविं मुरडली रागें २६
होउनि विरथ वृकोदर नकुल-रथावरि चढे कदे कोपें
द्रोणार्जुनरणाहि परिस ज्याचें कथनहि नृपा नव्हे सोपें २७

१अग्नीसारिखा, २ द्रोणाकडे, ३ बळीच्यासैन्यांत, ४इंद्रासारिखा, ५ सैन्य, ६ भीमा, ७ख
ड्ग, ८ मागेंफिरली;

गगनांत आमिषार्थ श्येनाचें युद्ध नरवरा होतें
तेविं म्हणावें तरि हा दृष्टांतीं शब्द न रव राहो तें २८
करिवर हरि शरभहि पक्ष अशनि निशाचर तसेच दानवही
यांसम हे यांच्या गुण- लिपिसि पुरेल न मही-समान वही २९
कौरव-पांडव-कटकें झालीं जैसीं पटार्पितें चित्रें
गुरुनें जैसीं केलीं कुतुकें तैसींच विष्णुच्या मित्रें ३०
शिष्याला गुरु गुरुला शिष्यहि त्या रणमखांत आटेना
दाटे नारद-कंठहि युद्ध पुरेसें कदापि वाटेना ३१
शिष्यें निवारिलीं बहु ऐंद्र-प्रमुखेंहि वाडवेशास्त्रें
म्हणती सच्छिष्या तों तिलमात्र उणें न पाडवे शास्त्रें ३२
पार्था-पुढें न चाले यत्न परि न स्वगुरु तो असु खपावे
झालों मी धन्य म्हणे यासीं भिडतां रणीं असु खपावे ३३
स्वगुरुसि म्हणे यशें तुज- सम स्वचिर विभो टिकों परम हर्षे
पितृमन लागुनि दे प्रिय- शिक्षा स्वकोटि कोंपर महर्षे ३४
जरि आपणासि आपण कलुनि रुद्र द्विधा करिल समर
तरि उपमा होय असें म्हणती शक्रादि सर्वही अमर ३५
सुर नर करीत होते मानुनि परमेश्वरा-समस्तवन
ते चंद्र सूर्य जाणों जलजांचें कटक तें समस्त वन ३६
मग भगवान् द्रोण करी ब्रम्हास्त्राचा प्रयोग बा राजा
असमर्थ सहायाला बहु तेजस्वींहि अर्क वारा ज्या ३७

१ मांसार्थ, २ वाडव-ईश-अस्त्र; द्रोणाचीं अस्त्रें, ३ प्राण.

लोक गडबडे जैसा निरुदक-देशीं दवाऽनळीं सार्थ
शमवी ब्रम्हास्त्रेंचि ब्रम्हास्त्रातें प्रबुद्धी पार्थ ३८
तों दुःशासन धांवे वाराया द्रुपदराज तनयातें
त्यास रणीं विमुख करी तो धर्मन्याय जेविं अनयातें ३९
कृतवर्मा एक तिघे तव सुत हे वीर कोपले चवघे
दोघे नकुळें दोघे सहदेवें[2] खरित वारिले अवघे ४०
पाहुनि वात नगार्ते तैसे भट रोधिले निज येमार्ती
धांवे दुर्योधन ये मध्यें साधावया विजय मार्ती ४१
हरिवरि हरिसा उठला कोपें सात्यकि सुयोधनावरि तो
समयीं दाता हाता ताता त्राता सुयोध नावेरितो ४२
सात्यकिला दुर्योधन पाहुनि हांसे म्हणे सख्या सुकवी
शक वीतमोह[4] चुकवी भोगा घडजचि पयोधिला सुकवी ४३
ब.....ानि तुज मज सहवासें परम सुख करें गा तें
सख्य जिरलें क्षत्रा ऽचाराला सुकवि-मुख करें गातें ४४
शर धरुनि यदु[6] म्हणे कुरु-गुरु-सदनीं सख्य आमुचें होतें
तेथेंचि स्वस्थ असो आणावें संगरांत कां ह्री तें ४५
भूप म्हणे कोठें ती कोठें ही प्राण घातक क्रीडा
दुरतिक्रम काळ उरे धनलोभें प्रीति नीति न व्रीडा[7] ४६
सात्यकि म्हणे कुरुवरा ऐसाचि क्षत्रधर्म हा क्रूर
दूर स्नेह त्यागुनि हाणिति गुरुतेंहि संगरीं शूर ४७

---

१ पांथस्थ. २ नकुळसहदेवांनीं, ३ आवरीत नाहीं, ४ गतमोह, ५ शुभकरी, ६ सात्यकि, ७ लज्जा.

जरि मी प्रिय तुज तरि तूं   भेदाया शिर उर प्रहार करीं
धरिल मज वराया गति[1]   बाखां धरितां सुरम हार करीं[2] ४८
जरि वधिशिल या समरीं   तरि मी पावेन सुकृत-लोकांतें[3]
मजला न देखवे प्रिय-   मित्र-स्वजन-प्रणाश-शोकातें ४९
झालें प्रेमें भाषण   मग त्यांसीं युद्ध परम कोपानें
रचिती बहु शरपटलें   जाणों ते स्वर्गमार्ग-सोपानें[4] ५०
सात्यकिचें धनु कुरुपति   कुरुपतिचें धन्व[5] सात्यकी छेदी
भेदी मर्मे रविसा   पाहोंही आपणाकडे नेदी[6] ५१
भंगे भूप निघे मग   सावध होउनि पुन्हाहि करि लगट
तों तद्वनार्थ[7] धांवे   कर्ण म्हणे शत्रु यासि करिल गट ५२
त्यावरि भीम उठे तों   कर्ण तयाच्या शरांसि[8] तोडून
छेदी धनु-सूतातें   विकल करी विशिख-जाल सोडून ५३
दुःसह गदा-प्रहारें   ध्वज-कार्मुक-सूत-कनकरथचक्रें
मर्दुनि भीमें व्याकुळ   केला क्षण कर्ण बल जसा शक्रें ५४
रथ एकचक्र रविचा   जैसा शोभे तसाचि कर्णाचा
स्वर्णाचा[9] मद तुरवी   होताचि असा प्रकर्ष-वर्णाचा ५५
तो धर्म भटांसि म्हणे   लिहिलें न चळेचि आयु धात्यानें[10]
जेणें हस्तीं धरिलें   सफळ करावेंचि आयुधा त्यानें ५६
जे आमुचे प्रिय परम   सर्वस्व प्राण शिर अहो भट हो
ते अडकले अरि-बळीं   धांवा रे काय पाहतां फटे[11] हो[12] ५७

१सद्गति, २हातीं, ३पुण्यलोकांतें, ४आकाशमार्गाच्या पायऱ्या, ५धनुष्य, ६न देई, ७त्याच्या रक्षणार्थ, ८शरसमूह, ९सुवर्णाचा, १० ब्रम्हदेवानें, ११मार्ग, १२होवो.

मेलों कीर्ति-धनाचा जरि करितां सोस वेचुना नाकीं
सोसे कुळजा मृत्यु न अयशाचा सोसवे चुना नोकीं ५८
या धर्माच्या बोधें गेले पांचाळ मत्स्य गुरु-वरते
कीं निज-धर्मापासूनि मिळती जेजे अभीष्ट गुरु वर ते ५९
येम भीम म्हणति हाका मारुनि ये धांव अर्जुना क्षिप्र
त्वां कुरु मर्दावे मग माराया सांपडेल हा विप्रे ६०
त्या समयीं द्रोणानें प्रकट करुनियां महास्त्र कोपानें
केला बहु-शत्रु-बळ- क्षय पूर्वीं जेविं रुद्र-रोपानें ६१
गुरुशर-निकर-दवाऽनळ सृंजय पांचाळ भासले शलभ
बलभद्राऽनुजनि म्हणे हा सिंहचि सर्व यापुढें कलेभ ६२
अति तूर्ण जयाविषयीं योग करा त्यजुनि धर्म पांडव हो
या विप्ररूप-दहनीं तुमचें न समग्र सैन्य खांडव हों ६३
जों आहे चाप करीं तों हा ब्राम्हण न आवरायाचा
जाईल यापुढें बा त्या देवांच्याहि आव रायाचा ६४
होइल मनुष्य-वध्य द्विजवर जरि करिल आयुधन्यास
या जेव्हां सोडिल धनु सोडिल तेव्हांचि आयु धन्यास ६५
जरि तो मरेल अश्व- त्थामा हा तरिच शस्त्र सोडील
हें न घडतां शिरें या सर्वांचींही रणांत तोडील ६६
अश्वत्थामा मेला हें मिथ्या म्हणुनि हाय सांगावें
अनृत बहुमत व्यसनीं जाया प्रेतल वायासां गावें ६७

१काबर, २नकुलसहदेव, ३द्रोण, ४कीटकविशेष(टोळ), ५ बलभद्र- अनुजनि-कृष्ण, ६जळावे, ७ युक्ति, ८ इंद्राचा, ९ शस्त्रत्याग, + होवू,

हाचि उपाय प्राण- व्यसनीं सर्वांसि आज तारील
वारील शक्रहि न या सर्वांसहि संगरांत मारील ६८
बाल्यापासूनि बहु गुरु- वत्सल जो गुरुसि तोकेसा मान्य
होइल अर्जुन तादृश- घातोपायासि तो कसा मान्य ६९
भीमादि सूरवें वळले म्हणति जयोपाय हा असामान्य
हित-कर न जगीं कोण्हीं आम्हां या कृष्णजीअसा मान्य ७०
कष्टें धर्मा झाला बहु हि को ऽर्तासि लक्ष्मनसा मान्य
कीं त्रिजग हरुवर-वच जो न करिल तोचि पशु न सामान्य
शत्रु-प्रदीप ज्याच्या लीला-श्वासेंचि मालवे शतदा
तो कदन करित होता पांडव-कटकांत मालवेश तदा ७२
तन्नाम इंद्रवर्मा अश्वस्थामा तदीय-नागाचें
त्याचें भीमें केलें पक्षिवरें कदन जेविं नागाचें ७३
मेला अश्वस्थामा हें ऐकविलें गुरूसि मग राजा
तो भीसूत-शोका कीं नच तरले [illegible]दे मगरा ज्या ७४
श्रवणीं शिरतां प्रथमाचि ती द्रोणा होय शोकदा वार्ता
कृतवीर्य-विचार-सरवा- घन निववी शीघ्र शोकदावार्ता ७५
लटकी वार्ता ऐसा निश्चय चित्तीं करूनि जो जवळ
भिडला होता द्रौपद त्याचा पाहे [illegible] कवळ ७६
ध्वज धनु खंडुनि मारी तो तात्काळ स्वमृत्युसूतानें
त्या अहितातें न गणी हरि-सेवक जेविं काळ-दूतातें ७७

१ अपत्यसा, २ उचकीनें पीडित झाल्यास, ३ मालवदेशाधिपती, ४ गजाचें, ५ सर्पाचें, ६ शोकरूप अरण्याग्नीनें पीडि[illegible]ोणास, ७ धृष्टद्युम्न, ८ स्वमृत्यु जो धृष्टद्युम्न त्याच्या सूतातें, + सुसरीला (सुतशोकरूप मगरानें दशरथादिकांस गिळून टाकिलें तसें मला गिळील-असाभाव.)

दुसरेंहि खंडिलें धनु जें हस्तीं शस्त्र शत्रुनें धरिलें
तें तें सर्व द्रोणें दुर्दैवें वस्तु-मात्रसें हरिलें ७८

धृष्टद्युम्न स्वहय द्रोण-हयांमाजि होय शिरकविता[1]
त्याची मिठी सकळ बळ कंपित करि जेविं तज्ज्ञ-शिर कविता

तत्काळ द्रोण प्रभु ईषा रथचक्र बंधनें तोडी
धृष्टद्युम्न तयावरि गरगर फिरउनि महागदा सोडी ८०

विप्र क्षिप्र गदेतें खंडी दंडी जसाचि आशेनें
पसरिति त्याच्या विजया कटकें जैसीं घनासि आशेनें ८१

मग खड्ग चर्म घेउनि यत्न करी श्येनसाचि झडपाया
वाटे त्यास स्वतनु- प्रासादाचा नसेचि झडपा या ८२

रथ शक्तिनें पद तुरग वधुनि करी स्वहय मोकळे विप्र
विप्रतिमद्विष खंडी तेव्हां वैतस्तिकेषुनीं क्षिप्र ८३

विरथ विशस्त्र करुनि त्या द्रुपद-सुत-वधार्थ बाण जो सोडी
त्यातें [illegible] शिनिपुंगव बहु पराक्रमें तोडी ८४

तें पाहुनि पार्थ म्हणे पतिपटा परमपूरुषा पाहें
कर्ण-द्रोण-कृपांत स्वस्थ कसा सात्यकी नवल बा हें ८५

सत्कवि निज वाचेला म्हणतिल बहु मधुर-वाणि-मैने[11] या
रामा कृष्णा मग गा आधीं तूं तत्प्रियाचि शैनेयो[12] ८६

कर्ण-द्रोण-कृपांत द्विरदांत विशंक सिंहसा साजे
लाजविले ते धन्वी म्हणवुनि घेते जगन्निवासा जे ८७

---

१ कवितारसज्ञ, २ धूर, ३ संन्यासी, ४ पक्षिविशेष, ५ आपले शरीररूप राजवाड्याचा, ६ दरवाजा, ७ प्रतिमारहित, ८ वीतवीत लांबीच्या बाणानीं, ९ सात्यकि, १० हे कृष्णा, ११ वाणीरूप मैनेला. १२ सात्यकिला.

तेज न तव प्रसादें   कोणांतहि सात्यकिस लया नेतें
येणें दृष्टि-सुख दिलें   द्यावें त्वत्पाद-किसलयानें तें   ८८
इतुक्यांत सुयोधन-मुख   तव सुत कृप कर्ण अन्यही योध
क्रोध-मदांध चहुंकडुनि   करिती शिनिसूनुचा रणीं रोध ८९
यम भीम धर्म समरीं   बहुतचि शैनेय-रक्षणीं जपले
नपले परि पर पक्ष ते   यदुपति-पक्षपतिपुढें प्रचुर खपले ९०
वदले सुर देवासुर-   सम त्या आयोधना शपथ करुनी
न तुम्ही किमपि मिळविलें   ऐसा हा योधनाश पथकरुनी ९१
धर्म म्हणे क्षत्रिय हो   यत्न करा कुंभयोनिला वेढा
जाणा पार्षतें-तेजें   गिळिलाचि बुभुक्षितें जसा पेढा   ९२
आज्ञा होतांचि सकळ   पांचाळ-प्रमुख वीर बलजलधी
बुडवाया धांवे परि   तो घटज तसाचि हाहि निश्चल-धी ९३
गुरु परबळें बळकरग   जेविं न करिजेल लग्न हळे दीनें
पीतिमगुणें शुचिकनक-   रुचि कीं लज्जेंत मग्न हळदीनें ९४
धांवे रणार्थ गुरु तों   तद्वामाक्षि स्फुरे पडे उल्का
समजुनि म्हणे वरावी   सुगति समर्पूनि जीविता शुल्का ९५
योजुनि तो ब्रम्हास्त्र   क्षत्रिय विंशति-सहस्त्र बा मारी
अन्य दशाऽयुत मर्दुनि   ठाके निःशंक जेविं कामारी   ९६
सुविमर्णण विरथ पार्षतें   परमोपद्रुस्त पाहिला भीमें
धांवोनि स्व-रथीं तो   बा जेविं स्कंद वाहिला भीमें   ९७

१ तुझ्या पादपल्लवानें, २ सात्यकीचा, ३ उष्कळ, ४ युद्धास, ५ द्रोणाला, ६ धृष्टद्युम्नाच्या तेजानें, ७ स्थिरबुद्धि, ८ तत्-वाम-अक्षि-त्याचा डावा डोळा, ९ मोला, १० खिन्न, ११ परम-आपत्-ग्रस्त-महाविपत्तीनें ग्रासलेला, १२ शिवानें, + बळरामाच्या हातांतील, ⁂ नागर, * निर्बळ पुरुषें.

त्या परिभव-विकळाला स्वस्यंदन चाप धीर दे हातें
थापटुनि पृष्ठ-देशीं कुरवाळुनि तो स्वधीर देहातें ९८
अन्य-स्वदुर्वह हा गुरु- वध-भार शिरीं तुझ्याचि आजि असे
बाहु न तुटतां व्हावें निर्विण्ण न आदरूनि आजि असे ९९
घेतां भीम-कृत असा उत्साहविवृद्धि-हेतु बोध मनें
होय अधिक तेजस्वी जाणों नररूप वन्हि तो धमनें १००
द्रुपदसुत गुरुसि गांठुनि झांकी इषुनीं हुताशविष-कटुनीं
नद्रक्षक शिबि बाल्हिक कौरव-कटकें क्षणांत विसकटुनी १०१
काळें पाठविला द्विज मारावा हा निरोप ज्याला तें
अरि-धनु खंडुनि गुरुनें त्याहि दिली हानि रोप-जालानें १०२
तेव्हां पांचाळांहीं कांहीं मागें पुढें न पाहून
गुरु गांठिलाचि जाणुनि रण-मरण अधिक जप-तपाहून १०३
घन-जालें रवि गगनीं क्षण नाहींसाचि लोपला होतो
गुरुहि तसाचि पर-शर- व्रातें मग फार कोपला हो तो १०४
पर सर्व धैर्य-पर्वत गमला गुरु हरि तदीय विशिख पवी
कीं सकळांला लीला- लेशें कुरवाळुनीहि शिर खपवी १०५
वधिले पांचाळ अयुत- युग सृंजय षट्सहस्र समरांत
गज अयुत हय अयुत तें कर्म करी प्रकट कंप अमरांत १०६
जे मत्स्य वीर मथिले गमले ते मर्त्य न रवि पन्नास
प्रेमें कां गति-नवरी न वरील द्रोण-शर-विपन्नास १०७

---

१ आहे, २ बाहूंचें विशेषण, ३ फुंकण्यानें, ४ अग्नि आणि विषयांसारिखे तीक्ष्ण जशा ५ बाणस मूहानें, ६ इंद्र, ७ वज्र, ८ गतिरूप नवरी, ९ द्रोणशरांनीं विपन्न (मृत) जे त्यांस.

क्षत्र-विनाशी द्रोण श्री-भार्गवसा प्रवर्तता क्षिप्र
तेथें धांवुनि आले विश्वामित्रादि जे महा विप्र १०८
भृगु अंगिरा मरीचि पृश्नि सिकत वालखिल्य हे राया
अग्नि पुढें करुनि वदति कीं शकति मुखाकडे न हे[1]राया १०९
बा हा तव निधनसमय चाल कसा ब्रम्हलोकवास करीं
यावा नित्य कुशाचा या बाणाचा कधीं न वास करीं ११०
ये उत्तम-लोका यो म्हणती घात कवि लोक-वासासी
विनविति नयनातें कीं विप्र न घातक विलो[illegible]वा सोसी १११
त्वां ब्रम्हास्त्रें केले दग्ध अन[6]स्त्रज्ञ नर न हा धर्म
शर्म समस्तां जीवां जेणें उचित द्विजांसि तें कर्म ११२
घडला अधर्म आतां शीघ्र करावाचि आ[7]युध-न्यास
जेणें भूतहित नव्हे न रुचे तें पळहि आयु धन्यास ११३
भीम मुनि-वचन परिसुनि पाहुनि वध-सिद्ध रिपु पुरोवर्ती
द्रोण म्हणे आयूची सरलीच पुरेल तों पुरो वर्ती ११४
सुत मृत कीं न मृत असें जावें धर्मासि तरि [illegible]सायास
कीं एक सत्यवादी हो[11] भासे रिपुहि न रिपुसा यास ११५
मिळतां त्रिभुवन-राज्यहि अनृत न बोलेल धर्म-सुत[13] लेश
हा सत्य-संध जाणे जैसा तो सत्य-धर्म सुत[14]लेश ११६
ठावी मज प्रतिज्ञा वत्साची सत्यशी लहानपणीं
बाळांत खेळतां तिळ- भारि चळला सत्यशील हा न पणीं ११[illegible]

१पहाण्यास, २हातीं, ३ मृत्युलोकवासास, ४टाखवा, ५स-असि-सरवड्ड, ६अस्त्रनजाणते, ७शस्त्रत्याग, ८भयंकर, ९समीपभागींरहाणारा, १०वात, ११धर्मास, १२रडोदें, १३ यमपुत्र (युधिष्ठिर), १४ सुतल-ईश- बळी.

गुरु होय असें योजुनि जों सिद्ध युधिष्ठिरा विचाराया
जाणे त्रिजगत्साक्षी कृष्ण द्रोणाचिया विचारा या ११८
अश्वत्थामा मेला कीं आहे गुरु असें पुसे धर्मा
तों कृष्ण म्हणे मेला म्हण कवि अनृतेंहि जोडिती धर्मा ११९
दिवसार्ध होय तों जरि युद्ध करिल वधिल सकळही सैन्य
दैन्यद होइल कार्मुक- तेजें भूभृत्-कुळा जसा वैन्य १२०
प्राणात्ययप्रसंगीं अनृत वदावें स्मरवें असें आहे
तुज जीवनदा मेघा चातकसे सर्व पसरिती आ हे १२१
आम्हां सर्वांतें गुरु- काळापासूनि आजि वांचीव
बहु-लक्ष-जीवजीवन- दानामित-सुकृत-सुवस्तु सांचीव १२२
भीम म्हणे गुरुवर-हरि- वचन अहो धर्मराज परिसा हो
दुःसह विषसेंचि अनृत हरिसा युष्मत्प्रताप परि साहो १२३
अश्वत्थामा मेला तुच्चारुनि मालवेंद्र-वर्म-करी
म्यां कथिलें परि सत्य प्रत्यय मद्वचन तन्मनीं न करी १२४
त्यजिल गुरु धैर्य धनुसह तुमचाचि असे तयास विश्वास
कीं धर्म सत्यवादी हे आहे कीर्ति विदित विश्वौस १२५
वळला प्रभु भीमोक्तें धर्महि कीं अचुक अर्थ तो भावी
क्षुद्र-पदीं लोभ धरी यन्मति न स्वःपदींहि लोभावी १२६
तों धर्मराज होउनि अनृत-भय-जलधि- मग्न जय-सक्त
अश्वत्थामा मेला व्यक्त म्हणे गज असेंहि अव्यक्त १२७

---

१ राजकुळास, २ आपा-अत्यय-प्रसंग-प्राणनाशसमयीं, ३ तुमचा प्रताप, ४ मालवेंद्रनामक राजाचा गज, ५ जगास, ६ भीम-उक्त-भीमाच्या बोलण्यानें, ७ स्वर्गपदीं, ८ लोभयुक्त व्हावी, ९ स्पष्ट, १० अस्पष्ट, + धर्माला.

रथ भूवरि चतुरंगुल उच्छ्रित त्या धर्मसूनुचा चाले
झाले ऐसें वदतां भूस्पर्शक प्राकृतपणासि हय आले २२८
अश्वत्थामा मेला हें ऐकुनि धर्मवाक्य तो कानें
जीवित-निराश झाला गुरु होउनि तप्त पुत्र-शोकानें २२९
पांडव साधु तयांचा आपण केवळ कृतघ्न अपराधी
ऐशी त्या ऋषि-वाक्यें झाली नाहींच त्यास अपराधी १२०
त्या धृष्टद्युम्नासहि पाहुनि उद्विग्न होय परम रणीं
गेला सरवाहि सोडुनि तो जों उत्साह-हेतु पर-मरणीं १३१
तों पार्थन दिव्य-विशिख तक्षकसा जैत्र-कार्मुकीं योजी
आपणाचे गुरुविनाशीं कारण तुमच्या मनीं असें योजी १३
त्याच्या निवारणीं करि यत्न परि न योग्य राहिलें शस्त्र
त्या समयीं एकहि वा कुरु-गुरु-हृदयांत न स्फुरे अस्त्र १२३
चारि दिवस एक निशा पंचमदिवस त्रि[illegible]गपर्यंत
पुरले शर सरले मग गुरुला कैसा घडेल अंर्यंत १२४
[illegible]नें सोडावा शर तों गुरुनिकट भीम ये राजा
बोले उक्ति वदवतिल न कधींहि तशा समीप येरा ज्या १३
गुरुजी क्षत्रक्षय कां होता जरि न करितां तुम्ही युद्ध
शूद्र स्वधर्म सोडुनि परधर्मी म प्रवर्तले शूद्र १२६
धर्म अहिंसा त्याचें मूल ब्राम्हण तुम्हींच हें कथिलें
रजताघुटें कसें जी मिरवावें तेज आपुलें कथिलें १२

१ उंच, २ पृथ्वीसस्पर्श करणारे, ३ द्रोण, ४ अश्वत्थामा, ५ जयनशील अशा धनुष्यीं, ६ ७ अरि-अंत-शत्रुनाश, ८ हुलरास, ९ रुप्यापुढें, १० कथिलानें (धातुविशेष)

करितां काय ब्राम्हण मुख्य तुम्हीं ब्रम्हवित्तम रणातें
मेळवितां पुत्राच्या परिसकनि काशास वित्त मरणातें १३८
पर-धर्मस्थ तुम्ही कां निज-धर्मस्था जनांसि बुडवीतां
जे चरणा शरणागत सांष्टांग-प्रणत त्यांसि तुडवीतां १३९
ज्या एका पुत्रास्तव अर्थ अनयही करूनि जोडावा
तो मेला फळ झालें आजुनि तरि हा अधर्म सोडावा १४०
कोणही सुतादि-नाश- व्यसनीं न करूनि अनय न बुडाला
टाटुनि अमृतघटाच्या नुकेरिल भवदन्य अनयन बुडोला १४१
ज्याच्या वचनीं धरिती बहु सर्वहि सुज्ञ लोक विश्वास
अनृत वदेल कसा तो सोडीना व्यर्थ जो कवि श्वास १४२
त्या धर्माच्या वचनीं तुमचा नाहींच लेश विश्वास
होंहि अधर्माचें फळ पाहे स्वसमचि खलेश विश्वास १४३
एवंविध भीम-वचन परिसकनि सकनिराश जीवितीं होय
तो यज्ञसेन-सुत-भय धनु सोडी जीवितासही तोय १४४
गुरु मग म्हणे अहो कृप नृप कर्ण समस्त वीर हो हा मी
शस्त्रास्त्रांतें त्यजितों विटलों अत्यंत जीवितीं धामीं १४५
पांडु-सुतांपासूनि स्वस्ति तुम्हांकारणें असो भटहो
सखा मार्कंडेया दैव रणेकार्णवांतरीं वट हो १४६
करि हा अश्वत्थामन् सत्पुत्र असें म्हणोनि आक्रोश
त्या सुत-मृति भजों जसि मोडी क्षण तीं पडोनि सीं कोश १४७

१ ब्रम्हज्ञश्रेष्ठ, २ अन्याय, ३ नउकरिल, ४ अंध, ५ अमृतघटाच्याबुडाला, (जळास) ६ जगास, ७ धृष्टद्युम्नाचें भय, ८ पाणी, ९ रणहा [illegible] अर्णव (समुद्र) त्यांत, १० गोकुळाला. * खल-रा- [illegible]श्रेष्ठ, + पूतना, ÷ सहा-

करुनि परांतें योजुनि परमास्त्रविधी सभल्लु भल्ल रणीं
शस्त्रें सोडुनि झाला निरत श्री-प्राणवल्लभ-स्मरणीं १४८
तों धनु घेउनि पार्षत धांवे घेऊनि असि वधा त्याच्या
आलें मनासि अरिच्या किंवा तें कर्म अशिव धात्याच्या १४९
कौरव-कटकीं हा हा पांडवकटकींहि होय बहु हा हा
हा हा दश-दिग्भागीं म्हणति वध न योग्य रुक्मवाहा हा १५०
निज-योग-धारणेनें द्रोणमुनि करी शरीर-सन्यास
त्याचें त्याला किंवा तज्ज्ञाला तें कळे न अन्यास १५१
ज्योतिर्भूत द्रोण व्योमीं दुसरा द्युदीपसा गमला
तो ब्रम्हलोक-गामी दुष्टा दुर्दर्श पार्षत भ्रमला १५२
अश्वत्थामा अर्जुन कृष्ण युधिष्ठिरहि तेज तें पाहे
आहे प्रसाद मुनिंचा तद्दर्शन म्हणुनि दास हा लाहे १५३
धांवे न्यस्तायुध शिर कापाया धरुनि मति कुंडी लौजों
नेणे पार्षत गुरुच्या तो नव्हता स्पर्शला कुडीला जों १५४
पार्थ रथावरुनि उडी टाकुनि धांवूनि शीघ्रतर वारी
तन्हि लाविलीच दुष्टें कंठीं कच धरुनि शीघ्र तरवारी १५५
न वधावें न वधावें ऐसें म्हणतांहि तो महापापी
कापी गुरुचें मस्तक तच्छोक सरांस ही बहु व्यापी १५६
तें कौर वांकडे शिर बहु गर्जुनि पार्षतें उडविलें हो
यश सर्व बुडविलें हो गमलें पंकज पदें तुडविलें हो १५७

१ ब्रम्हास्त्रादिकांचें विधान, २ लंपट, ३ श्रीकृष्णास्मरणीं, ४ निंद्य, ५ धृष्टद्युम्ना, ६ तेजोरूपी, ७ स्वर्गस्थदीपसा, ८ व्यासाचा, ९ संजय, १० शस्त्ररहित, ११ दुष्टमति, १२ ल[illegible])

भीम प्रळय-जलदसा गर्जे पार्षत-गळां मिठी घाली
भ्याली बहु कुरुसेना शीघ्र पलायन-परायणा झाली १५९
भीम तसा जैसा हरि हरिनें वधितांचि कनककशिपु निवे
पार्षतच्चमू म्हणे निज- पतिंचे म्हणसि हर्षजनक कशि पुनिवे
दुःशासन कर्ण शकुनि कृप कृतवर्मा कुयोधनहि मानी
सर्वहि विरे नृपा ज्या- परि परितापें कुयोध न हिमानी १६०
न कळे पडे सकळ पडे व्यसनीं पाहे कुयोध न हित रणीं
झाला गुरु-घात-महा- भय-राहु-मुखीं सुयोधनहि तरणी १६१
सुटतां पळ बळ देउनि बाजो ब[illegible]धे आवरायाचा
कुरुप-गुरुपतन होतां प्रथमचि त्यो जाय भाव रायाचा १६२
कौरव-बळ सकळ पळे त्यांत तुझा पुत्रही असौमकर
तों ये अश्वत्थामा वीर [illegible] जसा मकर १६३
करुनि शिखंडी-प्रमुख- प्रबळ-भटांसीं महासमर कुटला
स्फुट लाजवुनि परांला आला तों कुरुबळाब्धि हा फुटला १६४
कुरुपतिस पुसे कां हो पळतां पळत्यांचियाचि सांगातें
ऐशा पलायनाचें जें काय निमित्त तूर्ण सांगा तें १६५
गुरु-शोकें गहिंवरला महिंवर लाजे स्वयें कथायास
पाहे कृपाकडे तों सांगे गुरु-हानिची कथा यास १६६
वृत्त सविस्तर सर्व श्रवण करुनि परशुरामसा खवळे
कीं मंतु केला तक्षक सर्प कराया डसोनि राख वळे १६७

१ पलायनतत्परा, २ द्वंद्व, ३ हिरण्यकशिपु, ४ आपलास्वामी (चंद्र) ५ अत्यंतथंडी, ६ दुर्योधनाचा, ७ संधी न करणारा, ८ उदक प्रवाह [illegible]न, ९ ग्राह, कृसर, १० स्पष्ट, ११ भूपति, १२ अश्वत्थाम्यास, १३ अपराधकर्त्यास, + विश्रांती.

अध्याय. २२

द्रौणि म्हणे मदधिक जें   केलें वात्सल्य नित्य मत्पातें
रे धर्मा रे भीमा   कैसा रे विसरलासि मत्पा तें   १
गोपीजन ठकवावा   खाया नवनीत साय कनकपटें
त्याळीं देइल माझा   शिरतां अवनींत सायक न कपटें   २
गुरुच्या सफळ कसा रे   होइल नव राज्य-काम हा घातें
हा मंदा संपादुनि   इत्सावें राज्य का महाघातें   ३
शिवशिव कोण कुलज नर   कपटें गुरुच्या करील अहितातें
पांडव न शिष्य पाजुनि   पय केले पुष्ट दुष्ट अहि तातें   ४
परमास्त्ररहस्य नृपा   आहे उपदेशिलें मला तातें
पांडव काय भजे स्मर-   हरनयना तेज जें अलाता तें   ५
समुपेक्षिलें ठकविलें   पृतनामहिमानका पित्या सहसा
त्यां मारावे खळ ते   कृतनामहि मानकापित्यासह सो   ६
नारायणाऽस्त्र योजुनि   करितों अहितांसि आजि भस्म रहा
कुतुक पहा म्हणतिल सुर   जग खातो काळ परम घस्मर हा   ७
ऐसी महा प्रतिज्ञा   परिसकनि कुरुकटक सर्वही परते
गर्जे सिंह-रवें तों   धर्मादि समस्त वचकले पर ते   ८
धर्म पुसे विजयातें   सर्व पळाले भिवोनि गुरुपातें
गर्जति कां हे झाला   बा कोण सहाय वीर कुरुपातें   ९

---

१ वात्सल्य, २ श्रीकृष्णें, ३ सर्प, ४ ज्वलितकाष्ठास, ५ पृतना- महिमा- आनक- सेनेचा महिमा कळविण्याविषयीं नोबदीसारिखा अशा, ६ पांडव आणि धृष्टद्युम्न, ७ कौतुक, ८ भक्षक, ९ प्याले.

हा रव कोणाचा गा   दर-दुंदुभि-सिंहनाद लोपविनो
वाटे सहाय त्याला   झाला धरितो सदैव जो पवि[1] तो[2]   १०
जिष्णु म्हणे पळ परबळ-   सागर जेणें गमे अनाद[3] रिता
हा गुरुसुत-रव जैसा   भास्कर तेजोवरा[4] अनादरिता[5]   ११
कुपित गुरुसुत सकळ पर-   [6]दाराच्या आजि हरिल टिकल्याला[7]
जें करिवर-मदहर तें   साहजिक न तेज हरि लडिक त्याला १२
अनृत सुत-मरण सांगुनि   गुरुकरवीं त्वां धनुष्य सोडविलें
पार्षत-करें पितृशता   ऽधिक-गुरुचें शिर रणांत तोडविलें १३
त्वां वधुनि घेतलें यश   गति व्हाया कां न देशिकाकरवीं[8]
जरि हंस काक सत्या   ऽनृत तरि तूं कांन देशी काकरवीं[9]   १४
स्वर्गपद ब्रम्हपदहि   किंबहुना मोक्षपदहि सोडावें
श्रीगुरु-पदचि म्हणति कवि   सर्वस्वार्पण करूनि जोडावें १५
राज्यपद अनर्थास्पद[10]   केवळ त्याच्या धरूनि लोभातें
गुरुपद गमाविलें कीं   गेलें घेऊनि सत्य शोभा तें   १६
वालि-वधीं रामाचें   द्रोण-वधीं हें तुझें अयश राजा
तो व्यर्थ असोनि सुरवी   सत्य नरा ज्या नसे अग्र[11] शरा ज्या
त्सांन हळुच शिरला   जेविं भरतनायका पिलें शिरतें
सद्गुरुचें निष्करुणें   वाळुकसें होय कापिलें शिर तें   १८
गुरुघातकासि आतां   रक्षीं सामात्य तूं अजातारी

---

१ वज्र, २ इंद्र, ३ नादरहित, ४ तेजःश्रेष्ठा, ५ अपमानकर्ता, ६ शत्रूच्यास्त्रियांच्या, ७ कुंकुमतिलकाला, ८ गुरूकडून, ९ काकशब्दीं (अनृतीं), १० अनर्थास्थान, ११ लोहाग्र.

नच पर नर-कुंजर जो त्या हरिपासूनियां अजा तारी १९
बहु वय सरलें उरलें थोडें तों काय कर्म बोडवलें
सिंधु बहु तरुनि शेषीं कैसें बा सत्व[1]-उडुप फोडवलें २०
हाहा उपेक्षिला गुरु [illegible] पावलोंचि नरका मी
बुडतो सर्व बुडवितो लोभी क्रोधी तसाचि नर कामी २१
सर्वहि उगेचि होते ऐसा गुरुशोक अर्जुनें करितां
वरितां उदासपण बहु चापलता त्यजुनि मृदुलता धरितां २२
भीम म्हणे चालविला वर्षे संन्यासि-धर्म हा तेरा
क्षत्रिय धरिति कराया समरीं ऐसेंचि कर्म होतेरा २३
सर्वस्व हरुनि कपटें स्त्रीचीही सोडिली निरी हातें
क्षमिलें खलकृत-धर्षण दुःसह कपिलो अशा निरीहातें २४
समय न विलंघिला तरि जीवनहि हरावया झगडतात
सुज्ञहि उगाचि आम्हां- विषयीं झाला खरा दगड तात २५
त्वदनुमतें या हिततम- कृष्णाऽनुमतेंचि धर्म वर्ततसे
नहि खल अति-दुस्तर हे तिमिरीं पथ सर्पगर्भगर्त तसे २६
सर्व यथाशक्ति रणीं झटतों विजयार्थ धरुनियां सदरी
त्या आम्हां अति दुःसह जेविं क्षार क्षतीं असें वदसी २७
वर्णुनि गुरुकृत भिवविसि मज खल-बल-व्रात-प्रभाव हा काय
आहे गदा सहाय द्रौणिपुढें धरिल दर न हा काय २८
व्यसनीं मद्धृदयातें ऐसें बोलों नको विदाराया

१ सत्वरूप नौका, २ शत्यास, ३ नामविशेष, (ऋषि) ४ निरिच्छातें, ५ [illegible] ज्यांचे पोटीं असे खळगे, ६ सत्-असि, ७ व्रणांत, ८ भीती, ९ देह.

व्यसनीं दुखविसि निष्ठुर केसें बोलोन कोविदा राया २९
द्रौणि क्रिती द्रोणाचल यो भस्मचि करिन तो गदाघातें
भगवत्स्मरणें भगवद्- भक्त जसा नरकभोगदा घातें ३०
त्यजुनि भय स्वस्थ रहा म्हणवी धर्मा हतासि हा नर का
हा नर-वासव देइल न सलोकप-मृत्युच्याहि मान रका ३१
ज्यालासि कृष्ण सारथि असतां वद सत्य पांडवा रथातो
नरकीं नग पाहे रुचि जरि गिळिलाहि ... पांड वारवातो ३२
पार्षतहि म्हणे होता षट्कर्मी निरत काय हा नियमें
केली जेविं करावी बहु-जीवनिकाय-काय-हानि यमें ३३
त्यजुनि स्वधर्म झाला पर-धर्माऽश्रित अज्ञान जरि पिकेला
हा ब्राम्हण-ध्रुव ध्रुव धन घेउनि कौरवां स्वयें विकला ३४
क्षत्रिय-धर्महि उत्तम परि त्यातें नीट चालवीना कीं
यन्निष्ठा पुरुषानें स्वर्गश्री नित्य पाळवी नाकीं ३५
मद्बांधवच खपविले इतरांसि नसेचि अवधि लेखाया
यां अधमापरि वाटे त्या घटकर्णेहि न वधिले खाया ३६
याला कनककशिपुचा जेसा तैसाचि हा वध मनातें
कैंचा द्विज कैंचा गुरु दुरितं करुनि बुडवितो अधम नातें ३७
अर्जुनजी स्फुरत नव्हे अरि अति दारुण असा वधाना तें
खल सावधान न मरे तरि मारावें असावधानातें ३८
केला लक्ष्मीनेंही खाया तांबूल-कवळ आ ज्यास

१ जाणत्या, २ येवो, ३ नरकभोग देण्याऱ्या पापानें, ४ नरेंद्र, ५ दृढ, ६ ब्राम्हण ... णार णारा, ७ बोलावी, ८ द्रोण, ९ कुंभकर्णे, १० पाप, ११ पांडूनेही.

शार-शयनीं न निजविलें काय तुवां त्या नशाहि आप्त्यास ३
बापाचा परम सखा जो नृप भगदत्त बापसा मान्य
पोतीं पाडुनि कपटें वधिला तें काय पाप सामान्य ४
गेलें काय तुझें त्यां जरि पितृघातक हरूनि मद वधिला
खल जो भवतला जन सकळ वधाया करूनि म[illegible]ला ५
भगिनी-भाच्या-करितां आवरुनी चाप रोषें हा साहो
द्रुपद कृत-भुज स्तवना योग्य न नीचा परोपहासा हो ६
रामें रावणसा हा त्यांचि वधावा रणीं असें होतें
याजोपयाज-मुनि-कृत होइल लटिकें तुम्हां कसें हो तें ७
धर्माकडे मजकडे नाहींच अधर्म-लेश हा कांहीं
शिष्यद्रोहें मेला गेला परतेल काय हा कांहीं ८
पार्षत-कृत गुरु-दूषण बहुतचि मज सर्व वर्णवेना तें
धिक्धिक् सकळहि म्हणती त्यासम जे सर्व वर्ण वेनाते
अश्रु-परिप्लुत-नयनें धृष्टद्युम्नाकडे विजय पाहे
राहे धर्म अधोमुख भीमहि कोण्हासही न तें साहे
शैनेय म्हणे कैसें वदतो जाणों नव्हेचि पापीसा
नाहीं कोणी येथें याची जिव्हा स[illegible] कापीसा
सत्य रसज्ञा म्हणतों गुरुनिंदा बोलतां तडकलीला
करितील दर्शनार्थ प्रि[illegible] हे बोल तांतड कलील

१ भीष्मास, २ भगदत्त वृद्ध झाल्यानें त्याच्या डोळ्यांच्या पापण्याचे केश फार झाले होते म्हणून तो त्या प[illegible]शीम बांधून मुकुटास बांधित असे, ३ मर्यादेला, ४ बाणविशेष, ५ पर-उपहास- शत्रूनीं केलेल्या निंदेस, ६ मविशेष (ऋषि) ७ सात्यकी, ८ जिव्हा. + रोदनोदकयुक्त नेत्रानें.

ीभ चिरावी शतधा शिरहि उलावें खळा भुज गळावे
ापच-गृहाला पथिक द्विजसे सोडुनि तुला असु पळावे ४९
तशत्रु काम-ख हे नरकीं म्हणती अपैत्रपा पड सो
प डसाया लाविल अहि वृश्चिक भाजशील ...स. ५०
सम अवेर पर जे त्यानें नरकांत घातलें कानें
रेरुनि म्हणेल पोर्षत केला द्रोणें न घात लेंकानें ५१
षें महानुभावें आदरिला तो तसा स्वयें स्वांत
जोविं कृतघ्न तसें मानी शूद्रासही तुझें स्वांते ५२
ष्म-वधींहि शिखंडी कारण उत्पादिला तुझ्या बापें
ण तुम्हां द्रुपद-सुतां- वांचुनि जोडील हीं महापा.ें ५३
हघ्ना जन पाहे तुज स सा आजि पाहुनि खीला
त-राजघ्ना बहुधा विधिनें तुजलाचि राहु निरवीला ५४
लें आयुष्य तरिच निंदिसि तूं ...स गुरुंगुरुतें
जर वांचेल कसें करिल व्याघ्रा-समीप गुरुगुरु तें ५५
हीं उपयोग तुझा कटकीं पळमात्रही नसा .ास
ा-तुरग मृग-मदसा तूं अस्तुति-पात्र हीनसा वास ५६
ेन तुझे शत मी एकचि माझा गदा-प्रहार सहा
ा पळों नको घे अमृतरस असा नसे महारस हा ५७
ति म्हणे वदेल न दुर्वचनें मत्त अशुभ-जन कां हीं
ा क्षमा-रतांचें त्वत्तुल्य मनुष्य-पशु भजन कांहीं ५८

ाळगृहाला, २आलिकडचे, ३ द्रुपद, ४स्व-अंत-आपलेंमरण, ५ अंतःकरण, ोणास मारणाऱ्या-पक्षीं चंद्रास ग्रासणाऱ्या, ७अर्जुनगुरूतें, ८अर्जुन, ९ क ासारिखा, + सहा, ∗ उत्पन्नकेला, ‡निर्लज्जा.

हृदयीं क्षमा असावी सर्वत्र सदा असों नये पण ती
म्हणती क्षमितां दुर्बळ न क्षमितां करिति दुर्जन प्रणती ५
गिळिलासि महादुरितें दुष्टा करिशील काय वध मौजा
पाहों नये तुजकडे [illegible] दृष्टी-पुढोनि अधमा जा ६०
जो घोळशी तुज जसा स्फुरती अति कामरस कलत्रास
पाहोनि पावले ज्या नरसिंहा सौमर सकळ त्रास ६१
भूरिश्रवा सिताश्व- च्छिन्नभुज प्रायगत महातेजा
बहु धन्य म्हणत होते अमरसम रसिक बुध पहाते ज्यां ६२
त्यातें वधुनि न लाजसि नरकफळा वरुनि वीरहानीच्या
मिरविशि पुरुषार्थ म्हणासि लोकीं आपणाचि वीर हा नीच्या ६३
केवळ चांडाळचि तूं झालासि प्रायगत स्वजन-घातें
पाप्या तुलाचि घडलें कर्म तसें नच घडेल अनघातें ६४
म्या नसतां छिन्न-भुज प्राय-गत द्रोण मारिला मंदरी
बदरी निवेल विप्रा ऽधम-शमनें सर्व-शांत-धाम-दरी ६५
द्रोण-शिर कापिलें तें नाक तुझें काय जेविं घटकर्ण
तैसाचि रणीं मर तूं येणोंचि फिटेल आप्त-कटकर्ण ६६
दुर्वाक्य पुन्हा वदतां द्रोण-शिर तसें तुझेंहि कापीन
न मथितिल खळा तरि हे भुज केले व्यर्थ काय गा पीन ६७
मूढा केवळ धर्में राज्य-व्यवहार चालतो काय
न करी अधर्म ऐसा जो एक तुम्हीं रचाल तो काय ६८
दुर्योधनें अधर्में द्यूत-क्रीडेंत वंचिला पार्थ

१ माझा, २ स्त्रियेस, ३ देवासहवर्तमान, ४ द्रोणास, ५ निस्तेज, ६ पातकरहिताते, ७ आप्त आणि कटकर्त्यांचें ऋण, ८ पुष्ट, ९ देह, + प्राणनिरोध केलेला असा, ‡ माझा शत्रु द्रोण
‡ बदरिकाश्रम, ॥ सात्विक तपस्व्यांचें [illegible].

लुटिला कुटिलानें हा चोर-समूहें वनीं जसा सार्थ ६९
छळिली सती अधर्मे होता फेडीत पापजन वोसा
पाठविले वल्कल-धर पाउनि अधर्मेचि सर्व वनवासा ७०
धांवोनि येत होता जो मद्रप एक भट कुळवळून
नेला पुजुनि अधर्मे व्हाया याचेंचि फटकळ वळून ७१
वधिला बाळ अधर्मे कोंडुनि विपिनीं जसा शशक सारे
… ले एकसे नाहीं- तरि होता त्यांसि ती वन्ना कसा रे ७२
… ष्म-प्रमुख्या पांतें घडलाचि अधर्म धवलतुरगाही
… स खरें कीं खोटें देतिल देवर्षि सिद्ध सुर गाही ७३
… रिश्रवा अधर्मे संहरिला त्यांहि पंडितंमन्यें
देवद्रुम दुर्देवें जेविं मदांधें करीश्वरें वन्यें ७४
… होंहीं तसाचि योहीं केला आहे अधर्म हा कांहीं
… हा कांहीं म्हणति वळें होईल तुझ्याहि काय हा कांहीं ७५
… तें धर्माधर्माचें नव कळेनाच बालिशमना तें
… मातें नेणुनि निंदिशि तूं पामर जेविं वालि-रामनातें ७६
… स परांचे पथ तूं पांचाळाच्याचि सोड गावांचे
… अजे-शश-मृगांतचि बळी पळहि हरिपुढें न लांडगा वांचे ७७
कोपें सात्यकि लेउनि शर कार्मुक घे महा-भुज गदे तो
… वाटे गरुडासि शिव्या बहु चक्षुर्विष महाभुजग देतो ७८
… वरि सात्यकि धांवे पार्षत टाकी उडी रथावरुनी
… गमले ते अंतकसे अन्योन्य-क्षय-करा पथा वरुनी ७९

१ स-अर्थ-द्रव्यवान्, २वल्यास-३ विषम, ४ विपरीत, ५ अभिमन्यु, ६ अरण्यांत, ७ ससा, ८ पननाने, ९ अर्जुनाउाही, १० सारस, ११ आपल्यास पंडित असें मानणारा अशा, १२ कल्पतरु, १३ कौरवानीं, १४ पांडवानीं, १५ सैन्यें, १६ रामातें, १७ मेंढा, + अरण्यासंबंधीं अशा.

प्रभु-वचनें द्रुत धांवे भीम बळें माधवारि कवटाळी
यमुना-ह्रद गरुडाची वृष्णि-वराची नसीच कँव टाळी ८०
आवरितां आटोपी त्यासि पदीं भीमसेन तो सौव्या
त्यातें सहदेव म्हणे आम्हाकरितां दुरुक्ति सोसाव्या ८१
पांचाल्य म्हणे सोडा सोडा धरितां कशास भावोजी
खल-दहनें हर्षो द्या देत्ये राघवयशा सभा वो जी ८२
येवूं द्या हो मजवरि हा सात्यकि सत्य वात पर्वत मी
तुरवीन या वराकीं तुरवी रवि जेविं तिळहि गर्व तमीं ८३
हे कौरव आले कीं यांचेंही मथन हें महाकार्य
आम्हीं मुदित करावा सर्वांनीं मथुनि ओहित हा आर्य ८
अथवा याच्याकांहीं नाहीं पार्था महातपा लेखा
म्हणतो काळा दावुनि अरि जेविं गजा महात पाले खा ८
जो छिन्न-बाहु वधिला कौरव्य मला तयापरि समजला
वाटे अधिक शतगुणें तेजस्वि अलोंत यापरिस मजला ८
तेजस्वी धरवेना कळलासि स्पष्ट तूंचि फुसका रे
हें परिसुनि मारुति-भुज- धृत सात्यकि सर्पसाचि फुसका
[illegible]भुजांतुनि न सुटे संसारांतुनि जसाचि संसारी
त्यातें धांवुनि यत्नें समजाविति धर्मराज कंसारी ८
कोपी ऐकुनि कुरुवर त्यांवरि ते शीघ्र नरवरा गेले
तैसे हरिपरिसुनियां मत्तगजांचाहि नरव रागेले ८
क्रुद्ध व्याघ्रचि सात्वत पार्षत ते [illegible] सास ससे
पर गमले तद्विशुहि असृ-[illegible]-लब्ध-मोद राक्षससे

१ सत्वर, २ सात्यकीस, ३ सात्यकीची, ४ झडप, ५ धृष्टद्युम्न, ६ शत्रु, ७ धर्मराज, ८ गण
[illegible]

अध्याय २३

पडले गळांचि धांवुनि सेवुनि बहु रुट्[1]-करा करथ डकले
अभिमान-डिकें न फुटति कुरु पांडु जसे करा ऽकार थडकले १
नारायणाऽस्त्र योजी गुरुपुत्र पराऽबेला-विलापार्थ
वाटे त्या असुरांच्या दुर्देवें तो बलाविला पार्थ २
वृष्टि विविध-शस्त्रांची बहु होऊं लागली असह्[3]सहा ती
कलि-लीलेला बुधसे नच वीरांचे तिला असु सहाती ३
जाळी पर-कटकातें ग्रीष्मीं दव-दहन जेविं कक्षा[4]तें
कोणाचीही चालों नेदी नारायणाऽस्त्र कक्षा[5]तें ४
पेटे अधिकचि जोंजों वारा या करिति यत्न ते जन गा
नावी परा जसें रवि-[6] कांताच्या दिवसरत्न[7]-तेज नगा ५
धर्म म्हणे क्षत्रिय हो करितां काशास काय-होमातें
मी मंद-भाग्य केवळ पापी ताराल काय हो मातें ६
धृष्टद्युम्ना उरलें बळ रक्षावें वृथा न भाजावें
वा विहंगांहीं[+] सोडुनि दव-परिवृत-पादपा[8] नभा जावें ७
जा शनैया माझें मामातें सांग नमन मामीतें
जें केलें साह्य तुवां शत-जन्में आठवीन बा मी तें ८
आहे सुत्र समर्थ स्व-श्रेय करील हा यदुपदेश[9]
विपदब्धि[*]-सेतु होउनि लोकाला तारितो यदुंपदेश[10] ९
सानुज मी या अस्त्र- ज्वलनीं शिरतों अरे अहीन-कुला
सहदेवा मेळाही तो धन्यचि जो न मी अही नकुला[11] १०

१ औषधसमय, २ [illegible] विलापार्थ, ३ दुःसहा, ४ गवताने, ५ कोटी, ६ सूर्यकांताच्या, ७ सूर्यतेज, ८ दावानलानें वेष्टितअशावृक्षास, ९ यदु-पद-ईश- कृष्ण, १० यदु-उपदेश- ज्याचाउपदेश, ११ मुंगसाला, + पक्ष्यानीं, * विपत्-अब्धि-सेतु-विपत् [illegible] विषयी सेतु

जननीस शोक बाधे पुत्राचा वेंचतां वृथा काय
रण-मरणें हर्षेल प्राकृत-माता तसी[2] पृथा काय ११
भीष्म-द्रोण-समुद्रीं तरलों या द्रौणि-गोष्पदीं बुडतों
अचल प्रकंपना[3] जें तें व्यंजनें[4] तुच्छ तूळसें उडतों १२
जिष्णु-मनीं गुरु पुत्रें पांडव पांचाल शेष आहेत
हे मारुनि पुरवावा गुरुचा वधिले न सर्व हा हेत १३
अभिमन्यु बाळ जेणें कथुनि वधाचा उपाय मरविला
लाजविलें उग्रत्वें दुष्प्रेक्षत्वें-गुणें यमा रविला १४
सरूतें जेणें पुसतां धर्म-द्यूतांत वदन वासून
कृष्णा उपेक्षिली दे हर्ष नमुनि नित्य पद नवा सून १५
जेणें जयद्रथातें त्या व्यसन-महाऽर्णवांत
लेववुनि कवच केला क्षम कुरुपति अर्जुनासि १६
पांचाळ सत्यजिन्मुख जे होते मज्ज धार्य झटत रणीं
ब्रम्हाऽस्त्र राहु करवीं जेणें ते गिळविले सुभट-तरणी १७
घाया आम्हां सर्वा स्वर्ग-निवास प्रवर्त्तला होता
कल्याण-वृत्त-गुरु ज्यां मारविला युद्ध-मन्युचा होता १८
अस्त्राऽग्नींत जळावें हें प्रायश्चित्त सर्वथा युक्त
उक्त प्रकार जेजे त्यांत बरा शीघ्र करिल हा मुक्त १९
प्रभु भुज उभारुनि म्हणे सैनिक हो शीघ्र आयुधें सोडा
यानावरूनि उतरा कर या अस्त्रासि सर्वही जोडा २०
भस्म करिल योध-जना बहुतां वेगा शम हीं

१ देह, २ कुंती, ३ महावातास, ४ विंजण्यानें, ५ कापस, ६ परसरून, ७ द्रौपदी, ८ समर्थ
९ मतृ-जय-अर्थ-माझ्याजयासाठीं, १० हवनकर्ता, ११ ब्रम्हास्त्रानल.

न धरिल उरविल कोणा   न हुताश रणागता विनाश महा २१
तों भीम म्हणे कथितो   हा हितहि तमालनील परि सारे
मानधन कुलज-जन हो   मन हो न भ्रस्त वाक्य परिसा रे २२
सोडावें कुलजांहीं   जीवित समरीं न शस्त्र सोडावें
मोडावें आप्त-वचन   अयश शरीरार्थ केविं जोडावें   २३
धरितों मी या अस्त्रीं   न उराया तिळहि उर गदा हातें
रे गरुड-संश्रिताच्या   विष-दहनें करिल उरग दाहातें   २४
पावेल मजपुढें हा   घेउनियां हार विप्र तापातें
भेटुनि रघुरामा भृगु-   राम कसा हारवि प्रतापातें   २५
रे जिष्णो त्वां समरीं   भिउनि परां सत्व बळ न सोडावें
करपद्म तुझें उजवें   विशर विगांडीव पळ नसो डावें   २६
जिष्णु म्हणे आर्या मी   न करिन अन्यत्र कार्मुक-न्यास
नारायणाऽस्त्र-गो-द्विज-   तेजा द्यावा न मान अन्यास   २७
तेजस्व-वच परिसुनि तो   अत्यद्भुतमान-सत्व रागेला
धनसाचि द्रोण रि   स्वीकारुनि मान सत्वरा गेला   २८
हास्य करुनि गुरु-नंदन   ताडी अस्त्राऽभिमंत्रित-शरानीं
वाटे दाव-ग्रस्तीं   शिरला तो द्विरद काल-वश रानीं   २९
भीमाऽचलावरिच बा   अस्त्र-जलद-पटल तें सकळ वळलें
कटक कळवळे बहु परि   हृदय पवन-सूनुचें न कळवळलें ३०
क्षितिवरि उतरुनि सर्वहि   करिती तत्काळ आयुध-न्यास
म्हणती स्मर नरहि असो   देवा द्या विपुल आयु धन्यास ३१

१ श्रीकृष्ण, २ जिंकणारा, ३ अर्जुना, ४ करकमल, ५ बाणरहित, ६ अर्जुनवचन, ७ भीमरूपपर्वतावर, ८ भीमाचें, ९ शस्त्रत्याग.

जेय आच्छादी भीमा अस्त्र-ज्वलनांत वारुणें-अस्त्रें
केशव-कृपाचि झांकी त्या बाळा त्या महातपीं वस्त्रें ३२
दहनीं मिळोनि कळवी कीं दहन-समान वेगळा मीन
मजहि गमे तो अस्त्रा प्रथम जसा मानवे गळा मीन ३३
वारुण-परिवृत [illegible]ानें भस्म न करि दहन-राशि [illegible]ला
सुखदचि पर-प्रतापा ऽतप त्या जो हरि-दया शिशिर त्याला ३४
भीमा वनार्थ धांवे ब्रम्ह करी जें चिराऽयु धात्यातें
पद-धावन बहु यश दे विस्रस्तपटा निरायुधा त्यो तें ३५
दीप्ताऽलयांत शिरवी जेविं कृपण-धनिक-मानवास वही
प्रभुसि तसा अस्त्रीं तो पावेना भक्त-मान वासवही ३६
दोघे नर-न रायण गांठिति भीमासि धरुनि स्रंयातें
जरि हा असा दुराऽग्रह वदले बहु धन्य वरुनि सूर यातें ३७
झोंबति ते भीमाच्या जैसे याचक करास दात्याच्या
वंदन दुराग्रहा स्व-दु- राग्रह जाया करा सदा [illegible] ३८
घे धनु धनंजय नृपा शौरि शरातें बळेंचि झोंबोनि
ओढिति रथावरुनि मग घालूनि मिठी भुजासि लोंबोनि ३९
तों तों गर्जे भीम प्रभु जोंजों बळ करूनि आकर्षी
नारायणाऽस्त्र खवळे ध्याले बहु न रदा।द नौकर्षी ४०
कृष्ण म्हणे हें काय त्यज आग्रह या न उचित हें कविला
उतर रथावरुनि म्हण अभिमानें कोणकोण न ठकविला ४१
युद्धें निवारितें तरि कां आम्ही सर्व न करितों युद्ध

१ अर्जुन, २ पर्जन्यास्त्रानें, ३ मासा, ४ शत्रुप्रतापरूपसूर्य, ५ शीतळ, ६ दीर्घायु, ७ ब्रम्ह्यातें, ८ पायानींधांवणें, ९ कृष्णास, १० उत्तमवेगातें, ११ नाक-ऋषि- स्वर्गस्थऋषि, १२ आग्रह, + उधाराची वही, ※ गेलेंआहे वस्त्रज्याचें असा.

क्रुद्ध नको होऊं बा या अस्त्र-[1]शमीं उपाय हा शुद्ध ४२
शस्त्र-न्यास करुनि हे वीर तुझे उतरले पहा सारे
या रेवती-धवाऽनुज-[2]वचना दे मान मानदा बा रे ४३
दुर्योधन-दुर्दैवें प्रभुकरवीं तो बळेंचि उतरविला
कीं देणार पवन-सुत शोक तुला जेविं शक्र-सुत रविला ४४
ज्या स्मरतां कामारि-षट्-काऽहंकार सर्व हरपावे
भीम बळें बहु-कष्टें पूर्वी त्या प्रभुसि जेविं हर पावे ४५
भीम-प्रेम-बळेंचि न पावुनि नारायणाऽस्त्र-[5]दर वळला
त्या सुयशें जेविं तसा सुर-तरु-कुसुमें न नाक दरवळला[6] ४६
नारायणाऽस्त्र शमलें जेव्हां तो वायुचा तनय शमला
प्रभुवेंसें प्रभुं[7]च्यांचें सांगों दे दुसरि मात न यश मला ४७
पुनरपि पर[8] प्रमुदित प्रेक्षुनि पौरव-पती असुरव पावे
त्यांसि[9] म्हणे उरल्यांचे याचि महाऽस्त्रानें असु रवपावे ४८
द्रौणि म्हणे मृत्यु पुरिस भंग अधिक शत-गुणें असें आहे
मृत-मा[10]रण नीचौ[11]चित होते पसरीत कीं पदर आहे ४९
अस्त्र-प्रदीप म्हणासी उजळीं तुर वावयासि पर[12]-तैल
योजूं नये पुन्हा हें योजिन तरि मजवरीच परतेल ५०
मज-हरिपुढें उरावें न पळमारिहि शत्रु कटक-कौ[13]ळविटें
केला दिव्यास्त्र प्रति-घात खरा गोपदार-बौ[14]ळविटें ५१
नृप म्हणे न जय श्री देशिल तूं बा परंतु कामातें
देतो सुवंधू[15] साधुनि यत्नें प्रभु बाप रंतु[16] कामातें ५२

---

१ अस्त्र शांतीविषयी, २ कृष्ण वचना, ३ धृतराष्ट्राला, ४ अर्जुन, ५ नारायणास्त्राचें भय, ६ सुवासित झाला, ७ भक्तांचें, ८ शत्रु, ९ दुर्योधन, १० मेलेल्यास मारणें, ११ नीच-उचित-नीचास योग्य, १२ शत्रुरूप तेल, १३ हरणानें, १४ कृष्णानें, १५ उत्तम रूपी, १६ [illegible]तें,
[illegible]

त्र्यंबक अस्त्रीं कीं तूं   न पळों देसील पदहि स्वौम्या
तुजवरि गुरुघ्न-वध हा   भार दिला फार न गुरु पुत्रा म्यां ५३
नृप गुरु-सुता त्वेवें पटु   जेविं हया तापवी प्रतोदानें
धांवे परासि घाया   चिंतुनि तें पाप विप्र तो दानें ५४
शरभ जसा सिंहातें   गांठुनि करि भग्न [illegible] राया
सात्यकि भेदे व्यसनीं   त्या [illegible] जेविं ओंर्ष [illegible] ५५
द्रौणि म्हणे शैनेया   रक्षिसिल न [illegible]हे आपण जा
रक्षिल न शक्र याचा   जरि बा आजाहि करिल आपणजा ५
पांचाळ सर्व वधिल्या-   वांचुनि पावेल कोप उपशम न
वेंचुनि वादविसिल तूं   ज्वलनाचें करिल काय तुप शमन ५
ऐसें गर्जुन अर्जुन-   समजो समजोनि करुनि पाव कवी
पाठक विख्यात जगीं   तैशासहि तो [illegible] वकवी ५८
एकेंचि शरें भेदुनि   कवच उर क्षतेज ओकवी राया
सात्यकिला लोळवितां   भ्याले बहु सर्व लोक वीरा यां ५९
गमला झाला तो गुण-   सद्दलाचा डबा परेत रणीं
वदला असेलचि धरुनि   तेजाची चाड बा परे तरणी ६०
सूतें शीघ्र पळविला   सात्यकि तो त्यजुनि समरभूहि मागें
ज्या श्रुतिगुणा म्हणावें   स्व शिरीं तूं शं[illegible]सम रम हिमांगें ६१
पाडी द्रुपद-सुता शर   हाणुनि जैं विप्र मोवयांमाजी
पाहे दृष्टि परा रवि-   भीतां जेविं प्रभो वयां मांजी ६२
पांचाळ-चमू रववळे   स्वर्गाभा ते शीघ्र बोळवी वीतें

१ इंद्रास, २ स्तुतीनें, ३ चाबुकानें, ४ वाल्मीकि रामायण, ५ शांति, ६ रक्त, ७ अश्वत्थाम्यास, ८ [illegible]
न, ९ मृतोद्यापन मंत्रविशेष, १० युद्धभूमि, ११ हिमाचलानें, १२ दिवांधांस (घुबडांस,) १३ म

रण-मृत्यु नच रुचे जरि बहु हित तरि जेविं बोळ वीतीतें ६३
भीम धनंजय मालव पौरव युवराजनाम चेदिपती
हे पांच धांवले ज्यां डोळे पाहोनि आमचे दिपती ६४
वधिला युवराज पळें पौरवहि पळें पळेंचि मालव तो
त्या गुरुसुतापुढें पर वायुपुढें जेविं दीप मालवतो ६५
नंदावरि हेरि बुडवुनि निज मख करितां जसा पर-मख वळे
शर वृष्टि गुरु-सुतावरि भीम तसा बहु करी परम खवळे ६६
तेज पर-हृदय-कंपद राम तसें द्रौणिही किमपि त्याला
उचितचि जरि हरिणींच्या येइल वृक-दर्शनें हिम पित्याला ६७
एक जगत्प्राणाऽत्मज एक महाऽचार्यराज-कायज गा
ते क्रुद्ध युद्ध करितां कल्पांत-भ्रम न होय काय जगा ६८
समर-मखीं कोपविला प्रथमचि आचार्य-पुत्र तो धनुतें
खंडुनि मुहूर्त मूर्छित केला भीमें स-[illegible]-पोध-तनुतें ६९
नभ त्याच्या शर-जाळें कोंदे वाहों शके न वात रणीं
एक कुपित रुद्र गमे एक प्रळयीं जसा नवा तरणी ७०
भीमाचेंहि द्रौणि च्छेदी कोदंड दोनदां देवा
वाटे गजा महागज भंग महानदचि तो नदा देवो ७१
सूतासि अळिक भेदुनि पाडी प्रकटूनि अस्त्र-मायेतें
जेसें दैन्यें धृतितें गुरु-पुत्रीं तुरवि शस्त्र मायेतें ७२
अश्व स्वैर उधळले मूर्छित होतांचि रश्मि-ओंवरिता
पडला भीम गुरु-सुत- क्षोभें समयीं असोनि आवरिता ७३

१ बाळंतिणीतें, २ इंद्र, ३ हिंव, ४ वायुपुत्र, ५ द्रोणपुत्र, ६ अथवा, ७ ललाट, ८ अस्त्ररूप कपटातें, ९ रूण, १० धैर्यातें, ११ सारथि

जैसा करिता झाला दैत्यांसीं धरुनि शक्र संगर[1] जी
तैसा गुरु-कृत पांडव- पांचालांसीं असीम-संगर जी[2] ७४
गेली द्रुपद-सुताला पांचाळ-चमू तिलाहि सोडुन भा[3]
तपन-प्रताप-समयीं न म्हणाति कोणीहि सेंदु[4] सोडुं नभा ७५
द्रौणि-पर-चमू मर्दी देवूनि भय-व्यथा पिटी कांहीं
मूल-महत्व[6] न हरिलें मोठ्या झाल्या तथापि टिकांहीं[7] ७६
केले भग्न बहुत परि न मनीं तो अजित-सारथि वरमळा
त्या कदनांत न कोणी आढळला अजि तसा रथि-वर मळा ७७
होउनि गुरु-सूनु पुढें श्वेताश्व म्हणे त्यजूनि भीड अरे
उद्धृत्ता[8] अबळांतें[9] कां वधिसी गजसवेंचि भीडें[10] अरे[11] ७८
हरितों मी तव दर्पा त्याहीं ज्या माजलासि मांडवलें[12]
या मागें बहु निष्ठुर होउनि तुजसीं मला न मांडवलें ७९
आम्हांवरि जो द्वेष प्रीति तुझी जी सुयोधनावरि ती
शक्तिहि दावीं समयीं निज-तेजानें सुयोध नावरि ती ८०
नाशिल सर्व तुझा हा मद तोचि द्रोण-घातकर[13] हातें
सोडुनि साहंकारा अन्य-जनीं कोण पातक रहातें ८१
पुससि कसें अतिअप्रिय गुरु-सुत-कोपार्थ अर्जुन वदे हें
कापुरुषत्व असें जरि अर्जिल[14] तो पार्थ अर्जु नव-देहें ८२
तरि परुष-भाषणाचीं[15] कथि तों तुज कारणें नृपा[16] परिस
बहु गुरु-पुत्रीं पार्थ- प्रेमा गुरुपरिस त्या कृपापरिस ८३

१ प्रतिज्ञा. २ अजी, ३ कांती, ४ स-इंदु-चंद्रान्वित, ५ स-उडु-तारान्वित, ६ मूळ मंथाचें महत्व, ७ व्याख्यांहीं, ८ दांडग्या, ९ निर्बळांतें, १० युद्धकर, ११ शत्रो, १२ द्रव्यानें, १३ धृष्टद्युम्न, १४ संपादील, १५ कठोर भाषणाची - १६ हे धृतराष्ट्रा, + [illegible]

पार्थाचा विनय कृपीं द्रोणीं भीष्मीं युधिष्ठिरीं विदुरीं
तोचि गुरु-सुतीं लोभहि बहुताचि बाजेविं जिष्णुचा भिदुरीं[1] ८४
परि भवर्दनयें[3] पडला विपर्ड[4] तशाही सख्यांत हा ना
अहित अहि तसा झाला उचित गळे[+]-विहार रत्न-हारा ज्या ८५
वधिले मालव पौरव युवराज सुकीर्ति-भाजन तिघे ते
सात्वत पार्षत मारुति दर्पिले[5] जे वीरराज नेंति[6] घेते ८६
पडले होते हृदया धर्मोक्तिं धिरडियासि जेविं घरें
कीं उदकें ढेंकुळसें परुषें[7] वचनें पळांत जें विघरे ८७
देवें पार्षत सात्यकि यांत कलीं[8] भेद घातला खोटा
तो उकलिला मनें जो करिता धृति-दृष्टि-घात लाखोटा ८८
यास्तव अभूत[9]-पूर्व क्रोध श्वेताऽश्व-मानसीं पेटे
केशीं जेविं दवाऽनळ वळज्वाला घावया सरसा भेटे ८९
झाला गुरु-सुत-हृदयीं तो बहु कटु परुष-वाद शर भाला
निद्रेंत लाविला मृग- राजानें काय पाद शर[10] भाला ९०
कोपे बहु तो वाटे उन्मूलिल कृष्णा-युग्म रौपे[11] करी[12]
कुरसा दृश्याऽदृश्या ऽहित-गण-दाहार्थ सिद्ध रोपे[13] करी ९१
परमाऽन्यस्त्रें सकळहि शत्रु कराया परासु[14] रोपाऽस्या[15]
करुनि मर्दास सोडी तृण मानुनि त्या परी[16] सुरोपास्या[17] ९२
भस्म प्रकटी ज्वाळा- माळाऽकुळ शर अनंत राया तें
करि सांतराय योगी- श्वर-योगांतें अनंतरायातें ९३

---

१ इंद्राचा, २ वज्राचर, ३ भवत्- अनय- तुमच्याअन्यायानें, ४ विरोध, ५ हतवीर्यकेले, ६ नमस्कार, ७ कठोरअशा, ८ कलह, ९ पूर्वीनझालेला, १० गवतांत, ११ बालहस्त, १२ गज, १३ बाण, १४ मृत, १५ बाणसुरवास, १६ कृष्णास, १७ सुर-उपास्य- देवाससेव्यअशा, + कंठ याचापरिक्रीडा.

त्यजिती जलाशया गुरु गंभीराही नदी नदा यादें
गुरुच्या पर-बळ केलें क्षणमात्रें हीन दीन दायादें ९४
अहि बाहेर निघाले सोडुनि बहु तापतां महि बिळाला
कोणासहि अभय-प्रद आश्रय त्या संकटांत न मिळाला ९५
त्या अग्न्यस्त्रें सहसा सेना अक्षौहिणी-मित जळाली
बहुत न हुत होणारी जी तीच स्फुटोनि तेथुनि पळाली ९६
ऐसा करितां झाला एकचि सोडून बाण विप्र लया
रुद्राऽधिक गमला तो कीं नसतां समय जाणवि प्रलया ९७
धरि पर-चमू धृति जसी श्रुत-सिंह-रवा दवाऽहृता न गजी
पार्थें सर्वास्त्र-मति- पक्ष ब्रम्हास्त्र योजिलें मग जी ९८
घन शस्त्र-वर्ष शमलें शमतां अग्न्यस्त्र सर्व तमही तें
स्फुर म्हणति मुख्य कृष्णाचि हे धरति न शेष पर्वत महीतें ९९
मेलेचि कृष्ण ऐसें या सर्वांनीहि मानिलें होतें
अक्षत शस्त्र-प्रशमीं पाहुनि बहु तेज मानिलें हो तें १००
घन-पटल-मुक्त रवि-शशि- निभ-कृष्णांहीं स्व शंख वाजविले
गाजविले लोक सकळ तावक कुरु-नंदनादि लाजविले १०१
शोक-ध्यान-परायण अश्वत्थामा कराऽगुळी मोडी
जोडी हस्त श्रुतिला दीर्घोष्ण-श्वास चापही सोडी १०२
तों धिक्धिक् सर्वमिदं मिथ्या ऐसें म्हणे स्वाभरुनो
टाकुनि उडी पळे हो शीघ्र तपोयोग्य-वन-पथा वरुनी १०३
तों ज्याच्या उपदेशें बहु जनि-मरणाद्यऽनर्थ चुकतात

१ जलाधार अशा २ पुत्रें, ३ कृष्णाऽर्जुन, ४ नाशरहित, ५ तुझे, ६ अश्वत्थामा, ७ जन्मरणादिरूप अनर्थ.

तो भेटे भर्गप्रभें   भगवान् भव्य-प्रभाव शक्र-तात [2] १०४
व्हावें धन्य जयाचें   तीर्थांचें तीर्थ पद नमुनि पतितें
त्या वंदी तो चिंता-   शोक-परिम्लान-वदन मुनिपतितें १०५
सविनय पुसे अहो त्वां   आग्नेयास्त्र-प्रयोग हा केला
रुद्रेंहि न पावावें   यद्भीते-गुहाचियाहि हा केला   १०६
सर्व चमू न जळाली   कृष्णाऽर्जुन वांचले कसे या हे
जे हरचक्रासि त्यांची   प्याले कीं आंच लेकसे बाहे १०७
हे माया कीं काळें   केलें विपरीत पूर्व कीं चुकलों
सांगा कां गायत्री -   जप-पर मी मंत्र-सिद्धिला मुकलों १०८
व्यास म्हणे नारायण   होउनि कार्यार्थ धर्म-कृत पाला
जळहि न सेवुनि पूर्वी   करि मैनाकीं अरिक्न कृतपाला १०९
सासष्ट-सहस्र समां   धृत-यम-नियमासि सर्वदा जपला
तितुकेंचि पुन्हा तप तो   ऊर्ध्व-भुज स्थाणु वात-भुक् तपला ११०
तो ब्रह्मभूत जेव्हां   प्रभुची तेव्हांचि पूर्ण होय दया
मग दर्शन भगवान् दे   भव हर सेवक-मयूर तोयद या १११
प्रेमें स्मरतां निववितो   शशिशत-मद-दलन देव देव-रद
नमितो शिरीं कर स्तुति   करितां श्रुति चित्त दे वदे वरद ११२
मद्भक्त मत्प्रसादें   हो तूं मत्तुल्य मदधिकहि समरीं
त्वदधिक तेज यश नसो   कोणाही योगि-मुनि-जनीं अमरीं ११३
त्या नारसील वधिसिल   म्हणशिल ज्याज्यासि ताग्नि स्वधीन
शस्त्रास्त्रापासूनि भय   तुज किमपि नसो असो जय अधीन ११४

१ शिवसदृश, २ व्यास, ३ ज्याअस्त्रापासून त्याला जो कार्तिकस्वामी त्याच्या, ४ मैनाक नामक पर्वतीं, ५ वर्षें, ६ स्वाधीन, + मेघ, ∗ कर्णीं.

विश्वेश असे पुष्कळ होउनि परम प्रसन्न देवर ज्या
तो हा यदुपति याच्या नमिति पदाच्या समस्त देव रजा १
याच्याचि तपापासूनि झाला यासमचि नर महातेजा
तो हा अर्जुन नारा- यणाचि म्हणाति कवि बरे पहाते ज्या १
रक्षिति युगीं युगीं हे साधूतें आदरें अवतरून
यांच्या पद-पद्म-रज: कणाहि न होइल शचीधवतरून १
श्रीकृष्ण रुद्र-संभव पूजितसे शंकरासि हा लिंगीं
अहि चंद्रमा तसा तूं मनिं तरि कृष्ण- हृयासि आलिंगीं
तूंही रौद्र तपस्वी तेजस्वी रुद्र-भक्त पूर्वींचा
ईश्वर-वर-प्रसादें झालासि त्रासक रविपूर्वींचा ११
इत्यादि तत्त्व ऐकुनि तो कुरुगुरुचा कुमार बहु मानी
श्रीशं गुरुकारणें नति करुनि श्रीकेशवासि बहु मानी १
हृष्टात्मा व्यासातें वंदुनि अवहार शीघ्र तो करवी
आवरि वीरां स्वकरां निववाया जेविं सर्व लोक रवी १

अध्याय-२५

अर्जुन निज विजया बहु मोठें आश्चर्य किमपि पाहोनि
वाहोनि विस्मय-भर ध्यानीं होता तटस्थ राहोनि
तों व्यासातें पाहे नमुनि म्हणे करुनि आ तपस्वा मी
पुसतों सांगा न तुम्ही उत्थाल तमासि आतप स्वामी

१ शची-धव-तरू-ऊन-इंद्रतरू (कल्पतरू) हून उणा, २ अभिमानी, ३ सैन्यसमा
४ आपल्या किरणास, ५ तपो रूप धना.

जेव्हांजेव्हां करितों   जिकडेजिकडे शिरोनि परम रणा
तिकडेतिकडे दिसतो   दिव्य पुरुष तोचि हेतु पर-मरणा ३
वर्णें कृष्ण भयंकर   बहु चालतसे त्यजूनि तो धरणी
मरती तच्छूलोत्थित-   शूल-सहस्रेंचि सर्व योध रणीं   ४
दीप-पुरोवर्ति तिमिर   वायु-पुरोवर्ति घन-पटल फाटे
तैसें तयापुढें पर-   बल तें पाहुनि मला नवल वाटे   ५
...ागुनि मी आधीं रवि-[1]   शत-संभ्रम बल-समुद्र अनवधि[2] तो
...ूल-विनिःसृत-शूल-   प्रकरें मच्छत्रु-योधजन वधितो ६
...जन मानितसे वधितो   पार्थ शरांचीं शरोत्करें कटकें
...ृत-मारणाचि मज रणीं   घडलें दिसतें जनास तें लटकें ७
...्वामी तो पुरुषोत्तम   कोण बरें हें तुम्हीच सांगाल
...ापण सर्वज्ञ म्हणुनि   पर गर्वें फुगविनात कां गाल ८
...्यास म्हणे ज्या साहे   न शशी न हुताश न रवि शंकर तो
...्रभु-भाव असा स्व पदीं   होउनि असपेल नॅर[4] विशंक रतो ९
...ंधवें-वध-पण-समयीं   कृष्णें स्वप्नांत दाविला परवां
...ालासि हेतु वंदुनि   ज्या असकरीच्या तदा विलाप रवां १०
...ुर प्रसाद तुजवरि   म्हणुनि प्रभु चालतो पुढें पार्था
...हु जपतो भक्त-जना   भगवान् सार्थप जसा सदा सार्था
...ा त्यासि शरण चरण-   स्मरणाच रण-मरण-संकटीं तारी
...री तोचि खळांतें   दासासि पडों न देचि जड भारी   १२
...प-वृष-गुरुकृत-रक्षित-   सेनेतें वक्र-दृष्टिनें पाहे

...ंभरसहस्रांसारिखीकांतीज्याची, २अमर्याद, ३शत्रुरहित, ४अर्जुन, ५जयद्रथवध
...तहेच्यासमयीं.

बा हेतिधर असा या प्रभुवांचुनि अन्य कोण गा आहे १३
नमन त्रिकाल करिती स्वर्गी शक्रादि सुर तरिच वसती
दाखविती झाली या प्रभुचरिताची जना बरि चव सती १४
प्रभुवर दक्ष जेविं स- दर्पा सर्पाऽधमा सुपर्ण कुटी
याचा प्रसाद इच्छुनि वरिली कविनीं वनीं सु[illegible] १५
जें खेचर लोह-रजत- कनकमय त्रिपुर पांडवा तें गा
एकेंचि शरें केलें भस्म उडविलेंहि कांडवातें गा १६
एके समयीं अंकीं घेउनियां खेळवी कुमार-मणी
देवांला सांगा हा कोण म्हणे शंभुची उमा रमणी १७
तेजस्वी शिशु दिसतो हा मसद वादतां हरिल याला
न उपेक्षावें चिंतुनि हें धांवे न्यावया हरि लयाला १८
तत्काल सवज्र भुज स्तंभित झाला अगा धव[illegible] १९
प्रगले सर्व न कळला कोणालाही अगाध-बळ बा हा १९
साऽमर शक्र विधिकडे जाय पळत बहु भुजास कळ लागे
स्व-मनीं उमा म्हणे गुरु- मति तुजही मूढ हा न कळला गे २०
परिसुनि वृत्त विधि म्हणे रे शक्रा देवदेव अज तो कीं
हरिहरि हर-परिभव-बळ तुज आदळलें असेल अज-तोकीं
प्रेमें तरीच भजली शुचि-गुण-मणि सुरवनिधी उमा पति
देतां नाना सुख बहु- रूप प्रभु सुरवनिधी उमोप तितें २२
येतों चला प्रमाया संसारीं चाकवत चुकाना कीं

१ शस्त्रधर, २ गरुड, ३ बाणवायूनें, ४ धवलवाहा (अर्जुना) प्रासाकरितां धवलवाहा
५ पुष्कळ, ६ चक्रवत्. ✳✳ आकाशामध्यें संचारकरणारे, + पार्वती.

कैंचें अमृत मिळेल न   चाखाया चाकवेत चुका नाकीं २३
आला धांवुनि साऽमर   विधि विनवाया प्रभूरि कैलासीं
काळाचेंहि न चाले   बळ ज्याच्या द्वारपाळ-वेत्रासीं २४
पसरी विधि करुनि सुरां-सह नमन स्तवन दीनपा पदर
प्रभुपद-युगुली निववी   कां हरिल विबुध न दीनपाप-दर २५
प्रभुनें न शूल धरिला   न अरि न नाशावया मद पिनाक
नाक-भ्रष्ट न व्हाया   वज्री घांसी पुढें तदपि नाक २६
ऐसा प्रताप ऐसी   लीला ऐसें दयालुपण सहज
बापा पहा प्रभुयशें   केलें केवळ पळांत पर्णास गज २७
मातेची सरि येना   उपमा तेला अगा धवळवाहा
काय तुपाची साजे   उपमा तेला अगाध-बळ वाहा २८
हरिहर सहाय झाले   तेव्हां तत्तुल्य तूंहि अजित रणीं
काय इतर तेजस्वी   वत्सा तुजला म्हणेल अजि तरणी २९
माधव-मित्र-मयूरा   मुनि-मुदिर मुदित करुनियां गेला
केला धन्य जयें असा   शिबिरा-शिबिराज-सुत-पदें नेला ३०
श्रीगुरुराम-पदाऽब्जीं   भावें हें द्रोणपर्व वाहून
झालों प्रसाद-भाजन   सर्वहि होतील असेचि पाहून ३१

समाप्त.

ग्रंथसंख्या. २५००.

१शाकविशेष, २अजगवस्तकशिवधनु, ३हद, ४सकटक (रोमा बयुक्त असाभाव), ५मेघ, ६अनि, ७तृष्णा.